Vård av ungdomar med sociala problem

UNDER REDAKTION AV

BENGT-ÅKE ARMELIUS, SARA BENGTZON,

PER-ANDERS RYDELIUS, JERZY SARNECKI

OCH KERSTIN SÖDERHOLM CARPELAN.

–en forskningsöversikt

LIBER UTBILDNING

Statens institutions styrelse SiS

Vård av ungdomar med sociala problem

– en forskningsöversikt

Under redaktion av
Bengt-Åke Armelius, Sara Bengtzon,
Per-Anders Rydelius, Jerzy Sarnecki och
Kerstin Söderholm Carpelan

ISBN 634-1682-4
© Statens institutionsstyrelse och Liber Utbildning AB

Förlagsredaktör Emma Johnsson
Omslag och typografi Birgitta Dahlkild
Diagram Ulf Frödin

Första upplagan
1

Printed in Sweden by
Gummessons Tryckeri AB, Falköping 1996

Kopieringsförbud
Detta verk är skyddat av upphovsrättslagen! Kopiering är förbjuden utöver vad som avtalats mellan upphovsrättsorganisationer och högskolor enligt avtalslicensen i 13 § upphovsrättslagen. Den som bryter mot lagen om upphovsrätt kan åtalas av allmän åklagare och dömas till böter eller fängelse i upp till två år samt bli skyldig att erlägga ersättning till upphovsman/rättsinnehavare.

Liber Utbildning AB, Box 6440, 113 82 Stockholm.
Telefon 08-690 93 50. Kundtjänst 08-690 93 60.
Telefax 08-690 94 72

Författarpresentationer

Christina Andersson är leg. sjuksköterska, fil. dr i pedagogik, prefekt och lektor vid institutionen för utbildningsvetenskap vid Högskolan i Gävle-Sandviken. Hon har ägnat sig åt forskning kring missbruksfrågor med inriktning på kvinnor och ungdomar med särskilt intresse för könsskillnader och flickors situation vad gäller behandling och förebyggande verksamhet. För närvarande arbetar hon med frågeställningar kring möjliga samband mellan flickors situation i skolan och avvikande beteende.

Bengt-Åke Armelius är professor i klinisk psykologi vid universitetet i Umeå och ledamot av SiS vetenskapliga råd. Under femton år har han ägnat sig åt psykoterapiforskning och utvärdering av psykologisk behandling av bl.a. svårt störda psykiatriska patienter samt patienter med missbruksproblem och psykiska störningar.

Sara Bengtzon är fil. kand. och informationschef vid SiS (tjänstledig under 1996). Hon har tidigare arbetat med ungdomsfrågor vid Statens ungdomsråd och vid Stockholms läns landsting.

Ulrika Bergström är socionom och samordnare i § 12-projektet. Hon har tidigare arbetat som behandlingsassistent på ett öppet ungdomshem. Parallellt med detta har hon arbetat som forskningsassistent inom §12-projektet, med särskilt intresse för frågor om invandrare på särskilda ungdomshem. För närvarande arbetar hon med att samordna forskningen på de särskilda ungdomshemmen i Stockholm.

Monica Brendler-Lindqvist är socionom och leg. psykoterapeut. Hon har ägnat sig åt att utveckla den nätverksterapeutiska metoden inom det barn- och ungdomspsykiatriska fältet. Nu är hon verksam som psykoterapeut på PBU, handledare och utbildare inom BUP och socialvården. Tillsammans med Jan Swaling arbetar hon med en dokumentationsstudie om nätverksterapi vid Karolinska institutet, Institutionen för kvinnors och barns hälsa.

Ingrid Claezon är fil. dr i socialt arbete vid Institutionen för socialt arbete vid vårdhögskolan i Malmö. I sin doktorsavhandling beskriver hon

socialsekreterarnas beslutssituation vid tvångsomhändertagande av barn. Tidigare har hon arbetat som forskare och kurator vid Barn- och ungdomspsykiatriska kliniken i Malmö. Hon är också verksam som ungdomsforskare vid Centrum för ungdomsforskning vid Lunds universitet.

Bengt Daleflod är leg. psykolog och psykoterapeut med specialisering inom kognitiv-beteendeterapi. Han har intresserat sig för frågor som handlar om vård av kriminella ungdomar. För närvarande arbetar han som metodutvecklare på Bärby ungdomshem och deltar i det forskningsprojekt som utvärderar § 12-vården i Stockholms län.

Sven Forsling är psykolog och forskare. Tidigare var han chefspsykolog för §12-vården inom Stockholms läns landsting. För närvarande är han institutionschef på § 12-hemmet Stall Frossarbo.

Per Fransson är doktorand vid Institutionen för Tillämpad Psykologi, Umeå universitet, leg. psykolog och leg. psykoterapeut. Han har arbetat som psykolog inom barn- och ungdomspsykiatrin och intresserat sig för frågor som rör diagnostik och behandling av ungdomar med svårare psykiatriska störningar. Hans forskning inriktar sig på att belysa diagnostik och behandling av ungdomar med hjälp av projektiva test.

Kjell Hansson är docent, socionom, psykolog och leg. psykoterapeut. Forskare vid Institutionen för barn- och ungdomspsykiatri vid Socialhögskolan, Lunds universitet.

Sture Korpi är generaldirektör för Statens institutionsstyrelse. Tidigare har han varit statssekreterare i socialdepartementet och ordförande i Delegationen för social forskning.

Claes Levin är leg. psykolog och doktorand vid socialhögskolan i Lund. Han har i många år arbetat som socialarbetare och psykolog på Rosengårdens Familjebas. Hans forskning handlar om behandling och behandlingsorganisationer. För närvarande är han engagerad i ett forsknings- och utvecklingsprojekt på Råby ungdomshem, och ett forskningsprojekt om behandlingsbegreppet i teori och praktik.

Ingvar Lundberg är professor i psykologi, särskilt utvecklingspsykologi. Han har länge verkat vid Umeå universitet men är sedan 1995 knuten till Göteborgs universitet, där han deltar i ett forskningsprogram om

kommunikation och handikapp. Han har under lång tid forskat om språkutveckling och läsning och har publicerat mer än 200 skrifter i ämnet.

Suzanne McMurphy är forskarassistent på institutionen för socialt arbete vid universitetet i Vermont. Hon har doktorsexamen i socialpolitik, mastersexamen i socialt arbete och i juridik. Suzanne var Fulbrightstipendiat i Sverige åren 1988-89 och arbetade i olika forskargrupper med frågor som rörde unga lagöverträdare och socialvård i Sverige fram till 1993.

Roger Qvarsell är idéhistoriker och professor vid Tema Hälsa och samhälle, Linköpings universitet. Bl.a. har han skrivit om 1800-talets sinnessjukvård, barn- och rättspsykiatrins historia, socialpolitikens och det sociala arbetets historia. Vårdens idéhistoria (1991), Utan vett och vilja (1993) och Skall jag taga vara på min broder? (1993) är titlarna på hans senaste böcker.

Per-Anders Rydelius är professor i barn- och ungdomspsykiatri vid Karolinska institutet, Institutionen för kvinnors och barns hälsa, och överläkare vid Norra barn- och ungdomspsykiatriska sektorn, Enheten vid KS Barncentrum, S:t Göran, Stockholm. Han är ledamot av SiS vetenskapliga råd och har även varit verksam som läkare vid § 12-hemmet Hammargården.

Jerzy Sarnecki är professor i kriminologi vid Stockholms universitet. Han var tidigare utredningschef på brottsförebyggande rådet, BRÅ, och har forskat samt skrivit artiklar och böcker om ungdomsbrottslighet, ungdomars fritid, sexuell brottslighet, brottsliga gäng och nätverk, brottsprevention samt byråkrati. Han är ledamot av regeringens barn- och ungdomsdelegation och SiS vetenskapliga råd samt vetenskapligt ansvarig för projektet »Uppföljning av § 12-vården«.

Nils Stenström är doktorand och lärare vid Institutionen för socialt arbete vid Socialhögskolan, Stockholms universitet. Han arbetar för närvarande med en avhandling som handlar om socialt integrerade intravenösa narkotikamissbrukare. Utöver detta har han sysslat med utvärdering och metodutvecklingsarbete för socialtjänsten och behandlingshem.

Jan Swaling är leg. psykolog och doktorand vid Karolinska institutet. Han har ägnat sig åt att utveckla den nätverksterapeutiska metoden inom det barn- och ungdomspsykiatriska fältet. För närvarande är han verksam som psykolog och nätverksterapeut på KS/S:t Görans BUP-klinik, handledare och utbildare inom vuxenpsykiatrin, BUP och socialvården. Tillsammans med Monica Brendler-Lindqvist arbetar han med en dokumentationsstudie om nätverksterapi vid Karolinska institutet, Institutionen för kvinnors och barns hälsa.

Kerstin Söderholm Carpelan är socionom och fil. dr i socialt arbete. Hon arbetar för närvarande som forskningssekreterare vid SiS med inriktning på ungdomsfrågor. Hennes avhandling rör unga narkotikamissbrukare i behandling. Hon har även arbetat som socialarbetare i många år samt undervisat i sociala metoder vid Socialhögskolan i Stockholm.

Innehåll

Inledning
redaktionskommitén *9*

DEL 1

1 Samhällets insatser för ungdomar **16**
Sture Korpi

2 Ungdomars brottslighet och samhällets vård **25**
Roger Qvarsell

3 Barnen mellan straff och behandling **51**
Claes Levin

4 Olika modeller för unga lagöverträdare – erfarenheter från forskning **92**
Suzanne McMurphy

DEL 2

5 Problemprofiler hos ungdomar på särskilda ungdomshem i Stockholms län åren 1990-1994 ..... **111**
Jerzy Sarnecki

6 Invandrarungdomar på särskilda ungdomshem i Stockholms län **156**
Ulrika Bergström och Jerzy Sarnecki

7 Om struliga flickor – beteende och bemötande **187**
Christina Andersson

8 Utsatta ungdomar – hjältar eller offer? **212**
Ingrid Claezon

DEL 3

9 Skolans betydelse för asocialitetsutveckling **239**
Per-Anders Rydelius

10 Läs- och skrivstörningars betydelse för utsatta ungdomars utveckling **257**
Ingvar Lundberg

DEL 4

11 Psykoterapi för ungdomar med tonvikt på beteendestörningar – en forskningsöversikt **273**
Per Fransson och Bengt-Åke Armelius

12 Kan ingen hjälpa Sanna? En beskrivning av nätverksterapins möjligheter **315**
Monica Brendler-Lindqvist och Jan Swaling

13 Familjebehandling vid ungdomsasocialitet **334**
Kjell Hansson

14 Vård och behandling av unga alkohol- och narkotikamissbrukare **355**
Nils Stenström och Kerstin Söderholm Carpelan

15 Är det möjligt att rehabilitera kriminella ungdomar? **398**
Bengt Daleflod

16 Forskaren och praktikern – Om att integrera forskning och institutionsbehandling. Personliga erfarenheter. **439**
Sven Forsling

Inledning

Redaktionskommittén

BEHANDLINGEN AV UNGDOMAR med sociala problem angår oss alla som medborgare, föräldrar, syskon eller professionella. Om samhällets insatser för ungdomar som visar tecken på att spåra ur inte är effektiva, får vi med största sannolikhet betala räkningen senare i form av kriminalitet, missbruk, psykiska sjukdomar eller störningar, social utslagning och kanske ett mer våldsamt och omänskligt samhälle. De unga som blir föremål för samhällets vård måste också kunna känna ett förtroende för att den vård som erbjuds är den bästa. I deras erfarenhet ingår ofta att man inte kan lita på någon, speciellt inte på myndighetspersoner, utan man måste klara sig själv och hitta egna vägar i livet. Uppgiften för de behandlare som ska samarbeta med ungdomarna är således både viktig och svår. Det krävs goda kunskaper och stort engagemang för att uppgiften ska lyckas.

Efter en intensiv debatt om hur samhället tar eller inte tar hand om dessa ungdomar beslutades 1993 att staten via Statens institutionsstyrelse (SiS) skulle ta över ansvaret för de särskilda ungdomshemmen från kommuner och landsting. I SiS mandat ingår att initiera forskning och metodutveckling inom ungdomsvården. Ett vetenskapligt råd med representanter för flera universitetsämnen har till uppgift att bistå SiS i detta arbete. När SiS forskningsprogram diskuterades fastslogs att forskning om vård och behandling av utsatta ungdomar är eftersatt i Sverige. Sammanställningar av internationell forskning på svenska saknas i hög grad. Det blev startpunkten för, och anger också inriktningen för, denna antologi. Det främsta syftet med boken är att försöka stärka kunskapsbasen när det gäller vård och behandling av utsatta ungdomar.

En viktig strävan har varit att söka belysa vård och behandling ur flera olika perspektiv, och författarna representerar olika ämnesområden i sin forskning och/eller yrkesverksamhet. Inom redaktionskommittén har ämnena psykologi, barn- och ungdomspsykiatri, kriminologi samt

socialt arbete varit representerade. Kriminologer studerar i regel åtgärder och behandling av ungdomars brottslighet. Behandling av ungdomars psykiska problem och personlighetsproblem studeras av psykiatriker och psykologer medan socionomer i allmänhet studerar sociala problem.

Det finns också mer gränsöverskridande forskningsområden, t.ex. missbruksbehandling och familjeterapiforskning som utgår från det faktum att ungdomar ofta har problem inom flera områden (missbruk av alkohol och droger, familjerelationer, skolproblem, kriminalitet osv.). Detta är väl belyst genom flera svenska longitudinella forskningsprojekt och är också väl känt bland dem som arbetar med utsatta ungdomar. Förhållandet innebär att det i framtiden krävs ett mer utvecklat tvärvetenskapligt samarbete både kring behandlingsforskning och forskning som rör förklaringsmodeller.

Den grupp som beskrivs, ungdomar mellan tolv och tjugo år med sociala problem, är ingen enhetlig grupp. I boken förekommer därför flera olika och ibland överlappande benämningar, som t.ex. socialt störda, beteendestörda, psykosocialt störda, asociala ungdomar osv. På andra ställen i boken karakteriseras ungdomarna efter sitt beteende som kriminella, missbrukare etc. Hur ungdomarna benämns beror också på från vilket håll man betraktar dem. Vi har inte haft avsikten att reda ut begreppen och deras inbördes relation – det är en särskild och viktig uppgift som ligger utanför syftet med denna bok. Varje författare har utgått från sitt perspektiv och den begreppsapparat som används där.

Vi hoppas och tror att boken ska kunna inspirera behandlare och andra intresserade av ungdomsfrågor till att reflektera och fundera kring sitt arbete, samt väcka intresse för att ta till sig nya teorier och metoder som har stöd i forskningsresultat. Vi tror också att boken fyller en viktig uppgift inom olika vårdutbildningar. Däremot är boken inte en handbok i hur man ska behandla ungdomar med sociala problem. Det finns inga enkla och entydiga svar på frågorna om vilken behandling som fungerar för vem. Forskningen befinner sig snarare i början när det gäller att besvara sådana frågor. Däremot finns det vissa viktiga lärdomar för behandling som vi tycker att man kan dra av tidigare forskning och behandling. Mer om detta nedan.

Bokens innehåll

I bokens första del diskuteras ungdomsbrottslighet och asocialitet samt samhällets åtgärder mot dessa företeelser ur ett samhälleligt perspektiv. I ett inledande kapitel diskuterar Sture Korpi samhällets insatser för ungdomar i en krympande samhällsekonomi. Han ger också en kort presentation av SiS mål och verksamhet. Roger Qvarsell ger i *Ungdomars brottslighet och samhällets vård* en exposé över den svenska ungdomsvårdens historia och dess ideologiska bakgrund. I bokens tredje kapitel, *Barnen mellan straff och behandling*, av Claes Levin diskuteras behandlingsbegreppet och behandlingstanken utifrån ett kritiskt och historiskt perspektiv och knyts även till dagens verklighet vid det särskilda ungdomshemmet Råby. Suzanne McMurphy beskriver i kapitlet *Olika modeller för unga lagöverträdare – erfarenheter från forskning* utvecklingen i USA under de senaste tjugo åren. Mot bakgrund av olika forskningsresultat diskuterar hon för- respektive nackdelar med modeller där antingen behandlingstanken eller strafftänkande dominerat. Hon ger också en kort sammanfattning av nyare forskning inom området.

Bokens andra del belyser ungdomar med sociala problem ur olika perspektiv. *Problemprofiler hos ungdomar inskrivna på särskilda ungdomshem i Stockholms län åren 1990 - 1994* av Jerzy Sarnecki innehåller dels beskrivningar av ungdomarnas problemprofiler när de skrivs in på särskilda ungdomshem men även vissa uppföljningsdata två år senare. Det är ett unikt material som inte tidigare redovisats för en större publik. I nästföljande kapitel, *Invandrarungdomar på särskilda ungdomshem i Stockholms län,* av Ulrika Bergström och Jerzy Sarnecki jämförs ungdomar med invandrarbakgrund med svenska ungdomar. Författarna söker svara på frågan om orsaken till att ungdomar med invandrarbakgrund är överrepresenterade på de särskilda ungdomshemmen. I *Om struliga flickor – beteende och bemötande* diskuterar Christina Andersson avvikande beteende hos flickor samt redovisar aktuell forskning när det gäller beteende och behandling av flickor. Ingrid Claezon återger i *Utsatta ungdomar – hjältar eller offer?* ungdomars egna berättelser utifrån djupintervjuer hon gjort med ett tjugotal ungdomar som växt upp under problematiska förhållanden.

Tredje delen i boken behandlar en mycket viktig del i ungdomars liv, nämligen skolan. Kapitlet *Skolans betydelse för asocialitetsutvecklingen* skri-

vet av Per-Anders Rydelius är en kritisk uppgörelse med den skolpolitik som förts under de senaste trettio åren, där såväl tidigare viktiga kunskaper om barns behov som pedagogiska metoder fått stryka på foten.

Bland utsatta ungdomar finns stora problem med läs- och skrivsvårigheter, vilket ytterligare försvårar rehabiliteringen och ställer särskilda krav på utbildningsinsatser. Ingvar Lundberg fördjupar diskussionen om dyslexi i *Läs- och skrivstörningars betydelse för utsatta ungdomars utveckling*. Forskning om utsatta ungdomars problem i dessa frågor samt behandlingsmöjligheter diskuteras i kapitlet.

Bokens fjärde och sista del innehåller sex kapitel som vart och ett sammanfattar behandlingsforskningen inom sitt område. Gemensamt för alla kapitel är att de fokuserar på vård och behandling av ungdomar med definierade problem. De sex forskningsöversikterna handlar till stor del om ungdomar med s.k. beteendestörningar. Trots det förekommer relativt få gemensamma referenser, något som visar att forskningen är indelad efter ämnes- eller metodinriktning snarare än utifrån ungdomarnas livssituation.

Psykoterapi för ungdomar med tonvikt på beteendestörningar – en forskningsöversikt av Per Fransson och Bengt-Åke Armelius ger en översiktlig bild av var den internationella psykoterapiforskningen för unga människor befinner sig i dagsläget. Monica Brendler-Lindqvist och Jan Swaling redovisar i *Kan ingen hjälpa Sanna? – en beskrivning av nätverksterapins möjligheter* aktuell forskning om nätverksterapi med ungdomar. I det följande kapitlet, *Familjebehandling vid ungdomsasocialitet*, redogör Kjell Hansson för familjeterapins framväxt under efterkrigstiden i Sverige och i USA. Samband mellan familjefaktorer och asocialitet belyses och vidare ägnas en stor del av kapitlet åt metoden funktionell familjeterapi, som visat sig framgångsrik med asociala ungdomar. *Vård och behandling av unga alkohol- och narkotikamissbrukare* av Nils Stenström och Kerstin Söderholm Carpelan innehåller en genomgång av såväl nordisk som internationell forskning om behandling av unga missbrukare. Är det möjligt att rehabilitera kriminella ungdomar? frågar Bengt Daleflod i det femtonde kapitlet, som är en forskningsöversikt där internationell behandlingsforskning om ungdomar med brottsligt beteende redovisas och sammanfattas.

I bokens slutkapitel *Forskaren och praktikern – Om att integrera forskning och institutionsbehandling* reflekterar Sven Forsling över förhållandet mellan forskning och fält.

Sammanfattande synpunkter

Bokens olika kapitel har diskuterats och granskats av redaktionskommittén, men det slutgiltiga resultatet ansvarar respektive författare för. Redaktionskommittén har inte tagit som sin uppgift att göra en sammanfattning av forskningens läge från olika delområden när det gäller behandling av ungdomar med sociala problem. Vi vill däremot ge några sammanfattande synpunkter på basis av den kunskap som redovisas i boken.

För det första visar genomgångarna att de ungdomar som kommer till behandling befinner sig i en mycket svår situation. De har ofta haft en svår uppväxt, deras relationer till föräldrar och andra närstående präglas av instabilitet och otrygghet. De kommer många gånger från familjer som är socialt utsatta. Inte sällan har de psykiska eller psykologiska problem, de flesta har svag självkänsla och en dåligt utvecklad identitet. De har kunskapsluckor orsakade av bristfällig skolgång och/eller bristfälligt stöd i skolan. För dem som därtill har läs- och skrivsvårigheter har skolarbetet ytterligare försvårats, särskilt i de fall de inte upptäckts. De ungdomar som blir föremål för mer ingripande interventioner eller tvångsåtgärder av olika slag, har förutom denna bakgrund också kommit i klammeri med rättvisan och börjat använda droger. För de allra svårast utsatta kan en sådan utveckling ha gått mycket långt. De kapitel i boken som beskriver ungdomar som placeras på särskilda ungdomshem understryker detta samtidigt som de visar just på mångfalden av problem.

Vi kan också konstatera att den här gruppen är svår att behandla, särskilt de ungdomar som utvecklat ett gravt missbruk och/eller har en omfattande kriminalitet. Återfallsfrekvensen är hög och behovet av långsiktig och återkommande behandling stort. Det krävs alltså stora ansträngningar för att åstadkomma varaktiga förändringar av ungdomarnas livssituation.

Egentligen vet man inte hur en behandling ska utformas. Det finns inget entydigt svar idag på den frågan och man måste attackera den genom att systematiskt göra försök och utvärdera dem. Det går alltså inte att urskilja definierbara behandlingsmetoder eller modeller som är bättre än andra och som fungerar väl för alla ungdomar. Det finns dock tecken som tyder på att när man gör systematiska försök så får man positiva förändringar, men hur långt de sedan leder och om de innebär en långsiktig effekt är alldeles för tidigt att svara på.

De metoder där man kan se positiva effekter är sådana som omfattar ungdomarnas föräldrar på olika sätt, t.ex. familjeterapi, föräldrautbildning, föräldraträning och föräldrasamverkan. Det finns också stöd för att ungdomar drar nytta av kognitivt beteendeinriktade metoder, t.ex. social färdighetsträning, även om det inte är helt klarlagt att ökade färdigheter också leder till att ungdomar ändrar sitt beteende, dvs. upphör med missbruk eller kriminalitet. När det gäller metoder som grundar sig på psykodynamiska teorier saknas idag stöd från forskningen. Det gör att vi inte kan uttala oss om deras värde när det gäller behandling av ungdomar med sociala problem.

Behandlingsforskningen när det gäller ungdomar med sociala problem befinner sig i ett inledande skede och mycket återstår att göra innan vi med säkerhet kan avgöra vilka behandlingsmetoder som fungerar för vilka ungdomar.

Behovet av att kombinera metoder lyfts fram i flera sammanhang. En mångfald av metoder, som social färdighetsträning, skolundervisning, meningsfulla fritidsaktiviteter, gruppsamtal, individuella samtal och föräldraarbete, tycks ge bättre resultat för ungdomar som har svåra beteendestörningar, där både missbruk och kriminalitet ingår. Sådana program möjliggör också större individualisering av behandling. I de pågående diskussionerna om behovet av att differentiera behandlingsinsatser för ungdomar med olika problembilder, är det väsentligt att beakta den empiri som visar att ungdomar inte på ett enkelt sätt kan delas in i kriminella, missbrukare, psykiskt sjuka osv. Behandlingsprogram behöver ha beredskap för att behandla såväl ungdomars brottsliga beteende som deras missbruksproblem, skolproblem, familjeproblem och psykologiska problem.

Det är därför väsentligt att ungdomar med sociala problem ses ur ett helhetsperspektiv och att behandlingen utgår från individens konkreta behov. För att rätt kunna bedöma behandlingsbehov och välja behandlingsåtgärder krävs ett holistiskt eller multidisciplinärt synsätt. För att uppnå detta krävs i sin tur att de olika professioner som verkar inom ungdomsvården, socialpedagoger, lärare, psykologer, socionomer och medicinsk personal, såsom sjuksköterskor, läkare och psykiatriker, samverkar med ungdomars bästa för ögonen. En sådan samverkan kräver dels att man konkretiserar och preciserar gemensamma mål, dels att man utvecklar en gemensam kunskapsbas som överbryggar professionella gränser.

Vi vet egentligen inte särskilt mycket om orsakerna till att vissa ungdomar utvecklar vissa beteendeproblem men inte andra. Här finns en rad olika förklaringsmodeller. Forskningen har också visat att det ofta finns gemensamma drag vad gäller bakgrund och uppväxt för olika grupper av utsatta ungdomar. Man kan dock urskilja grupper eller särskilda problemområden som det är särskilt viktigt att vidareutveckla. Exempelvis kan vi se att flickors och pojkars problematik skiljer sig åt i flera avseenden. De behandlingsprogram som utvecklas måste ta hänsyn till dessa skillnader. Detta är en kunskap som redan idag praktiseras av behandlare i stor utsträckning. Samtidigt är det viktigt att beakta att bakgrunden i form av uppväxt- och familjeförhållanden oftast är likartad för pojkar och flickor.

Ungdomar som samtidigt har en psykisk problematik och beteendestörningar är en annan grupp som är särskilt viktig att beakta i behandlingssammanhang. Många studier visar att de studerade programmen inte fungerar för denna grupp, bl.a. inom missbrukarvården. Här är det särskilt väsentligt att behandlingen inleds med noggranna undersökningar och bedömningar och att behandlingen individualiseras.

Den svenska empiri som redovisas i den här boken visar att ungdomar med invandrarbakgrund är överrepresenterade på de särskilda ungdomshemmen samt att deras sociala problematik inte nämnvärt skiljer sig från svenska ungdomars. Våra kunskaper om hur behandlingsinsatser för denna grupp bör utformas, och kanske också om de ska utformas på annat sätt än för svenska ungdomar, är än så länge mycket begränsad. Från behandlarhåll har man börjat uppmärksamma gruppen och det finns idag några nya behandlingsalternativ som är inriktade på invandrare, antingen från en särskild etnisk grupp eller med en särskild problematik. Det är av hög prioritet att både forskning och utveckling kommer igång när det gäller vård, behandling och bemötande av ungdomar med invandrarbakgrund.

Som vi ser är det mycket som återstår att göra och vår förhoppning är att denna bok ska stimulera till ökad diskussion och ökat intresse för en mer systematisk kunskapsutveckling när det gäller vård och behandling av ungdomar med sociala problem. För att så ska ske krävs att särskilda resurser för forskning och utveckling finns avsatta för detta viktiga område.

• Samhällets insatser för ungdomar

Sture Korpi

NÄR BARNENS ÅRHUNDRADE lider mot sitt slut hade det varit tillfredsställande att kunna konstatera att alla barn och ungdomar i Sverige lever ett gott liv. Men alla barn har det inte bra och det finns tecken i samhällsutvecklingen som tyder på att allt större grupper av barn och familjer riskerar att marginaliseras socialt och socioekonomiskt.

Antalet barn under 18 år med en arbetslös mamma eller pappa mer än fördubblades mellan 1992 och 1994. Antalet barn som ingick i ett hushåll som erhållit socialbidrag har också ökat. Ungdomsarbetslösheten är fortfarande oroväckande hög. Det råder idag tämligen stor enighet om att det faktiska ungdomsvåldet ökat under de senaste åren, en större andel ungdomar utsätts för våldshandlingar och en större andel begår våldsbrott varje år. När det gäller konsumtion och missbruk av alkohol och droger finns också tecken på att allt fler unga börjat använda sådana, även om vi långt ifrån har nått den nivå vi hade på 1970-talet. Till detta kommer att besparingar och nedskärningar inom kommunerna pågått under hela 1990-talet och kommer att fortsätta på grund av det ekonomiska läge flertalet kommuner befinner sig i.

Kommunerna har ett särskilt ansvar för att främja barns och ungas uppväxtvillkor och utveckling. När socialstyrelsen granskade hur barns villkor i samhället utvecklats under början av 1990-talet fann man en rad oroande tendenser. Besparingar och nedskärningar hade ägt rum i de flesta kommuner inom barnomsorgen, skolan och fritidssektorn. Inom barnomsorgen var det barn med behov av särskilt stöd, invandrar- och flyktingbarn samt de yngsta barnen som drabbats mest. Detsamma gällde inom skolan där minskning av speciallärartimmar och elevvårdande personal hade ägt rum. Nära hälften av kommunerna uppgav att andelen elever i grundskolan med behov av särskilt stöd ökade, framförallt beroende på föräldrarnas arbetslöshet och splittrade hemförhållanden. Elever med stort behov av särskilt stöd bedömdes få hjälp, medan

barnen med mindre uttalade behov inte fick det. En tredjedel av landets kommuner saknade resurser att hjälpa dem.

För barn med annat hemspråk än svenska hade försämringar ägt rum. I början av 1990-talet hade mer än hälften av alla förskolebarn med annat hemspråk särskilt hemspråksstöd. 1994 hade andelen sjunkit till en femtedel. Även på grundskoleområdet hade resurserna för hemspråk minskat. För många barn på mellanstadiet rapporterades brister i tillsyn efter skolan. Två enkätundersökningar riktade till barn på två orter i Sverige visade att en stor andel av barnen hade bristande tillsyn och kontakt med vuxna efter skoltid. Vart tredje förortsbarn upplevde att vuxna inte lade märke till om de hade problem och vart fjärde barn uppgav att ingen vuxen hade tid med dem under eftermiddagarna. En femtedel uppgav också att de ofta hade huvudvärk.

Inom fritidssektorn hade minskningar skett generellt, men variationerna mellan kommunerna var stora. Framförallt storstadskommunerna uppgav att de drabbats av nedskärningar bl.a. genom personalminskningar med upp till 13 procent. Närmare hälften av sjuksköterskorna inom barnhälsovården uppgav att barnens psykiska hälsa försämrats under senare tid på grund av föräldrars arbetslöshet och familjesplittring.

De individuella insatser för barn och unga, som socialtjänstens individ- och familjeomsorg ansvarar för, hade under de aktuella åren inte drabbats av nedskärningar. Däremot hade efterfrågan på sådana insatser ökat och problemen blivit svårare. Framförallt gällde det storstadsdistrikt och förortskommuner där situationen sågs som förvärrad och utsattheten bland barn och ungdom ökat. Neddragningar inom barnomsorg, skola och fritid uppgavs också bidra till ett ökat behov av individ- och familjeomsorg.

Det viktiga förebyggande arbetet med barn och ungdomar har fått minskade resurser. Skillnader i uppväxtvillkoren mellan olika grupper av barn och unga tenderar att öka allt mer. Framförallt gäller detta i storstadsregionerna, där de negativa följderna av besparingar i resurssvaga bostadsområden riskerar att bli påtagliga. Ökad segregation och utslagning kommer ytterligare att drabba redan utsatta barn, ungdomar och deras familjer.

Besparingar är nödvändiga i ekonomiskt kärva tider och tvingar i bästa fall också fram prioriteringar som kan utveckla och modernisera välfärdspolitiken. Socialstyrelsen understryker emellertid sammanfatt-

ningsvis i sin rapport att kommunerna behöver »minimera brådska« och »maximera kunskapen« för att kunna bedöma vad det innebär att prioritera barnets bästa både på kort och lång sikt. Kommunerna måste skaffa sig överblick över sin verksamhet för barn och unga, göra långsiktiga och väl förberedda omorganisationer, göra sociala konsekvensbeskrivningar före beslut samt medvetna resursfördelningar mellan sektorer, bostadsområden och grupper. Vidare måste tydliga mål för barn- och ungdomsområdet i hela kommunen och för olika kommundelar formuleras, följas upp och utvärderas.

Socialtjänstens insatser för barn och unga

Omfattningen av mer riktade samhällsåtgärder för barn och unga enligt socialtjänstlagen (SoL) och lagen om vård av unga (LVU) har inte ändrats nämnvärt under den senaste tioårsperioden. Det är strax under 30 000 barn och ungdomar som berörs av insatser någon gång under ett år. Insatser enligt SOL omfattar barn i åldern 0-17 år, medan insatser enligt LVU även omfattar ungdomar mellan 17 och 21 år. De insatser som redovisas i statistiken är beslut om kontaktperson/ kontaktfamilj samt vård utanför det egna hemmet, antingen frivilligt eller med tvång. En väsentlig förändring är att antalet barn som någon gång under ett år är föremål för placering utanför hemmet med tvång (LVU) har halverats från drygt 10 000 1982 till drygt 5 000 1994. Barn som är föremål för placering utanför hemmet under frivilliga former (SoL) är relativt konstant under perioden, 11 000 - 12 000. En fördubbling har skett av antalet barn som är föremål för insatserna kontaktperson eller kontaktfamilj, från drygt 7 000 1982 till över 16 000 1994.

Av alla barn som under ett år blir föremål för insatser är knappt hälften ungdomar mellan 13 och 21 år. För de allra flesta gäller frivilliga insatser. Knappt tre tusen är föremål för tvångsåtgärder enligt LVU. Den övervägande majoriteten är s.k. beteendefall enligt § 3 LVU. För att åtgärder skakunna tillgripas krävs att den unge utsätter sin hälsa eller utveckling för en påtaglig risk att skadas genom missbruk av beroendeframkallande medel, brottslig verksamhet eller något annat socialt nedbrytande beteende. Det krävs också att den behövliga vården inte kan ges på frivillig väg, dvs. att den unge eller dennes föräldrar inte samtycker till vård. Beslut fattas av länsrätten efter ansökan från socialtjän-

sten. I akuta fall kan socialtjänsten besluta om ett omedelbart omhändertagande. Under senare år har den sistnämnda kategorin ökat något.

Varken socialstyrelsens rapport eller statistiken tyder på att kommunernas besparingar ännu i nämnvärd grad påverkat socialtjänstens insatser för barn och unga. Organisationsförändringar som innebär en ökad specialisering genom inrättande av barn- och familjegrupper, ungdomsgrupper osv. har skett på vissa håll och setts som positivt.

Av de ungdomar som tvångsvårdas finns en grupp som under längre eller kortare perioder bedöms behöva särskilt noggrann tillsyn enligt § 12 LVU. Socialutskottet har definierats denna grupp på följande sätt: »... de mest utagerande och brottsbenägna ungdomarna som till följd av sitt beteende kräver särskilt intensiva insatser, liksom psykiskt störda ungdomar och övriga minoritetsgrupper med särskilt svåra problem.«.Särskilt noggrann tillsyn kan ges av de särskilda ungdomshemmen (§ 12 LVU) som idag drivs av Statens institutionsstyrelse (SiS). Antalet ungdomar som skrivs in på dessa institutioner under ett år är knappt tusen, dvs. ungefär en tredjedel av alla ungdomar som blir föremål för LVU-vård under samma tid.

Särskilda ungdomshem

De särskilda ungdomshemmen fick sitt namn genom den nya LVU-lagen 1982. Före det kallades de ungdomsvårdsskolor. När socialtjänstreformen genomfördes 1982 överfördes de särskilda ungdomshemmen till kommuner och landsting. Den främsta orsaken var att man därigenom bättre skulle kunna leva upp till socialtjänstreformens intentioner och principer, exempelvis principerna om närhet och kontinuitet. En institution behövde ligga nära klientens hemort så att kontakter och arbete med familj och nätverk kunde fortsätta och en kontinuitet på behandlarsidan upprätthållas. Kommunaliseringen medförde dock vissa negativa konsekvenser. En regional obalans uppstod då nio län saknade egna institutionsplatser medan andra län hade platser men saknade klientunderlag och istället kom att bredda verksamheten till nya målgrupper. Det visade sig också svårt att få plats till alla ungdomar som behövde det. Efter flera propåer från Socialstyrelsen och Justitieombudsmannen beslutade riksdagen att ånyo utreda frågan och efter beslut att införa statligt huvudmannaskap inrättades Statens institutionsstyrelse (SiS)

1993. De särskilda ungdomshemmen överfördes till SiS 1994.

Idag finns dryggt trettio särskilda ungdomshem med sammanlagt närmare 600 platser, varav ungefär hälften finns i låsta enheter. En fjärdedel av platserna används för akut placering och utredning medan resterande är behandlingsplatser. Målet för utredningsavdelningarnas verksamhet är att utreda och föreslå lämplig behandling samt förbereda och motivera den unge för fortsatt behandling. För akutplacerade ungdomar är målet att stoppa ett destruktivt beteende hos den unge, medan behandlingsavdelningarnas arbete syftar till att åstadkomma en sådan utveckling och mognad att den unge ges förutsättningar att leva ett mer fullvärdigt liv i samhället. Ungdomar som placeras akut eller för att utredas har behandlingstider som understiger åtta veckor, ofta kortare, medan ungdomar som placeras i behandling stannar betydligt längre.

Institutionerna varierar både vad gäller storlek, inriktning och målgrupp. Den minsta institutionen har sex platser, den största 42. Vissa enheter eller avdelningar tar emot skolpliktiga ungdomar och erbjuder dem en fullvärdig skolgång med speciallärarresurser. Andra tar emot ungdomar mellan 16 och 18 år och tillhandahåller yrkesträning och yrkesutbildning. Differentiering efter kön förekommer också. Sex institutioner är antingen renodlade flickinstitutioner eller har flickavdelningar, medan sju institutioner enbart är avsedda för pojkar. Differentiering efter ungdomarnas problemprofil tillämpas också i viss utsträckning, på så sätt att vissa institutioner t.ex. specialiserat sig på utagerande kriminella pojkar, andra på svåra missbrukare eller ungdomar med en problematik som gränsar till psykiatrin.

Socialtjänsten och de särskilda ungdomshemmen

Socialtjänstreformen betonade vikten av att kommunernas socialtjänst står för kontinuitet i vården, oavsett om klienten erhåller vård i öppna former eller institutionsvård. Tidigare flyttades ansvaret för den unges vård över till ungdomsvårdsskolorna i samband med en placering där, vilket innebar att dessa, utan samverkan med socialtjänsten, beslutade om både utskrivning och eftervård. Socialtjänstreformen däremot skiljer på vårdansvar och behandlingsansvar. Kommunerna ska ha det primära vårdansvaret inklusive visst kostnadsansvar för klienten även vid

institutionsvård. Det innebär att kommunerna ska upprätta en övergripande vårdplan som innefattar klientens behov, behandlingsmål, tid och kostnader. Behandlingsplanen däremot upprättas av institutionen och ska innehålla detaljerade mål och delmål på kort och lång sikt. Hur uppdelningen mellan vårdansvar och behandlingsansvar fungerar i praktiken har inte varit föremål för mer omfattande studier. Erfarenheterna tyder på att det finns problem på flera nivåer. En nära samverkan mellan socialtjänst och institutionsvård är en viktig förutsättning. Särskilt viktigt är den i vården av de mest utsatta ungdomarna.

Centrala mål för SiS är att ge vård åt alla som behöver det samt att ge vård av god kvalitet. SiS har en central placeringsfunktion dit socialtjänsten vänder sig för att ansöka om plats. Hitintills har SiS lyckats väl med att ordna plats i de allra flesta fall. Ett annat mål för SiS är att erbjuda ett differentierat vårdutbud utifrån individuella vårdbehov och samtidigt beakta närhetsprincipen, dvs. kunna erbjuda en institutionsplats nära den unges hemort. Här finns vissa svårigheter då det för närvarande inte är möjligt att inom varje region ha ett fullt differentierat vårdutbud. Genom omdispositioner och en viss utbyggnad kommer dock möjligheterna att förbättras inom en snar framtid.

Erfarenheterna hittills visar att kommunerna främst efterfrågar akut- och/eller utredningsplatser. Det gäller för drygt fyra femtedelar av alla ungdomar som skrivs in. Närmare hälften av ungdomarna som skrivs in är akut omhändertagna, dvs. deras »fall« är inte färdigt utredda och prövade i länsrätten. Dessa förhållanden innebär att SiS uppdrag sällan är klart och tydligt formulerat från socialtjänstens sida av det skälet att man där helt enkelt inte vet vad som ska hända med den unge. Behandlingsbehoven är inte utredda. Länsrättens prövning är inte gjord. En stor del av ungdomarna har redan varit föremål för andra vårdinsatser och behöver placeras på särskilt ungdomshem då den vården av olika skäl inte fungerar, eller för att de återfallit i brott eller missbruk. För en mindre grupp sker placering på särskilt ungdomshem i stället för i häkte. Dessa förhållanden innebär att det krävs en nära samverkan mellan socialsekreterare, behandlingshemspersonal, den unge samt dennes familj och nätverk kring hur den fortsatta vården ska utformas för att bäst gagna ungdomarnas fortsatta utveckling. De särskilda ungdomshemmen kan i denna process var en viktig resurs genom att de möjliggör för berörda parter att komma till tals och genom att de tillsammans med dem kan utreda den unges vårdbehov och resurser. Utredningsavdel-

ningarna har som regel tillgång till psykologisk, pedagogisk, social och medicinsk kompetens för detta arbete.

Vid mer långsiktig placering på behandlingsavdelning krävs också en nära samverkan med socialtjänsten och den unges familj och nätverk. Särskilt viktigt är detta i samband med den unges utslussning från institutionen till samhället.

SiS mål och inriktning

Centrala målen för SiS är att ge vård av god kvalitet åt alla som behöver det, att erbjuda ett differentierat vårdutbud utifrån individuella vårdbehov och samtidigt beakta närhetsprincipen. Verksamheten vid institutionerna ska bygga på en humanistisk människosyn och präglas av respekt för individen och övertygelse om att förändring och utveckling är möjlig. Vidare ska såväl utrednings- som behandlingsverksamheten bedrivas professionellt, dvs. bygga på kunskap och beprövad erfarenhet.

Då vård- och behandlingsforskning kring utsatta ungdomar varit lågt prioriterad i Sverige och även i andra länder vet vi inte så mycket om hur den behandling som bedrivs fungerar eller vilka metoder som fungerar bra för olika ungdomsgrupper. För att få bättre kunskap satsar SiS på forskning, utveckling och utvärdering av de egna institutionernas vård och behandling. För att leda och samordna detta arbete finns en forsknings- och utvecklingsenhet. Ett särskilt forskningsprogram har utarbetats där behovet av forskning om framförallt behandlingsmetoder och deras effekter efterlyses. Ett tiotal forskningsprojekt har redan påbörjats kring angelägna frågor och därtill har en rad utvecklingsprojekt dragits igång av de enskilda institutionerna.

Några viktiga teman som är föremål för forskning och utveckling är familjens och nätverkets betydelse för behandlingen av utsatta ungdomar, etiska konflikter inom tvångsvården, pedagogikens villkor och möjligheter inom den särskilda ungdomsvården, synen på behandling kontra straff samt frågor om rättstillämpning. Några ungdomsgrupper som särskilt uppmärksammats är unga flickor, ungdomar med invandrarbakgrund, ungdomar med psykisk problematik samt ungdomar med allvarlig kriminalitet. Det förekommer också en försöksverksamhet som syftar till att utveckla en för Sverige ny behandlingsmodell, som utgår från kognitiv beteendeterapi. Därutöver finns en rad projekt

som syftar till att beskriva, följa upp och utvärdera behandlingsverksamheten vid SiS institutioner.

När det gäller uppföljning och utvärdering av vården har vi bedömt det som mycket viktigt att ta fram ett system, där de instrument som ingår kan användas i det dagliga utrednings- och behandlingsarbetet samtidigt som de ger underlag för utvärdering. Ett strukturerat intervjuformulär, ADAD (Adolescent Drug Abuse Diagnosis) utvecklat av Friedman och Utada 1989, har översatts och anpassats till svenska förhållanden. Det utgår från ett helhetsperspektiv på ungdomars situation och utveckling, genom att det innehåller frågor om de flesta viktiga dimensioner av den unges liv. Det gäller hälsa, skola, arbete, familjesituation, fritid och kamrater, psykisk hälsa, brottslighet, alkohol och narkotika. Frågorna ställs direkt till ungdomarna och därigenom får man deras egen bedömning av sin situation och av vilken hjälp de behöver. Därmed visar man dem respekt och erhåller en i flera avseenden bättre information. Genom att utgå från deras egna svar och omdömen kan en bra grund för ett utrednings- och behandlingsarbete läggas.

Den inledande intervjun som görs med den unge själv upplevs som ett gott stöd i behandlingsplaneringen och i utredningsarbetet. Det har också visat sig att de flesta ungdomar gärna ställer upp på en strukturerad intervju. Intervjun kommer under 1996 att börja användas på alla ungdomsinstitutioner inom SiS.

Genom ett generellt dokumentationssystem kommer SiS att kunna få fortlöpande information om ungdomarnas problemprofiler och behandlingsbehov, vilka insatser de erhåller samt hur det går för dem efter avslutad vård. Denna information kommer dels att kunna användas i institutionernas eget utvecklingsarbete, dels ge rikstäckande information om den särskilda ungdomsvården och dess klienter. På sikt blir det också möjligt att ställa frågor om vilka behandlingsmetoder eller -modeller som fungerar för vilka klienter. För att kunna jämföra olika behandlingsmodeller krävs mer utförliga och detaljerade beskrivningar av institutionernas arbete där behandlingsmål, ideologi, metoder, tekniker osv. redovisas. Arbetet med att utveckla sådana beskrivningar har också inletts.

Viktiga frågor för uppföljningen är självklart vad som händer med de ungdomar som endast vistas kortare tider på särskilda ungdomshem och även hur samarbetet mellan institutionsvården och socialtjänstens öppna verksamhet fungerar för dem. Likaså är det viktigt att särskilt

studera hur utslussningen i samhället fungerar och om institutioner och socialtjänst lyckas i sitt samarbete kring denna svåra uppgift. När systemet är fullt utbyggt blir det också möjligt att studera vårdeffekter och vårdkvalitet och få en bättre kunskap om vilken behandling som fungerar för vilka klienter.

De satsningar som nu görs på forskning och utveckling ger inte utdelning förrän om några år. Samtidigt är det väsentligt att sammanfatta den forskning som redan finns, både nationell och internationell. Denna bok är ett led i det arbetet och förhoppningsvis kommer innehållet både att bekräfta sådant som många behandlare redan vet och praktiserar, och även att inspirera till nya infallsvinklar och diskussioner om behandling och konkret metodutveckling inte bara inom de särskilda ungdomshemmen utan även för andra som arbetar med utsatta ungdomar.

Litteratur

Barnombudsmannen (1995) *Upp till 18 – fakta om barn och ungdom.*

CAN (1995) Rapport 95, *Alkohol- och narkotikautvecklingen i Sverige.*

Forskningsrådsnämnden (1995) Källa/46 *Det obegripliga våldet – Forskare om ungdomar och våld.*

Friedman A. & Utada A. (1989) »A Method for Diagnosing and planning the treatment of adolescent drug abusers. (The adolescent drug abuse diagnoses (ADAD) instrument)«, *J. Drug Education. Vol. 19 (4) s. 285-312.*

Socialstyrelsen (1995) Statistik Socialtjänst 1995:11. *Insatser för barn och unga 1994.*

Socialstyrelsen (1995) *Barns villkor i förändringstider.* Slutrapport, Socialstyrelsen följer upp och utvärderar, 1994:4.

Norström C. & Thunved A. (1993) *Nya sociallagarna,* åttonde upplagan. Stockholm: Publica.

Ungdomsstyrelsen (1995) *Ungdomstid nr 1-2, 1995. Årsbok om ungdom.*

• Ungdomars brottslighet och samhällets vård

Roger Qvarsell

ÅRET 1994 VAR ETT SVÅRT ÅR för alla dem som har till uppgift att försöka förstå och förhindra våldsbrott bland ungdomar. Som vanligt fick de orter eller platser där brotten begåtts ge namn åt själva brotten, kanske för att man som en besvärjelse gärna vill undvika att allt för direkt benämna det i människornas liv som är näst intill ofattbart. Falun, Bjuv och Stureplan var de nya platser som skrev in sig i den svenska kriminalhistorien under detta år. I tidningarna talade man allt oftare om »ett meningslöst våld» som om våldet normalt var fyllt av mening, men också om ett »omotiverat« eller »oprovocerat våld" och språkbruket speglar förmodligen de attityder till våld som finns i samhället. Ett »meningsfullt våld« är kanske när man tydligt kan se vad förövaren vill uppnå. Misshandel av en antagonist, våld i samband med rån eller vid försök att undkomma polisen går att förstå som en extrem och olaglig variant av ett begripligt egenintresse – provocerat våld är kanske det som ligger självförsvaret nära. Men våldshandlingar mot helt okända människor utvalda av en slump, eller ett våld som i sin grovhet inte står i någon som helst rimlig proportion till den konflikt eller den provokation som föregått våldshandlingen kan vi bara benämna genom en negativ bestämning. Det människan inte kan förstå kan hon heller inte beskriva.

På samma sätt som så många gånger förr gav händelserna under 1994 upphov till en intensiv debatt om ungdomsbrottsligheten. I tidningar och TV förklarade man att brottsligheten bland ungdomar hade ökat närmast explosionsartat och att förövarna av grova våldsbrott blev allt yngre. En och annan kriminolog vågade sig in i debatten och försökte med diverse mer eller mindre tydligt redovisad statistik påvisa att brottsligheten inte alls hade ökat, men möjligen förändrat sin karaktär. Någon enstaka debattör påpekade det självklara men sällan uppmärksammade faktum att nästan alla våldsbrott begås av män, företrädesvis

unga sådana och de kriminologer som inte hade förstått betydelsen av att vara politiskt korrekt vågade till och med säga att en anmärkningsvärt stor andel av våldsbrottslingarna har invandrarbakgrund. Men som vanligt var experterna på kriminalstatistik oense och något egentligt svar på frågan om ungdomsbrottsligheten ökade eller minskade gavs inte, och varje debattör kunde underbygga sina åsikter med ett tillbörligt antal tabeller och hänvisa till åtminstone någon expert.

Ungdomar och brott

Dessvärre kan inte heller historikerna ge något särskilt bra svar på frågan om ungdomsbrottsligheten ökat eller inte. Det finns flera anledningar till detta. För det första lider all historisk kriminalstatistik av stora brister genom att vi faktiskt inte riktigt vet vad det är den beskriver. Är det den faktiska brottsligheten eller förändringar i kriminallagstiftningen, domstolarnas praxis, polisens effektivitet eller allmänhetens attityder till och benägenhet att anmäla brott, som återspeglas i alla tabeller och diagram som fyller den kriminologiska handbokslitteraturen? Möjligen är det rent av på det viset att all kriminalstatistik egentligen mäter olika slags attityder och inte människornas faktiska beteenden: allmänhetens, polisens och domstolarnas, men kanske också kriminologernas och kriminalpolitikernas attityder och deras sätt att reagera på beteenden som de uppfattar som brottsliga. Om man trots alla dessa svårigheter ska våga sig på en bedömning av ungdomsbrottslighetens historiska utveckling, förefaller det rimligt att säga att situationen i äldre tid liknat vår egen. En betydande andel av alla ungdomar har vid något enstaka tillfälle handlat på ett sätt som legat på gränsen till det brottsliga, kanske som ett sätt att undersöka hur samhällets regelsystem egentligen ser ut. Men de som begår upprepade och grova brott är få och som regel ganska allvarligt belastade med allehanda sociala problem.

En annan anledning till att vi kanske inte kan säga så mycket om ungdomsbrottslighetens historiska utveckling hänger samman med att de båda begreppen »ungdom« respektive »brottslighet« är relativa begrepp, eller som många forskare idag skulle uttrycka det »sociala konstruktioner«. Att det finns en period i människans biologiska liv mellan barndom och vuxenliv med särskilda kännetecken förnekas inte av nå-

gon, men många menar att längden av denna och karaktären på det liv man lever eller förväntas leva under ungdomsåren är i hög grad beroende av sociala och kulturella förutsättningar som varierar beroende på tidsmässigt och geografiskt sammanhang. Det sägs ibland att begreppet »ungdom« uppkom i det sena 1700-talets och tidiga 1800-talets europeiska samhällen, men det är lätt att ge åtminstone enstaka exempel på betydligt äldre användningar av begreppet. Sokrates klagomål över ungdomens vilda seder, tygellösa beteende och bristande respekt för de äldre är nästan allt för ofta anfört som exempel på det eviga i generationskonflikterna. Nästan lika ofta har man hänvisat till att Gustav Vasa i ett av sina plakat anklagade upplandsbönderna för att fostra sina barn till självsvåld, laster och brott så att de varken räddes Gud eller överheten. Men även om de äldre alltid klagat över ungdomen kan man med visst fog säga att det var först kring sekelskiftet 1800 som ungdomstidens oro framstod som ett socialt och inte blott ett pedagogiskt problem. Den franska revolutionen stimulerande många ungdomar, inte minst unga adelsmän, att opponera sig mot traditioner och stelbenthet. De litteratörer och filosofer som skapade den romantiska tidsåldern i Europas kulturhistoria var i flera fall inte mycket mer än tonåringar eller unga studenter, och deras litterära verksamhet handlade enligt deras egen retorik egentligen om de ungas strid mot de gamla och det föråldrade. På landsbygden var det de unga som fick lämna gårdarna för att emigrera eller söka arbete vid industrierna när befolkningsökningen gjorde det omöjligt för dem att få sin utkomst inom jordbruket. Av allt att döma ökade också spänningarna mellan generationerna i 1800-talets samhälle och det är också under detta århundrade som vi kan hitta de första exemplen på uppfostrande åtgärder som var riktade mot ungdomar och inte mot barn (Olsson & Swärd, 1994).

Om ungdomsbegreppet har sin specifika historia så gäller naturligtvis detsamma om begreppet brott. Vad som har betraktats som brottsligt och hur man sett på olika typer av brottsligt handlande har förändrats en hel del under de senaste århundradena. Inte minst är attitydförändringarna när det gäller hur allvarligt man betraktat vålds- respektive egendomsbrott påfallande. Även det straffrättsliga och kriminalpolitiska grundperspektivet har förändrats. I det medeltida rättsväsendet fanns offret och offrets anhöriga i rättsprocessens centrum och straffen utmättes som regel i relation till hur stor skada ett brott hade förorsakat.

mordet på en arbetsför bondson gav ett strängare straff i form av höga böter till de anhöriga, än om samma brott begicks mot en främling utan försörjningsbörda eller vars anhöriga inte gick att spåra.

Intressant är att i det tidigmoderna samhället och framförallt under 1600-talet fylldes domböckerna med mängder av ärekränkningsmål, medan kränkningar av människors heder och ära senare nästan upphört att vara en judiciell fråga. Oförskämdheter och tillrop på gatan som den moderna människan rycker på axlarna åt eller återbördar med samma mynt kunde i 1600-talets rättsväsende växa till gigantiska och mycket långdragna processer. Kanske var det på det viset att när den materiella och sociala tryggheten var obefintlig var det desto viktigare att värna om den ära eller hederskänsla som kunde tillkomma vem som helst oberoende av position eller förmögenhet. En annan möjlig tolkning är att föreställningarna om varje människas rätt till personlig integritet och frihet från kränkningar var så nyligen upptäckta att de var värda att strida för. Intressant att konstatera, men inte helt enkelt att tolka, är det faktum att ganska många av de unga män som idag begår grova våldsbrott motiverar detta med att deras heder eller ära har kränkts. En obscen gest, ett oförskämt tillrop eller en upplevd orättvisa i kön till en krog förefaller att vara tillräckligt för att kampen om hedern ska börja. Kanske är den rotlöshet och otrygghet som förefaller utlösa, eller rent av orsaka, vår tids våldsbrott av samma slag som den som fick så många människor under 1600-talet att inleda långa och dyrbara rättsprocesser för att värna sin heder och ära (Jarrick & Söderberg, 1994).

Som en följd av rättssystemets allt större bundenhet till statsmakten skedde en gradvis förskjutning så att brottet som abstrakt företeelse blev viktigare än den skada som hade åsamkats offret. Denna utveckling kulminerade genom formulerandet av den så kallade klassiska straffrättsläran under 1800-talet. Enligt denna var den förfördelade parten vid ett brott i första hand staten och straffet syftade till att återställa den balans eller ordning som hade rubbats av brottet och som var en förutsättning för statens eller mänsklighetens utveckling. Alla brott borde därför bestraffas på samma sätt och om någon undlät att utdöma eller verkställa ett straff var det ett lika stort hot mot statens fortbestånd som den brottsliga handlingen själv. Redan under 1700-talet och i vissa avseenden ännu tidigare formulerades dock den kriminalpolitiska princip som skulle komma att sätta sin prägel på 1900-talets straffrättsreformer, nämligen tanken att det är brottslingen som individ som ska bli föremål

för åtgärder från samhällets sida. Den moderna individualismen tog på det kriminalpolitiska området sig uttryck i den så kallade förbättringstanken som var nära förbunden med upplysningstidens rationalistiska människouppfattning och de amerikanska och franska revolutionernas frihetsideal. Sitt mest konsekventa uttryck fick denna lära i den kriminologiska skola som brukar kallas den positiva och som inte minst kom att påverka den svenska reformpolitiken under 1900-talet. Enligt denna är det enbart brottslingens personliga egenskaper och eventuella farlighet som ska ligga till grund för samhällets åtgärder, medan det begånga brottet främst är intressant som ett symptom på den brottsliga människans själsliga och moraliska tillstånd (Qvarsell, 1993).

Den kriminalpolitiska filosofi som ligger till grund för den nu gällande svenska lagstiftningen kan närmast sägas vara en blandning av den klassiska straffrättslärans principer om att ett brott ska följas av ett straff som står i proportion till brottets svårighetsgrad och principen att man ska vidta de åtgärder som ger de bästa förutsättningarna för brottslingens återvändande till ett normalt och laglydigt leverne. Den senare principen dominerar alla ideologiska diskussioner på området, men åtminstone när det gäller åtgärder mot den grövre brottsligheten spelar föreställningen om att olika brott har olika »straffvärde« en stor roll. Ett av de främsta skälen till att kriminalpolitiken under 1900-talet i de flesta länder och i hög grad i Sverige gått i en så tydligt individualiserad riktning är just den uppmärksamhet som ungdomsbrottsligheten och ungdomsbrottslingarna fått både i den kriminalpolitiska debatten och när det gäller de kriminalpolitiska reformerna. Både straffrättsligt och kriminalpolitiskt har detta tagit sig uttryck i en allt mer differentierad syn på ungdomstidens olika faser. Den nedre gränsen för straffbarhet har visserligen varit ganska konstant under århundradena och vanligen fastställts till femton år med någon förskjutning ned mot tretton eller fjorton i vissa perioder. Åren efter den egentliga straffbarhetens inträdande har dock genom regler om åtalseftergift, villkorlig dom, ungdomsfängelse m.m. kommit att delas in i flera perioder, ibland omfattande endast två årsgrupper. Även yngre vuxna i åldrar upp emot tjugofem särbehandlas i vissa fall med hänvisning till deras ålder. Ungdomstiden förefaller att bli allt längre, kanske som en följd av att allt flera ungdomar och unga vuxna genomgår en lång utbildning, väntar ganska länge med sitt definitiva yrkesval och åtminstone i de urbana miljöerna gifter sig förhållandevis sent. Till detta kommer den kult av en ung

domlig livsstil som utmärker stora grupper i samhället, inte minst de välutbildade, vilket även haft betydelse för en förlängning av ungdomstiden. Det normsystem som uttrycks genom ett samhälles lagar och rättsväsende speglar naturligtvis samtidens livsideal och attityder om än med en viss eftersläpning. Ungdomsbegreppets betydelse i 1900-talets samhälle måste därför i första hand ses som en följd av struktuella förändringar i det sociala livet, även om man också kan tänka sig att en förändrad lagstiftning kan påverka eller forma människors attityder och synsätt.

Någon systematisk undersökning av hur den allt mer differentierade synen på ungdomsbegreppet påverkat strafflagstiftningen i olika länder har inte genomförts och inte heller hur dessa lagar påverkat allmänna föreställningar om ungdomars ställning i samhället och ansvar för sina handlingar. Utrymmet tillåter inte heller någon närmare utläggning om detta i det här sammanhanget utan det sagda kan kanske få räcka som en påminnelse om att den moderna kriminalpolitiken när det gäller ungdomar speglar centrala förändringar i den sociala organisationen under vårt eget sekel (Eriksson, 1967). Jag ska istället försöka att ge en bild av hur samhällets attityder till och försök att fostra, behandla eller vårda ungdomar, som begått brott eller som på annat sätt visat prov på ett levnadssätt som man från samhällets sida inte velat acceptera, förändrats under de båda senaste århundradena.

Samhällets fostran

Ett sätt att beskriva ungdomsvårdens historia är att säga att den egentligen handlar om en förskjutning av ansvaret för ungdomarnas sociala fostran från familjen eller hushållet till olika instanser i samhället. Det är naturligtvis inte någon slump att denna process tog sin början under 1800-talets första hälft när det gamla husbondeväldet gick i graven för att ersättas av ett samhällsliv som hade de enskilda individerna eller den lilla familjeenheten som bas, inte det stora och självförsörjande hushållet. Men det finns inte någon helt entydig linje i den process genom vilken ungdomsvården blir en samhällsangelägenhet, utan vi kan tvärtom finna exempel på flera förskjutningar i det sociala ansvaret mellan familjerna, frivilliga organisationer, kommuner, landsting och stat. Frågan om vem som ska ansvara för ungdomsvården har därför inte bara varit

en praktisk eller ekonomisk fråga, utan även i hög grad haft betydelse för den ideologiska inramningen av verksamheten.

Det har påpekats i många sammanhang att de första institutionerna för fostran av ungdomar som kommit i konflikt med samhällets normsystem, eller som bedömdes löpa stor risk att hamna i den situationen, tillkom under 1830-talet. Råby räddningsinstitut utanför Lund och Prins Carls uppfostringsanstalt i Stockholm var de första och av dessa är det Råby som framförallt förtjänar att uppmärksammas. Verksamheten i Råby präglades nämligen av de samtida reformpedagogiska strävandena att minska inslaget av sträng disciplin och aga, för att istället i en mer rousseuaisk anda steg för steg föra den unge in i vuxenlivets alla mysterier. Även om en sentida betraktare kan uppfatta behandlingen av de intagna pojkarna som orimligt sträng var verksamheten vid räddningsinstituten i huvudsak pedagogiskt orienterad och syftade till »att återskänka de vilseförda till samhället«. Den pedagogiska målsättningen delade man för övrigt med många institutioner som kom till under 1800-talets första hälft, kurhospitalen för sinnessjuka, institutionerna för handikappade barn och cellfängelserna för att nämna några exempel. Det andra skälet till att Råby förtjänar en särskild uppmärksamhet hänger samman med att man agerade på ett sätt som tydliggjorde frågan om vem som egentligen hade ansvaret för ungdomarnas fostran. Räddningsinstitutet var en filantropisk inrättning i den bemärkelsen att initiativet kom från några enskilda personer som bidrog med pengar eller med arbetsinsatser, men verksamheten var inte av den tillfälliga karaktär som den traditionella välgörenheten utan den syftade till att bli en institution i samhällets tjänst. När man vid denna tid talade om »samhället« menade man vanligen alla instanser utanför hushållet eller familjen och den åtskillnad som senare gjorts mellan filantropisk och offentlig verksamhet var inte aktuell. Frågan om vem som hade ansvaret för dessa pojkar ställdes på sin spets när man från Råby lämnade in en ansökan om statsbidrag för sin verksamhet. I långdragna debatter vid 1844/45 års riksdag dryftades frågan om ett omhändertagande av dessa ungdomar kunde vara en angelägenhet för staten eller om detta ansvar helt borde ligga på familjerna och den enskilda välgörenheten. Dessa diskussioner speglar på ett mycket intressant sätt de samtida ideologiska konflikterna kring statens roll i samhället och även den långsiktiga förändring av statsmaktens sätt att fungera som ännu bara hade inletts. Inte minst intressant är att flera av dem som förordade statsbidrag till

räddningsinstitutet i Råby motiverade detta med verksamhetens profylaktiska betydelse. I en motion beskrevs,

> /.../ hurusom den fattige och vanvårdade ynglingen, genom sin värnlösa ställning i samhället, i förening med elaka exempel, tidigt erhölle väckelse till brott, samt huru han, efter första afsteget från samhällsordningens bana och sedan han genom undergången bestraffning funne sig utstött från samhället, småningom urartade till en förhärdad brottsling, ...(och att)... räddnings-anstalter för vanartiga barn och första gången straffade unga förbrytare borde inrättas inom hvarje province, helst på landet och i grannskapet af krono-allmänningar, der, med annat arbete, kunde förenas jordbruk i smärre lotter, till hvilka de, som åt samhället återskänktes, borde blifva i tillfälle att erhålla kortare eller längre besittningsrätt;/../.
> (Riksdagen 1844/45, Statsutskottets utlåtande nr 91)

Argumenten mot statsbidrag var självklara. Ett anslag till Råby skulle innebära, menade de som förordade avslag på ansökan, ett upphävande av den »föräldrar naturligen tillhörande plikt att uppfostra sina barn«. Om föräldrarna inte kunde klara denna sin uppgift var detta en angelägenhet för kommunerna eller för enskilda välgörare men inte för staten. Inte ens argumentet att staten skulle tjäna på saken genom att kostnaderna för fångvården sannolikt skulle kunna bringas att minska, kunde rubba dem som ville slå vakt om den traditionella ansvarsfördelningen i samhället. (Riksdagen 1844/45, bl.a. Presteståndets protokoll, 12 april, s. 506; Bjurman, 1990; Bolin, 1992). Frågan om vem som skulle ansvara för denna typ av ungdomsvård blev inte mindre komplicerad när det nybildade landstinget i Östergötland 1864 startade ett räddningsinstitut i Foåsa utanför Linköping.

Men dessa ideologiska strider om huvudmannaskap och finansiering bör inte få skymma det faktum att organiserandet av särskilda anstalter för pojkar som begått brott eller visat prov på så kallad vanart var ett uttryck för en betydande optimism när det gällde möjligheterna att fostra dem till samhällsdugliga medborgare. I likhet med all annan socialt inriktad anstaltsvård vid 1800-talets mitt hade denna optimism sin grund i en bild av människan som i allt väsentligt lånat sina drag från upplysningsfilosofin och den moderna pedagogiken. Människan blir sådan som hennes livsomständigheter gör henne, och om man vill förändra en

människas levnadssätt och karaktär så ska man omplantera henne i en ny miljö. Intagningen och isoleringen på en anstalt ansågs därför vara den första förutsättningen för att en förbättring skulle kunna komma till stånd. Som en av flera orsaker till institutionsvårdens uppkomst och snabba expansion under 1800-talet har denna tanke haft stor betydelse för det moderna samhället.

»Moralisk panik«

Från 1890-talet och några decennier framåt var debatten om ungdomsbrottsligheten i Sverige mycket intensiv och flertalet debattörer hävdade eller utgick ifrån som ett uppenbart faktum att brottsligheten bland ungdomar ökade mycket snabbt. Huruvida detta var sant eller inte låter sig som tidigare konstaterats inte avgöras på något enkelt sätt, men debatten tog sig sådana uttryck att det finns skäl att tala om en form av »moralisk panik«, ett begrepp som använts av den engelske ungdomsforskaren Stanley Cohen, för att beskriva de ofta snabba och ibland oövertänkta reaktionerna på diverse rapporter om förändringar i ungdomars livsstil. Kring sekelskiftet trodde många att ungdomsbrottsligheten skulle komma att anta sådana proportioner att hela samhällsordningen var i fara och att det var nödvändigt att kraftfullt agera mot detta stora och växande hot. I statliga utredningar, i den sociala och socialpolitiska debatten och i ett betydande antal pamfletter skildrades ungdomarnas förvildning. Det var inte bara brottsligheten som ansågs öka, utan även den sexuella lössläpptheten, intresset för skadligt nöjesliv och obenägenheten att följa föräldrarnas och lärarnas instruktioner. Det främsta resultatet av denna oro var den omfattande utredning som genomfördes av den så kallade ligapojkskommittén på 1890-talet och som presenterade förslag som sedan låg till grund för lagstiftning vid 1902 års riksdag. Lagarna om fosterhem, om de vanartiga och i sedligt hänseende försummade barnens vård samt om behandlingen av minderåriga förbrytare från detta år, har kallats för vår första barnavårdslagstiftning och beskrivits som startpunkten för samhällets ingripande mot barn och ungdomar. Några forskare har dock betonat att denna lagstiftning har en drygt sekellång förhistoria och lika gärna kan ses som slutpunkten på utvecklingen under 1800-talet som början på något nytt. Det finns dock ingen anledning att överbetona skillnaderna mellan des-

sa synsätt. Lagstiftning innebär som regel att en tidigare utveckling kodifieras, men har samtidigt till följd att den berörda verksamheten förändras både till sin karaktär och sin innebörd. En lag kan därför nästan alltid beskrivas både som början och slutet på en process. (För exempel se Bramstång, 1964; Swärd, 1993; Sundkvist, 1994.)

Ett skäl för att se 1902 års lagstiftning som avslutningen på en epok i barnavårdens historia är att både lagarna och den diskussion och utredningsverksamhet som föregick dem präglas av en traditionell moralism. Samhällets normsystem ligger fast och den som bryter mot detta i juridiskt eller moraliskt avseende bör med lämpliga tvångsåtgärder återföras till den rätta vägen. Under det nya seklets båda första decennier ökade dock antalet debattörer som förfäktade en mer individorienterad och pedagogisk syn på behovet av social fostran. Detta gäller inte minst den debatt som fördes inom eller initierades av den ledande organisationen inom det socialpolitiska området, Centralförbundet för socialt arbete. Det var dock fråga om en gradvis och försiktig perspektivförskjutning, inte ett radikalt brott med det gamla. På samma sätt som vi funnit exempel på ett närmast reformpedagogiskt inslag i debatten om räddningsinstituten vid mitten av 1800-talet fanns företrädare för en sträng moralism långt in under 1900-talet. Självfallet får man inte heller tro att verksamheten på institutionerna förändrades bara för att ett nytt synsätt artikulerades i den offentliga debatten. Tvärtom förefaller det som om institutionskulturen som regel varit mycket motståndskraftig mot idéer och influenser utifrån, kanske med undantag för 1970-talet då experimentlustan var stor inom den svenska ungdomsvården. (För exempel se Berg & Gustavsson, 1975; Vinterhed, 1977.)

Den engelske historikern och författaren Stephen Humphries har i en snart klassisk studie, *Hooligans or Rebels?*, hävdat att talet om ungdomens vilda seder egentligen handlade om ett konfliktfyllt möte mellan olika samhällsklassers levnadssätt. Det som var normalt och accepterat bland den nya arbetarklassen beskrevs som sedeslöst och vanartigt av samhällets stöttepelare. Mindre stölder, snatterier och bedrägeribrott ansågs inom den engelska arbetarklassen inte som kriminellt, utan som ett skäligen normalt inslag i familjeekonomin och ett sätt att övervinna den värsta fattigdomen (Humphries, 1981). Det finns mycket som talar för att även den svenska debatten om ungdomsbrottsligheten kring sekelskiftet kan tolkas som en kulturkonflikt. Både de ungdomar som vid denna tid flyttade från landsbygden till städerna och de ungdomar som

några decennier efter det industriella genombrottet tillhörde den första generationen med en verklig arbetaridentitet utvecklade livsideal och livsstilar som bröt mot den urbana eller borgerliga ordningen i samhället.

Den sociala oro som följde med den stora samhällsomvandlingen kring sekelskiftet kunde således ta sig uttryck i en fast övertygelse om att ungdomsbrottsligheten ökade på ett närmast katastrofalt sätt. Senare tids forskning har dock givit en mer nyanserad bild av ungdomarnas livsstil och situation. Historikern Björn Horgby har med exempel från Norrköping visat att ungdomsbrottsligheten varierade kraftigt och att den vid sekelskiftet snarast var relativt låg och etnologen Kjell Bergman har hävdat att antalet polisingripanden mot ungdomar ofta var mer beroende av den »hotbild« som samhällets ledande kretsar upplevde än av den faktiska brottsligheten. I detta liksom i de flesta historiska sammanhang är det dock omöjligt att göra någon tydlig åtskillnad mellan hur det faktiskt förhöll sig och hur man i samtiden uppfattade situationen. Historien handlar om både och, lika självklart som att all historia är vår egen tids berättelse om det förflutna och därmed lika mycket präglad av våra frågor som av dåtidens svar.

I *Världen av igår* skildrar Stephan Zweig hur första världskrigets utbrott fick till följd att hela den traditionella centraleuropeiska kulturkretsen och livsstilen gick i graven. Uppenbarligen hade kriget även stor betydelse för förståelsen av och kunskapen om barns och ungdomars psykiska och sociala situation. Många barn blev föräldralösa och ett stort antal ungdomar präglades för livet av krigsårens fasansfulla upplevelser (Zweig, 1943; Qvarsell, 1985). Även om situationen naturligtvis var helt annorlunda i vårt land genomgick även det svenska samhället under denna tid betydande förändringar och flera sociala kriser. Det var därför helt följdriktigt att den ledande organisationen inom det sociala området, Centralförbundet för socialt arbete, under krigets näst sista år genomförde en stor enkätundersökning bland befattningshavare inom ungdomsvården om den befarade ökningen av vanarten och ungdomskriminaliteten. Landets folkskoleinspektörer, barnavårdsnämnder, barnavårdsbyråer, fångvårdsdirektörer och många andra ombads att redogöra för sina iakttagelser och erfarenheter. Bland de publicerade inläggen kan nämnas ett av fångvårdsdirektören Viktor Almqvist där han bestämt påstod att det var ungdomens njutningslystnad i kombination med en minskad vördnad för religionens sanningar som lett till en ökad

brottslighet. Den idealistiskt sinnade Ebba Pauli vid Birkagården talade om behovet av personlig ledning och fostran av den enskilde unge och David Lund från Hall passade på tillfället att argumentera för det rashygieniska arbetets betydelse även inom kriminalpolitiken (Almqvist, 1917; Pauli, 1917; Lund, 1917). Frågan om ungdomskriminalitet och ungdomsvård förefaller således att på något sätt ha berört eller tangerat de flesta av tidens sociala och moraliska problem.

Från räddningsinstitut till ungdomsvårdsskolor

I 1864 års lag stadgades att ungdomar som begått brott kunde dömas till allmän uppfostringsanstalt istället för till fängelse, och efter en smärre lagändring var det möjligt att föra de dömda ungdomarna till den 1876 öppnade åkerbrukskolonin Hall utanför Södertälje. Bakom Hall fanns officiellt en filantropisk förening men betecknande nog för tidens filantropi dominerades denna förening av framträdande fångvårdstjänstemän och jurister. Det var enklare och mer ändamålsenligt att bilda en förening än att reformera det rättssystem och den fångvård de själva var satta att leda. Hall kan kanske enklast beskrivas som en internatskola med folkskoleundervisning på programmet och en mycket sträng arbetsdisciplin. Man tog in pojkar som var mellan tio och femton år gamla och som antingen var dömda för brott eller omhändertagna på grund av vanart och de kunde få stanna mycket länge på anstalten. I samband med den nya lagen om behandlingen av minderåriga förbrytare omvandlades Hall till skyddshem och i praktiken blev Hall en riksanstalt för de mest svårhanterliga pojkarna (Åman, 1976; Bjurman, 1995).

En viktig och avsedd konsekvens av lagstiftningen från 1902 var att olika grupper av barn och ungdomar särskildes och gavs ett differentierat omhändertagande. Med barnhem för de föräldralösa eller försummade, skyddshem för de vanartiga och uppfostringsanstalter för dem som begått brott tänkte man sig kunna få ett heltäckande system av åtgärder och anstalter. Tanken att olika grupper skulle hållas åtskilda präglade en stor del av anstaltsväsendet vid denna tid och det främsta skälet för denna separering var att man ville undvika att de mer förhärdade skulle ha ett olyckligt inflytande över sina yngre och mindre belas-

tade kamrater. En annan följd av den förändrade lagstiftningen var att en stor statlig uppfostringsanstalt uppfördes i Bona utanför Motala och den stod färdig 1905. Till att börja med fanns 100 platser men senare upp emot 250 intagna. Pojkarna bodde i små boxliknande celler som placerats i stora salar, vilket påminde om den beryktade tvångsarbetsanstalten Svartsjö, men möjligheterna till yrkesutbildning och efter 1920 jordbruksarbete var betydligt större än inom fängelserna eller arbetsanstalterna för vuxna.

Under 1930-talet blev verksamheten vid uppfostringsanstalterna och särskilt skyddshemmen föremål för både offentlig kritik och statligt utredande. Socialministern tillsatte en grupp sakkunniga som skulle undersöka om alla riktlinjer följdes och om skyddshemmen fungerade på det sätt som var avsett. Detta var uppenbarligen en följd av att företrädarna för den nya socialpolitiken krävde en modernisering av anstaltsväsendet. Situationen vid skyddshemmen hamnade dock i uppmärksamhetens fokus framförallt genom en spektakulär artikelserie i *Stockholms-Tidningen* hösten 1934, författad av modeskribenten och statsrådinnan Else Kleen och senare utgiven i bokform. Med hjälp av ett rekommendationsbrev från sin make, socialministern Gustav Möller, hade Else Kleen besökt flera skyddshem på olika håll i landet och hon kunde rapportera om allvarliga missförhållanden. De intagna pojkarna bestraffades ofta och hårt för ganska bagatellartade förseelser, de tvångsklipptes och isolerades. Ren misshandel förekom, ibland så allvarlig att den drabbade riskerade bestående men och pojkarna lämnades ofta utan någon egentlig sysselsättning eller vård (Kleen, 1936). I några fall kunde senare inspektioner bekräfta Else Kleens uppgifter, i andra försvarade sig de utpekade föreståndarna med att Kleen lagt orden i pojkarnas munnar och rent av givit dem pengar för att de skulle berätta det hon ville höra. Även om tonläget i Else Kleens artiklar självfallet var helt annorlunda än i de statliga utredarnas rapporter var de påfallande överens om vad som borde göras. De ville flytta de utvecklingsstörda ungdomarna till särskilda anstalter, lägga större vikt vid yrkesutbildningen och ordna fortbildningskurser för personalen. Egentligen var det bara på ett område där de var ordentligt oense och det gällde om personalen skulle ha rätt att aga de intagna ungdomarna. De statliga utredarna ansåg att kroppsaga kunde behövas för att upprätthålla disciplinen och ordningen, medan Else Kleen helt avvisade agan som uppfost-

det blev att riksdagen beslutade att skyddshemmen skulle förstatligas bland annat för att kunna utöka kontrollen över verksamheten. I likhet med många andra av de beslutade reformerna under detta decennium kunde förstatligandet av skyddshemmen inte genomföras helt och fullt förrän efter kriget (Bolin m.fl. 1992).

Den nya socialpolitik som växte fram eller åtminstone formulerades under 1930-talet hade dock betydligt fler konsekvenser för ungdomsvården än att den ledde till en reformering av skyddshemsorganisationen. En grundtanke i den profylaktiskt inriktade socialpolitiken var att olika former av asocialt levnadssätt skulle kunna bringas att minska om människorna gavs en tryggad försörjning genom arbete och ersättning i samband med sjukdom, moderskap, ålderdomssvaghet etc. Men parallellt med denna tro på människornas strävan att leva ett skötsamt liv om bara de viktigaste behoven var tillgodosedda fanns en ganska restriktiv, för att inte säga föraktfull, hållning till dem som trots alla åtgärder inte ville inordna sig i samhället. Det var de skötsamma arbetarna och familjerna som skulle ges en starkare ställning genom den nya socialpolitiken, inte de som valt en asocial livsstil. Detta förefaller hänga samman med en i samtiden ambivalent eller möjligen kluven bild av människans förutsättningar för ett socialt liv. Sedan sekelskiftet fanns bland många läkare och andra experter en utbredd uppfattning att asocialt levnadssätt och kriminalitet kunde hänga samman med konsitutionella defekter som det var omöjligt att påverka med pedagogiska eller sociala metoder. De åtgärder som kunde användas mot dessa var därför av en helt annan karaktär än de som riktade sig till de stora grupper av människor som ansågs önska och sträva efter ett liv i skötsamhet och arbete. Förslagen till socialpolitisk profylax kunde således avse sociala och ekonomiska reformer för befolkningens majoritet, samtidigt som man förordade rashygieniska åtgärder gentemot de grupper i samhället som ansågs ha en konstitutionellt och hereditärt betingad asocial livsstil (Möller, 1928; Broberg & Tydén, 1991; Qvarsell, 1993). Efter kriget framhöll Gustav Möller stolt att under hans tid som socialminister hade inga nya institutioner inom det sociala området tagits i bruk och detta såg han som ett tecken på att den nya och mer profylaktiskt inriktade socialpolitiken hade varit framgångsrik. Som vi ska se gällde dock Möllers uttalande inte ungdomsvården där åren efter andra världskriget innebär både en förnyelse och en expansion av institutionsvården (Möller, 1948).

I 1930-talets och även 1940-talets ungdomsdebatt var den så kallade

sexualfrågan på ett särskilt sätt ställd i fokus för uppmärksamheten och det i vitt skilda sammanhang. Oron för en ökad »sedeslöshet« bland ungdomen hade som vi sett varit ett viktigt inslag i sekelskiftets debatt och under 1930-talet fick denna ett nytt namn, »dansbaneeländet«. I mängder med artiklar målade man upp en bild av en njutningslös och hämningslös ungdom som ägnade sin fritid och sina pengar åt besök på dansbanor och dansrestauranger, med omoral, skamliga sjukdomar och oäkta barn som följd (Frykman, 1988). Även i de undersökningar som genomfördes i nära anslutning till flera statliga utredningar var sexualfrågan viktig. För flickor var det ofta tillräckligt med några enstaka tillfälliga förbindelser för att de skulle bli stämplade som vanartiga. Det är inte alldeles enkelt att tolka denna fokusering på sexualmoralen bland ungdomarna just vid denna tid. Att »sedeslösheten« faktiskt skulle ha ökat finns ingen anledning att anta, möjligen var det snarast en fråga om att ungdomens umgänges- och nöjesliv hade fått en mer offentlig karaktär och förlagts till restauranger och danspaviljonger. Kanske spelade även umgängeslivets kommersialisering en viss roll för de indignerade reaktionerna. Att så många ungdomar kunde och ville lägga en stor del av sin lön på kläder, biobiljetter och restaurangbesök, ansågs strida mot det skötsamhetsideal som var djupt förankrat både inom arbetarklassen och borgerskapet.

Åren efter andra världskrigets slut brukar beskrivas som en skördetid för den socialdemokratiska politiken inom de ekonomiska och sociala områdena. Allt det som hade skisserats i ideologiska program och statliga utredningar under 1930-talet skulle realiseras när freden hade kommit och de ekonomiska hjulen i samhället börjat snurra. Ungdomsvården var inget undantag och redan 1946 var det dags för en genomgripande reform. Som så många gånger förr i den offentliga vårdens historia markerade man att något nytt var på väg genom att ändra benämningen på de gamla anstalterna. Skyddshemmen skulle kallas för ungdomsvårdsskolor och de båda orden »vård« respektive »skola« var tänkta att markera att ungdomarna skulle utbildas och vårdas, inte straffas eller avskiljas från samhället. Samtidigt avskaffades möjligheten till tvångsuppfostran, vilket fick till följd att Bona och den för flickor avsedda uppfostringsanstalten Viebäck lades ned. Naturligtvis innebar inte detta på något sätt att problemen med anstaltsvården var ur världen, tvärtom förefaller det som om samhällets svårigheter att hantera

innan vi går in på den frågan måste vi uppmärksamma betydelsen av ett nytt och mycket viktigt inslag i all diskussion om ungdomsvården och de sociala problemen under 1900-talets första hälft, nämligen framväxten av en vetenskaplig eller åtminstone skenbart vetenskaplig kunskap om människan och samhället.

Psykiatrins och psykologins betydelse

Till att börja med var det framförallt psykiatrikerna som intresserade sig för hur man skulle kunna förklara och åtgärda allehanda icke önskvärda sociala beteenden, men även den psykologiska vetenskapens företrädare gjorde sig hörda i frågan strax efter första världskrigets slut. På ett mer teoretiskt plan hade även den tidiga samhällsvetenskapen eller socialfilosofin sin betydelse. Det vetenskapliga intresset för ungdomarnas problem förefaller att ha baserats på två fundamentala antaganden. För det första den för den vetenskapliga människokunskapen i början av 1900-talet självklara förutsättningen att människans beteende är lika lagbundet och determinerat som allt annat i naturen. För det andra en övertygelse om att varje asocialitetsutveckling är progressiv i den meningen att om ingenting görs kommer situationen succesivt att förvärras och brottsligheten att bli allt grövre. Båda dessa antaganden ledde till att man betonade att alla åtgärder mot ungdomskriminaliteten måste sättas in så tidigt som möjligt och att det åtminstone i princip borde vara möjligt att redan under barnaåren identifiera dem som senare skulle komma att utveckla en asocial eller kriminell livsstil. En profylaktisk kriminalpolitik förutsatte således att man kunde ställa psykiatriska diagnoser på barn och krävde psykologisk kunskap om barns och ungdomars utveckling och problem.

Med början omkring 1905 visar ledande svenska psykiatriker prov på ett betydande intresse för att vidga domänen för sin vetenskap genom att studera olika sociala frågor utifrån ett psykiatriskt eller allmänmedicinskt perspektiv. Uppsalaprofessorn Frey Svensons sommarföreläsningar 1904 om *Själslifvets hygien* kan nämnas som ett av de första exemplen på hur frågan om brottslighet och ungdomsvård blev en del av psykiatrin. Även om Svenson i grunden anslöt sig till samtidens biologiskt orienterade människouppfattning ansåg han att ungdomars brottslighet framförallt berodde på att den moraliska fostran försum-

mats eller inte förmått sätta tillräckligt djupa spår i deras själsliv. Det förhållandet att brottsligheten är högst under ungdomstiden beror på att människan föds utan moral och att det tar tid att tillägna sig en riktig känsla för samhällslivet. De vanligaste brottstyperna bland ungdomar är skadegörelse, egendomsbrott och sedlighetsförbrytelser, vilket har sin bakgrund i att ungdomarnas lynne är obehärskat, deras känsla för äganderätten inte fullt utvecklad och den nyvaknade könskänslan svår att hämma, resonerade psykiatriprofessorn (Svenson, 1906).

Av mer direkt betydelse för ungdomsvården var David Lunds psykologiska studie av de intagna på Hall, där han själv för övrigt var anstaltsdirektör. *Über die Ursachen der Jugendasocialität* löd titeln på denna avhandling, och sedan författaren publicerat en förkortad och översatt version i Verdandis småskriftserie fick den stor betydelse för den svenska debatten om ungdomskriminaliteten. Genom att jämföra en grupp vanartiga ungdomar med en grupp välartade ansåg sig Lund kunna kartlägga de egentliga orsakerna till det asociala levnadssättet. Psykisk undermålighet, dvs. bristande begåvning, och psykopati hade stor betydelse för vanarten, men Lund ansåg att det lika ofta var miljön som var avgörande. Han framhöll också både rashygieniska åtgärder och ett ökat intresse för social fostran inom skolan som lämpliga profylaktiska åtgärder. Dessutom borde man sträva efter att förbättra de fattigaste familjernas bostadssituation så att de unga inte tvingades ut på gatan, som Lund kallade »djävulens kindergarten« (Lund, 1918 och 1924. Citatet 1924, s. 29).

Att brottsligheten var högre bland pojkar än bland flickor och att flickors brottslighet som regel var sexuellt relaterad var vitt spridda uppfattningar bland dem som sysslade med ungdomsvård. Det är därför av ett särskilt intresse att en av dessa psykiatriskt inriktade studier ägnades vanartiga flickor, nämligen den blivande barnpsykiatriprofessorn Sven Ahnsjös doktorsavhandling *Delinquency in Girls* från 1941. Ahnsjö hade studerat alla flickor som tagits in på skyddshem mellan 1903 och 1937 och han fann att vanarten var vanligare i städerna än på landsbygden, flickorna kom från dåliga hemförhållanden och föräldrarna var sällan gifta med varandra (Ahnsjö, 1941). Som ett sista och ganska sent exempel på denna typ av vetenskapliga studier av de vanartiga eller brottsliga ungdomarna kan Karl Henrik Erikssons avhandling *Vanart och personlighetsavvikelser* från 1957 nämnas. Eriksson genomförde en rad differentialpsykologiska testningar, delvis av egen konstruktion, av elever på

ungdomsvårdsskolor och ett av syftena var att försöka finna empiriska belägg för existensen av en särskild psykopatisk personlighetstyp med benägenhet för ett vanartigt levnadssätt. Vagheten och mångtydigheten i detta begrepp och de många olika uppfattningarna om psykopatins karaktär medförde dock att inga bestämda slutsatser kunde dras ur materialet.

Kanske det mest intressanta med alla dessa försök att studera vanart och brottslighet bland ungdomar med hjälp av den moderna människovetenskapens metoder var själva ansatsen och det grundläggande perspektivet på människan. Övertygelsen att den moderna vetenskapen inte bara kunde bidra med kunskap om det asociala beteendet i allmänhet, utan till och med formulera förslag till profylaktiska åtgärder var ett av många tecken på att vetenskapen var på väg att få en påtagligt ökad betydelse i det moderna samhället. Många ansåg till och med att vid sidan av den ekonomiska och tekniska utvecklingen var det framväxten av en vetenskaplig kunskap om människan och samhället som särskilde 1900-talet från alla andra epoker i mänsklighetens historia. En form av praktisk upplysningsfilosofi eller vad som ibland kallats social ingenjörskonst såg dagens ljus och en av konsekvenser var att experter av olika slag fick eller var på väg att få en allt större betydelse i samhället. Några av de främsta företrädarna för denna tro på vetenskapen i den svenska debatten var Alva och Gunnar Myrdal och det är kanske därför på sin plats att citera Alva Myrdal när hon 1945 i något storvulna ordalag beskrev den moderna människokunskapens betydelse för samhällslivet och kulturen:

> Vår tids kanske största, om också förunderligt föga observerade revolution i fråga om tänkesätten är övergången från moraliserande till psykologiserande, från dömande till förstående människouppfattning. Ännu är denna övergång mycket ofullständig. Men då den en gång hinner arbeta sig igenom är det troligt, att den kommer att stå som det som karakteriserar vårt skede i historien, i samma bemärkelse som »upplysning« och »romantik« fått prägla sina skeden /.../.
> (Alva Myrdal, 1945, s. 114)

Att bekämpa den gamla och föråldrade moralismen och istället försöka förstå eller förklara barnens och ungdomarnas handlande blev också något av ett ledmotiv för många av de läkare, psykologer och kuratorer som i allt större skaror tog plats inom ungdomsvården under

1940- och 1950-talen. Övertygelsen om att en ny tid hade kommit och att ungdomsfrågorna i framtiden skulle kunna hanteras på ett mer rationellt sätt förefaller att ha utlöst stor kraft och energi bland dessa experter, men ledde också till konflikter med den äldre anstaltspersonalen som ofta visade en betydande misstro mot den nya psykologiska boklärdomen.

»Klientförsämring« och »värstingar«

Även 1950-talet präglades av en intensiv debatt om ungdomens förvildning, sedeslöshet och tilltagande brottslighet, trots att detta var en tid av långvarig högkonjunktur, stigande levnadsstandard och stor optimism inför framtiden och man frestas att på nytt tala om en form av moralisk panik. Men möjligen var det på det viset att det var just genom den snabba ekonomiska och sociala utvecklingen som problemen i samhället blev särskilt tydliga. En ny typ av brottslighet som var en följd av en allt högre levnadsstandard visade sig, nämligen tillgrepp av de allt vanligare bilarna, cyklarna och annat som kunde attrahera ungdomar. Tillgången till snabbare fortskaffningsmedel gjorde det också lättare att genomföra kiosk- och butiksstölder som också ökade markant under denna tid, trots att allt fler borde ha haft möjlighet att köpa de åtråvärda varorna. Kanske bekräftar denna utveckling den gamla kriminologiska insikten att tillgreppsbrottsligheten är liten i tider av stor fattigdom eftersom ingenting då finns att stjäla, men ökar med ett stigande välstånd när varuutbudet och frestelserna är större.

Men en än viktigare grund för vad som framstår som en moralisk panik under 1950-talet förefaller ha varit rädslan för en ökad sedeslöshet bland ungdomen. I den offentliga debatten behandlades ungdomskriminaliteten, den ökande cigarettrökningen inte minst bland flickor, intresset för dans, bio och motorfordon som endast olika sidor av samma sak. Denna hopblandning av kriminalitet med högst normala skillnader mellan generationerna när det gäller levnadssätt och attityder var naturligtvis inte något nytt, det räcker kanske med att påminna om den tidigare nämnda debatten om det så kallade dansbaneeländet. Ytterligare en faktor som hade betydelse för den indignation många verkar ha känt inför ungdomens livsstil hängde samman med en påtaglig ökning av ungdomsfylleriet. Avskaffandet av motboken innebar en kraftigt ökad

alkoholkonsumtion i hela befolkningen och det blev betydligt lättare för ungdomar att komma över alkoholhaltiga drycker när de vuxna inte längre behövde hushålla med sin begränsade ranson. Huruvida det finns ett orsakssamband mellan alkoholkonsumtionen och brottsligheten tvistar forskarna om, men att våldsbrotten rent statistiskt ökar och alltid har ökat i tider av stegrad alkoholkonsumtion är oomtvistat.

Inom ungdomsvårdsskolorna fördes en motsvarande debatt om den nya ungdomen och dess livsstil och där talade man om en »klientförsämring«. Man uppfattade de intagna som allt mer svårpåverkade, mer rymningsbenägna och i ständig opposition mot anstaltsledningen och personalen. Man försökte förklara detta med att andelen psykopater ökade, bland annat som en följd av de förändrade tillräknelighetsbestämmelserna från 1945 som medförde att denna grupp inte längre straffriförklarades. Man talade också om att de ökade möjligheterna till villkorlig dom och åtalseftergift för ungdomar medfört att de som faktiskt kom till ungdomsvårdsskolorna var mer allvarligt kriminellt belastade (Bolin m.fl. 1992).

Den nya situationen ledde till flera olika typer av åtgärder. Slutna avdelningar inrättades vid flera institutioner, man försökte bygga eller bygga om anstalterna efter den »lilla gruppens princip« och det blev allt vanligare att man anställde läkare som chefer, assisterade av psykologer, fritidsledare och andra experter. Nya metoder prövades också, t.ex. den »korta, skarpa chocken« som infördes på Hammargården utanför Stockholm i slutet av 1950-talet och som innebar att ungdomar kunde tas in för sträng isolering under några dagar. Fjällvandringarna som krävde en fysisk ansträngning långt över det vanliga och förutsatte att deltagarna kunde samarbeta hörde till de metoder som prövades. En annan konsekvens var att de mer uttalat psykiatriskt eller psykologiskt orienterade behandlingsinstitutionerna fick en allt större betydelse. Lövstahemmet i Sörmland som var avsett för »själsligt abnorma manliga skyddshemselever« fick under ledning av psykiatrikern Birger Sjödén ställning som den ledande anstalten när det gällde att använda intelligens- och personlighetstester på de intagna och även vid utvecklandet av mer läkepedagogiskt orienterade behandlingsmetoder. Läkepedagogik var sedan mitten av 1940-talet något av ett modeord inom ungdomsvården och den blivande generaldirektören för fångvården Torsten Eriksson brukade till och med tala om ungdomsvårdsskolorna som läkepedagogiska behandlingsinstitut. Termen läkepedagogik hade man

hämtat från schweizaren Heinrich Hanselman och den användes som en samlingsbeteckning på en rad olika typer av behandlingsmetoder där det nya egentligen var att man ville se dessa som en helhet. Betydande omsorg om den fysiska institutionsmiljön, en individualiserad undervisning och yrkesutbildning, individual- och gruppterapi samt medicinsk och psykiatrisk behandling när så behövdes var de olika komponenterna i läkepedagogiken. Huruvida detta enbart var ett retoriskt program eller om det faktiskt genomsyrade vården är svårt att avgöra. Även Barnbyn Skå fick under Gustav Jonssons ledning stor betydelse för utvecklandet av ett psykiatriskt och pedagogiskt behandlingsprogram. De intagna på Skå var dock snarare barn än ungdomar, även om en del av flickorna var i yngre tonåren. Behandlingsmetoderna på Skå var influerade av ett psykodynamiskt eller psykoanalytiskt synsätt, inte av behaviorismen som på Lövsta. A.S. Neills fria pedagogik och Wilhelm Reichs sexuallära bildade grundpelarna i Skåmetoden. Båda dessa metoder eller snarare sätt att se på barn och barns utveckling var synnerligen kontroversiella i den samtida debatten om barnuppfostran, och därför fick denna orientering till följd att både barnbyn och dess chef fick utstå en ganska hårdför kritik i några inspektionsrapporter och än mer i tidningspressen (Vinterhed, 1977; Bergenheim, 1994).

Det turbulenta 1950-talet avslutades för ungdomsvårdens del med omfattande och heta riksdagsdebatter, flera statliga utredningar om både ungdomsvårdens organisation och ungdomsbrottslighetens utveckling och slutligen med fastställandet av en ny barnavårdslag 1960. Förutom det principiellt viktiga avskaffandet av begreppet »vanart« innebar dock den nya lagen inte så särskilt stora förändringar i synen på och behandlingen av den här aktuella ungdomsgruppen. Av större betydelse var kanske de förändringar som kom med den nya Brottsbalken och framförallt den kriminalpolitiska uppfattning som hade kommit till uttryck i den mycket omfattande och långdragna debatt som föregick denna. När det första förslaget till ny lagtext presenterades 1956 var hela straffbegreppet ersatt med en så kallad skyddsprincip. Samhället har ingen anledning att straffa en brottsling eftersom straff enbart var en form av primitiv hämnd, men däremot hade samhället både rätt och skyldighet att skydda sig mot sådana handlingar som skadade enskilda medborgare eller samhället i sin helhet. Egentligen var förslaget att ersätta »strafflagen« med en »skyddslag« kulmen på en halvsekellång kriminalpolitisk process och att av flera exempel på inflytandet från den så

kallade positiva skolan inom kriminologin. En fullt så radikal kursändring av kriminalpolitiken gick inte att genomföra, men med den nya Brottsbalken från 1965 gavs kriminalpolitiken en uttalat individualpreventiv inriktning. Inom ungdomsvården var detta än mer märkbart, ungdomsfängelserna avskaffades och ungdomsvården fick allt mer karaktär av individualiserad utbildning. I det så kallade allmänna rättsmedvetandet, som lite tillspetsat uttryckt kan sägas vara en juridisk term för att beskriva en allmän folklig konservatism i straffrättsliga frågor, vann dock detta synsätt endast mycket långsamt gehör och kriminalpolitiken har därför i praktiken varit en balansgång mellan ett strafftänkande och en behandlingsprincip.

Under de senaste decennierna har två huvudtendenser kunnat förmärkas inom ungdomsvården. För det första en allt starkare betoning av de förebyggande åtgärderna och för det andra att kommunerna definierats som den instans i samhället som vid sidan av familjen har det övergripande ansvaret för ungdomarnas vård och fostran. Vid sidan av skolundervisning har kommunerna i allt större utsträckning ansett sig ha anledning att organisera fritidsverksamhet för ungdomar, ge stöd till föreningar som arbetar med ungdomar och anställa ett betydande antal socionomer vid sina barnavårdsnämnder och socialbyråer. Att kommunerna har ett ansvar för ungdomarna har därmed blivit accepterat av de flesta, men kritik har riktats framförallt mot omhändertagandet av de svårast kriminellt belastade ungdomarna. Det var också de massmedialt så uppmärksammade »värstingarna« och deras behandling som föranledde statsmakten att på nytt överta ansvaret för brottsligt belastade ungdomar. Av allt att döma spelade en utbredd misstro mot den förda kriminalpolitiken en betydande roll för den reträtt från den inslagna vägen som tillskapandet av ett statligt organ för institutionsvård av ungdomar innebar. Situationen blev knappast bättre när kvällstidningarna började beskriva ungdomsvården som en slags lyxsemester för brottslingar. De ansvariga politikerna i kommunernas socialnämnder visade sig också ha anmärkningsvärt svårt att försvara de metoder de själva fattat beslut om. Reaktionerna på några av de tidigare nämnda fallen av mycket grova våldsbrott bland ungdomar och de specialavdelningar för ungdomar som inrättats vid några av landets fängelser är också tydliga tecken på att att hela frågan om samhällets syn på och omhändertagande av de brottsbenägna ungdomarna är på väg att förändras.

Avslutning

Som denna hastiga exposé över den svenska ungdomsvårdens historia och dess ideologiska bakgrund förhoppningsvis visat har detta område av kriminal- och socialpolitiken berört flera för vårt samhälles sociala organisation centrala frågor. En sådan rör hur man i skilda tider delat in människans livslopp i faser och tillskrivit dessa olika innebörder. Var gränserna ska dras mellan barndom, ungdom och vuxenliv är allt annat än självklart, liksom hur man ska fördela rättigheter, skyldigheter och ansvar. Ungdomsbegreppet förefaller dock ha varit det mest komplicerade av dessa livscykelbegrepp och det beror kanske på att det sedan lång tid funnits en ambivalent hållning till det ungdomliga. Å ena sidan anses ungdom vara en period efter barndomen som inte fullt ut ger samma rättigheter och skyldigheter som tillkommer de vuxna. Ungdomstiden är också differentierad på flera olika sätt genom att rösträtten, rätten att köpa alkholhaltiga drycker, rätten att ingå bindande avtal och gränserna för straffbarheten följer olika principer. Å andra sidan har det åtminstone sedan tiden efter det första världskriget utvecklats något som måste benämnas som en kult av det ungdomliga. Ungdomen har förknippats med hälsa och fysisk kraft, med en obekymrad livsstil och en öppenhet för nya intryck, med elegans och modemedvetenhet. Mot detta har ställts den gamla människans tröghet, ovilja till förändring och fasthållande vid föråldrade livsideal. Även om vi kan hitta flera äldre exempel på en liknande kult av ungdomen och det ungdomliga finns det inslag som är säregna för vårt eget århundrade. Det förhållandet att ungdomarna och en ungdomlig livsstil blivit kommersiellt intressant har säkerligen haft stor betydelse för en förändring av livsidealen, men även den moderna medicinens bild av åldrandet som ett i det närmaste patologiskt tillstånd har bidragit till att ge det ungdomliga ställning som både norm och ideal.

Även frågan om vilka typer av handlingar och livsstilar som samhället har rätt eller skyldighet att ingripa mot har haft stor betydelse för ungdomsvårdens förändring under de senaste århundradena. Att vissa typer av vålds- och egendomsbrott alltid föranlett någon form av ingripande är uppenbart, men med ett allt mer komplicerat samhälle har en rad olika handlingar och livsstilar stämplats som oönskade eller problematiska, om än inte brottsliga. Man har försökt att sätta namn på dessa och talat om lösdriveri, vanart, asocialitet och mycket annat, men några

entydiga definitioner har man aldrig kunnat formulera. Den socialt orienterade ungdomsvården har därför vanligen befunnit sig i ett oklart gränsland mellan strafflagstiftningen och de mer eller mindre tydligt formulerade sociala och moraliska reglerna i samhället.

Samhällets ungdomsvård har dessutom befunnit sig i ett annat och inte mindre komplicerat gränsland, nämligen mellan vård och straff. Sedan tillkomsten av räddningsinstitutet i Råby på 1830-talet har behandlingstanken spelat en mycket viktig roll inom ungdomsvården, men trots detta går det inte att komma ifrån att många konkreta åtgärder mer har påmint om straff än om behandling. Kanske kan man rent av säga att ungdomsvårdens historia illustrerar att strafftanken och behandlingsprincipen inte alls varit så åtskilda som de olika teoretiska sammanhangen ger oss anledning att anta. Skillnaden mellan straff och vård har till viss del varit retorisk, men också handlat om en attityd till de omhändertagna. Behandling och vård har varit ledstjärnor för ungdomsvården i tider när tron på den sociala miljön och de pedagogiska metoderna varit stor, medan strafftanken fått en renässans när man framhållit konstitutionella faktorer bakom handlandet eller när man velat betona ett traditionellt moraliskt regelverk för samhället. Det finns därför all anledning att tro att spänningen mellan vård och straff även i framtiden kommer att sätta sin prägel på samhällets ungdomsvård.

Referenser

Ahnsjö S. (1941) "Delinquency in Girls and Its Prognosis", *Acta Paediatrica* vol. 28, Suppl 3.

Almqvist V. (1917) "Brottsligheten bland de unga", *Social tidskrift* vol. 17.

Barnhus: Om räddningsanstalter, barnhem, idiotanstalter, uppfostringsanstalter i Norden från 1700-talet till våra dagar (1991) red. Kajsa Ohrlander, Stockholm: Allmänna Barnhuset.

Berg L. & Gustavsson N. (1975) *Skrubba: En svensk uppfostringsanstalt*, Stockholm: Rabén & Sjögren.

Bergenheim Å. (1994) *Barnet, libido och samhället: Om den svenska diskursen kring barns sexualitet 1930-1960*, Falun: Höglunds.

Bjurman E. L. (1990) "Intagen på Owiss tid: Om barn i fängelser och på räddningshus under 1800-talet". I: *Se barnet: Tankegångar från tre århundraden*, Gunilla Halldén (red.) Stockholm: Rabén & Sjögren.

Bjurman E. L. (1995) *Barnen på gatan*, Stockholm: Tidens förlag.

Blomquist K. (1917) "Bona och ungdomsbrottsligheten", *Social tidskrift* vol. 17.

Bolin L. m.fl. (1992) *Från tukthus till behandlingshem: Ett mörkt eller ljust kapitel i Socialsverige?* Stiftelsen Allmänna barnhuset, Stockholm: NordJem.
Bramstång G. (1964) *Förutsättningarna för barnavårdsnämnds ingripande mot asocial ungdom*, Lund: Gleerup.
Broberg G. & Tydén M. (1991) *Oönskade i folkhemmet: Rashygien och sterilisering i Sverige*, Hedemora: Gidlunds.
Eriksson K.H. (1957) *Vanart och personlighetsavvikelser: Differential-psykologiska undersökningar av manliga ungdomsvårdsskoleelver*, Uppsala: Uppsala universitet.
Eriksson T. (1967) *Kriminalvård: Idéer och experiment*, Stockholm: PA Norstedt.
Eriksson T. (1977) *Politik och kriminalpolitik*, Stockholm: PA Norstedt.
Frykman J. (1988) *Dansbaneeländet: Ungdomen, populärkulturen och opinionen*, Stockholm: Natur och Kultur.
Hendrick H. (1990) *Images of Youth: Age, Class and the Male Youth Problem 1880-1920*, Oxford: Clarendon Press.
Hofer H. von (1985) *Brott och straff i Sverige: Historisk kriminalstatistik 1750-1984*, Urval nr 18, Stockholm: Statistiska Centralbyrån.
Humphries S. (1981), *Hooligans or Rebels? An Oral History of Working-Class Childhood and Youth 1889-1939*, Oxford: Basil Blackwell.
Jarrick A./Söderberg J. (1994) *Människovärdet och makten*, Stockholm: Stockholms stads monografiserie.
Johnsson P. (1934) "Ungdomsvård i Sverige under 1700-talet: Vad lagstiftningen hade att säga", *Tidskrift för barnavård och ungdomsskydd*.
Kleen E. (1936) *Skyddshemmen*, Stockholm: Bonniers.
Ligabrottsligheten (1941) Utgiven av Centralförbundet för socialt arbete, Stockholm: Kooperativa förbundets bokförlag.
Lindblom P. (1954), *Ungdomsvårdsskolorna*, Stockholm: Wahlström & Widstrand.
Lindgren S-Å. (1993) *Den hotfulla njutningen: Att etablera drogbruk som samhällsproblem 1890-1970*, Stockholm: Symposium Graduale.
Lund D. (1913) "Om vanartade och brottsliga barns arvs- och miljöförhållanden", *Social tidskrift*, vol. 13.
Lund D. (1917) "Erfarenheter från åkerbrukskolonien Hall", *Social tidskrift*, vol. 17.
Lund D. (1918) *Über die Ursachen der Jugendasocialität: Kriminalpsychologische und Soziale Untersuchungen mit Einschluss von Familienforschungen in Schweden*, Uppsala: Almqvist & Wiksell.
Lund D. (1920) "Till frågan om minderåriga mordbrännares handlingsmotiv och uppfostringsbarhet", *Psyke*.
Lund D. (1924) *Ungdomsbrottsligheten: Dess orsaker och bekämpande*, Studentföreningen Verdandis småskrifter, 278, Stockholm: Bonniers.
Mauriac F. (1932) *Unga män: En psykologisk studie*, Stockholm: Natur och Kultur.
Myrdal A. (1945) "Mer människokunskap i utbildningen", *Social årsbok*.
Möller G. (1928) *Trygghet och säkerhet åt Sveriges folk: Ett socialdemokratiskt program inför valen*, Stockholm: Tiden.
Möller G. (1948) *Från Fattighus-Sverige till Social-Sverige*, Stockholm: Tidens förlag.
Olsson L. & Swärd H. (1994), *Ungdom som samhällsproblem*, Lund: Studentlitteratur.
Pauli E. (1917) "Vad kan göras för att förebygga ungdomsbrottslighet?", *Social tidskrift*, vol 17.
Qvarsell R. (1985) "Från vanart till psykopati", *Lychnos*.
Qvarsell R. (1992) *Utan avett och avilja: Om brottslighet och sinnessjukdom*, Stockholm:

Carlssons.
Redogörelse för Centralförbundets för socialt arbete ungdomsbrottslighetsutredning, (1941), *Social årsbok*, Centralförbundet för socialt arbete.
Riksdagen (1844/45), Statsutskottets utlåtande nr. 91.
Stang Dahl T. (1992), *Barnevern og samfunnsvern*, Oslo: Pax forlag.
SOU 1944:30, *Ungdomsvårdskommitténs betänkande: Psykisk barna- och ungdomsvård.*
Sundkvist M. (1994) *De vanartade barnen: Mötet mellan barn, föräldrar och Norrköpings barnavårdsnämnd 1903-1925*, Uppsala: Hjelms.
Svenson F. (1906) *Själslifvets hygien: Populär framställning*, Stockholm: Ljus.
Swärd H. (1993) *Mångenstädes svårt vanartad...: Om problemen med det uppväxande släktet*, Floda: Zenon förlag.
"Vanart och brottslighet bland ungdom under krigstiden: En enquete" (1917) *Social tidskrift*, vol. 17.
Wernstedt W. (1934,) "Något om de medicinska grundvalarna för lagarna rörande barn, barnavård och minderåriga förbrytare", *Tidskrift för barnavård och ungdomsskydd.*
Vinterhed K. (1977) *Gustav Jonsson på Skå: En epok i svensk barnavård*, Stockholm: Tidens förlag.
Zweig S. (1943) *Världen av igår*, Stockholm: Skoglunds förlag.
Åman A. (1976) *Om den offentliga vården*, Stockholm: Liber förlag.

• Barnen mellan straff och behandling

Claes Levin

I DENNA ARTIKEL FÖRSÖKER JAG problematisera behandlingsbegreppet och behandlingstanken utifrån ett kritiskt och historiskt perspektiv på dagens s.k. särskilda ungdomshem. Det historiska perspektivet tjänar till att ge nya infallsvinklar för att granska och analysera problem och lösningar gällande dagens uppfostringsanstalter. Artikeln fokuserar den s.k. behandlingstanken som ett yttre villkor för de särskilda ungdomshemmens arbete. Några preliminära resultat från ett pågående forsknings- och utvecklingsarbete vid Råby ungdomshem ställs i relation till den pågående samhällsdebatten om ungdomsbrottsligheten och samhällets åtgärder mot den.

I dag pågår en diskussion mellan justitiedepartementet och socialdepartementet om behandlingsideologins berättigande eller död. Den uttrycks konkret i en konflikt om huruvida ungdomar i åldern 15-18 år som begår brottsliga handlingar ska dömas och ges straffrättsliga påföljder inom det juridiskt-rättsliga systemet eller överlämnas till socialtjänsten för behandling och tidsobestämda frihetsberövanden. Denna diskussion fick sitt första och tydligaste uttryck i Sverige i samband med 1902 års barnavårdslagar och har sedan behandlats i ett flertal betänkanden, utredningar och lagförslag inom såväl straffrätt som fattigvård och social barnavård. Det grundläggande problem som hela tiden behandlas är ungdomsbrottsligheten och det hot mot samhället som den representerar. Kontroverserna gäller orsakerna till ungdomsbrottsligheten, vilka åtgärder som är mest effektiva – straff eller behandling, gränserna för när man är barn och när man är vuxen och den därmed sammankopplade frågan om ansvar och straffmyndighet. Fängelset, uppfostringsanstalten och barnavårdsnämnden är tre praktiker som hela tiden stått i centrum för denna diskussion.

Straff och behandling – den ständiga diskussionen

Ungdomar som begår brott placeras i Sverige inte i fängelse annat än i sällsynta fall. Om brottsligheten är omfattande bedömer åklagare eller socialtjänst vanligen att placering på ungdomsanstalt är den lämpligaste åtgärden. För det syftet finns i Sverige ett 30-tal s.k. särskilda ungdomshem – anstalter som tidigare har benämnts tukthus, räddningsinstitut, uppfostringsanstalter, ungdomsvårdsskolor och § 12-hem. De ungdomar som ska placeras där blir tvångsomhändertagna genom beslut i en socialnämnd och en administrativ domstol. De placeras på obestämd tid för att få behandling istället för straff. Den unges behandlingsbehov bestämmer sedan hur länge han ska bli kvar. Vad betyder egentligen behandling och behandlingsbehov i detta sammanhang? Hur sätter kraven på både straffande och behandlande åtgärder sin prägel på dessa anstalter?

Den här artikeln bygger på två forskningsprojekt i vilka jag medverkat, som undersökt verksamheten vid en av landets äldsta uppfostringsanstalter, Råby ungdomshem i Lund. En viktig del i det första forskningsprojektet har varit att spåra de historiska rötterna till uppfostringsanstalten som social institution för att kunna förstå de olika delarna i dagens praktik. Kraven på straff och behandling är motstridiga, och denna konflikt påverkar naturligtvis ungdomshemmens verksamhet. Vi har därför också undersökt vad personalen säger sig göra och vad de faktiskt gör i sin dagliga gärning. I den andra undersökningen har vi analyserat ungdomarnas placeringar och intervjuat dem om deras nuvarande liv och deras upplevelser av att ha varit intagna på anstalten. Jag kommer att redovisa några preliminära forskningsresultat från dessa projekt.[1]

Uppfostringsanstaltens historiska rötter

Varifrån kom idéerna om att spärra in ungdomar i speciella hus? Varifrån kom idéerna om att blanda straff och behandling? Vad gör anstalten som »lösning« på olika slags »problem« till en så långlivad modell att den fortsätter att användas genom flera sekel trots svårigheterna att visa på rehabiliteringsresultat?

I 1902 års barnavårdslagstiftning möts två olika men sammanhängande historiska trender när det gäller ungdomsbrott. Den ena är utbyggnaden av en offentlig barnavård för att rädda barnen från fördärvliga hemmiljöer och den andra är en differentiering av de straffrättsliga reaktionerna så att man får en överströmning av barn från rätten till det sociala. Det samlande idéhistoriska begrepp som kopplar ihop dessa händelser är »behandlingstanken«. Medlet för denna brottsprevention är tvångsuppfostran i offentlig regi och platsen där de minderåriga brottslingarna ska behandlas och uppfostras är anstalten: räddningsinstituten och uppfostringsanstalterna.

Grunden till den repressiva anstaltspolitik som senare kom att differentieras och användas för olika funktioner och skilda grupper av människor, hittar vi i fattigdomen och försöken till reglering av de fattiga. Den anstaltsbundna fattigvårdens historia har sin början i kloster, hospital, helgeandshus och olika slags inspärrningsanstalter.

I slutet av 1500-talet började korrektionsanstalter att byggas i Europa. Holland var här ett föregångsland som förde fram tanken om att uppfostra sysslolösa fattiga till nyttiga samhällsmedlemmar genom tvångsarbete. Kroppsstraff dög inte till detta – istället skulle frihetsförlust och tvångsarbete sättas in som en social kontroll. Dessa idéer resulterade i uppförandet av ett Rasphus i Amsterdam 1589, och ett motsvarande Spinnhus 1596. Dessa anstalter utgör de första modellerna och direkta föregångarna till dagens fängelser och uppfostringsanstalter (Rusche & Kirchheimer, 1939; Sellin, 1944; Eriksson, 1967; Foucault, 1987; Mathiesen, 1988; Spierenburg, 1991).

Amsterdam-anstalterna kom till i en period när straffsystemet kanske var som grymmast i Europa. Före 1500-talet användes lemlästning och dödsstraff som de yttersta medlen i ett grundläggande och differentierat bötessystem.[2] Under 1500-talet blev sådana straff allt vanligare. Domarna tog till kroppsliga straff närhelst de var övertygade om att missdådaren var ett hot mot samhället. Dödsstraffet blev till ett redskap för att få påstått farliga individer ur vägen (Rusche & Kirchheimer, 1939). Vid denna tiden hade fattigdom och lösdriveri vuxit till en sällan skådad omfattning. Reformationen hade inneburit att den katolska kyrkans välgörenhet, kloster etc. inte längre bidrog till de fattigas försörjning. Frihetsberövande och arbetstvång kombinerades till ett socialiseringssystem som vände sig till både brottslingar och fattiga.

huset gjordes självförsörjande genom raspning och vävning. Trots detta sågs arbetet i anstalterna som rehabilitering – ett sätt att maskera en ekonomisk exploatering av fångarnas arbetskraft (Mathiesen, 1972).

Begreppet »Utility of Poverty« blev en tidens paroll och ett slags rättfärdigande av hårda tag mot den arbetande befolkningen i hela Europa i början av 1600-talet. De kringvandrande fattigskarorna uppfattades både som ett hot mot det etablerade samhället och som en utmaning mot det rådande statsskicket. Vägarna måste därför rensas från tiggare och lösdrivare (Kowalik, 1982:13).

Under mitten av 1600-talet byggdes Paris generalhospital, en kedja av anstalter som efter några decennier byggdes ut till att omfatta som mest 12 000 inspärrade. De fattiga och behövande som inte kunde försörja sig var inledningsvis den dominerande gruppen i hôpitaux généreaux. Armborstbeväpnade poliser gick genom Paris och drev stadens lösdrivare och tiggare in i anstalterna, något som blev känt som »den stora interneringen« (Mathiesen, 1988:17). Arbetet på institutionerna gav emellertid ingen vinst för städerna och arbetstvånget fick mer ett religiöst och socialt fostrande syfte som inpräntades genom skräck, hot och våld (Rusche & Kirchheimer, 1939 [65-66]; Waxman, 1976; Foucault, 1983 [1972]; Mathiesen, 1988; Geremek, 1991).

Erfarenheterna av den stora inspärrningen fick en stor betydelse för utformningen av de moderna samhällena i Europa. Genom sin blandning av barmhärtiga intentioner och sträng repression slog de fast en ny arbetsmoral – arbetet blev överallt en form av fostran och socialisering.

Ännu vid mitten av 1700-talet betraktades fängelset av de världsliga myndigheterna inte som ett straff – det var ett ställe där man höll fångar, åldringar och kvinnor som inte kunde skickas till galärerna, i förvar. Däremot användes det som strafform av det kyrkliga rättsväsendet. Straffet bestod i hunger och inte förlust av frihet. Om fången inte hade egna tillgångar fick han inget att äta (Geremek, 1991). Först vid slutet av 1800-talet började det betraktas som straff och då med engelska och amerikanska förebilder som modell.

Tukthuset – anstalten som lösning på ett ordningsproblem

I Norden iscensattes »arbetets imperativ och interneringens nödvändighet« genom inrättandet av tukthus i början av 1600-talet. Genom avskaffandet av den katolska kyrkans försörjningsfunktion hade tiggeriet blivit till ett problem som förstärktes av befolkningstillväxten. I Dan-

mark upprättades på kungens initiativ ett tukthus i Köpenhamn redan 1605. Ett av syftena var att skaffa fram billiga textilier till militären. Medlet var den arbetskraft som fanns i rikliga mängder bland tiggare och lösdrivare efter reformationen. Namnet och idén till detta tukthus hade hämtats från Amsterdam. Det befolkades ursprungligen av vuxna tiggare som tvångsrekryterades på gatorna, men kom snabbt att befolkas av barn. 1610 ändrades orderna så att enbart barn skulle infångas för tvångsarbete i tukthuset (Nielsen, 1986:16).

1624 års lag om »Constitution emot tiggiare och tijdztiuffer« är den första svenska lagstiftning som utnyttjar de allmänna anstalterna som medel för att stävja »sociala problem« (Eriksson, 1989). I konstitutionen stadgades att de som inte ville försörja sig skulle placeras i tukthus, som skulle inrättas i varje provins. Även för barn skulle speciella institutioner inrättas så att de inte behövde tas in på hospitalen. Resten, de allmänt fattiga, skulle socknarna ta hand om.

Ett svenskt tukthus inrättades på Gustav II Adolfs initiativ i de f.d. klosterbyggnaderna och hospitalsbyggnaderna på Gråmunkeholmen i Stockholm 1624 och tuktmästaren Jochim Firbrant åtog sig att driva det kombinerade tukt- och barnhuset mot att han fick ta hand om vinsten av barnarbetet (Petersson, 1927; Sellin, 1944; Åman, 1976:42f; Malmberg, 1982). Av Gabriel Oxenstiernas tukthusförordning framgår att uppsyningsmännen skulle ge sig ut på gatorna och samla in de lättingar de kunde finna, liksom olydiga barn, olydigt tjänstefolk, småtjuvar och rövare (Wieselgren, 1895).

1638 ombildades tukthuset till Sveriges första barnhus – en anstalt för de tiggande barnhoparna på stadens gator, främst de föräldralösa, som skulle hållas borta från lättja och tiggeri enligt sträng protestantisk moral (Persson, 1991).

I slutet av 1600-talet hamnade obemedlade barn i fattigstugorna tillsammans med de vuxna, eller i ett hushåll enligt legostadgan. Barn som dömts för brott eller vanartiga handlingar hamnade tillsammans med vuxna i fängelse eller tukthus, även vid mycket unga år.

Räddningsinstituten – den första vågen

Den första fasen för nya ideal kring behandlingen av kriminella och galna inföll mellan 1790 och 1850 i Västeuropa och USA (Rusche & Kirchheimer, 1939; Rothman, 1980; Foucault, 1983, 1987). Det var då som

Det betyder naturligtvis inte att husen byggdes eller att inspärrningen av människor uppfanns först vid denna tid, utan att en specifik konstellation av ideologi och praxis kombinerades som en tidstypisk institutionell lösning för vissa i samhället identifierade grupper. Det är anstalten som scen för en viss typ av samhällsåtgärd – behandlingen, förändringen, boten, fostrandet – som blir en samtidigt uppdykande företeelse i hela västvärlden.

Vid sekelskiftet 1800 var barnens dåliga situation i fängelserna uppenbar för många och engagemanget ökade för att få ut barnen därifrån. Reformkampen gällde en höjning av straffbarhetsåldern till mer än 10 år och försök att etablera särskilda straffreaktioner för barn. Räddningsinstituten och uppfostringsanstalterna som anstaltsformer föddes i Europa vid 1840-talet. Privata anstalter växte fram som en universallösning för inlåsning av vansinniga, fångar och ungdomsbrottslingar, men också som modell för fabriksarbetet. Inom en tidsram på endast några år växte det fram likartade anstalter runt om i Europa: Råby (1838) och Prins Carls uppfostringsanstalt (1840) i Sverige, Toftes Gave (1841) i Oslo, Flakkebjerg och Holsteinsminde (1836) i Danmark. Inspirationskällorna för de svenska och nordiska räddningsinstituten och åkerbrukskolonierna var de samtida anstalterna Hofwyl i Schweiz, Mettray och Vald'Yevre i Frankrike, Das Rauhe Haus i Tyskland, Redhill i England m.fl. (Eriksson, 1967).

I vissa fall, som Mettray i Frankrike, var kaserndisciplinen dominerande, i andra fall, som Das Rauhe Haus i Tyskland, var familjeprincipen med små hus och få elever dominerande. Innehållet i verksamheten var åkerbruk, ren luft och lantliv, som sattes som alternativ till städernas osunda och farliga miljöer.

Uppfostringsanstalten – den andra vågen

Under perioden 1840-1870 var välgörenhetsrörelser aktiva i hela Europa. De agerade som en konsekvens av industrikapitalismens framfart, vilken gav en kraftig befolkningstillväxt i städerna med slum, nöd, ohälsosamma levnadsförhållanden, anonymt och monotont arbete i fabriker och en stor omsättning på arbetare som följd. Arbetet var då den enda institutionen som kontrollerade det sociala livet. Filantropin och välgörenheten tog främst sikte på barnen, som betraktades som odiskutabelt värdiga mottagare av hjälp, eftersom de kunde räddas för framtiden – en

rötter i upplysningens individualistiska människouppfattning innefattade tron på uppfostran och inlärning som generella medel för att påverka människor i önskad riktning.[3]

Den förändring som skedde av strafformerna under 1700-talet i Europa innebar inte bara en humanitär reform där man tog avstånd från de barbariska kroppsstraffen, utan kan, som Michel Foucault påpekar, ses som ersättning av en strafform med en annan (1987). I den nya strafformen försvinner offentligheten i det gamla straffsättet (halshuggning i allas åsyn) och straffet blir en dold process. Makten över det nya, korrektiva straffet kan naturligtvis vara lika despotisk och godtycklig som tidigare domstolsprocesser var, men syftet var inte längre furstens vedergällning, utan en disciplinering genom tekniker för kontroll över kropp och själ, i tid och rum.

Den individuella välgörenheten framträdde som en humanistisk rörelse men blev samtidigt ännu en kontrollerande institution över de fattiga och potentiellt farliga grupperna i städernas slum. De fattigas »farlighet« var av flerfaldigt slag: moraliskt, politiskt, hygieniskt och »brottsligt«. Anstalten blev ett universalmedel för att rädda barn, men också för att isolera fångar i celler till bot och bättring, för att spärra in vansinniga och för att reformera unga lagöverträdare.

Fattigdomen, disciplineringen som ny strafform och anstalten som platsen för det nya korrektiva straffet knyts samman i tanken om uppfostringsanstalten. Den franska uppfostringsanstalten Mettray som startade 1840 anges av Foucault som urtypen för en anstalt som tillhör straffsystemet, men medvetet utformats för att inte vara ett fängelse utan en förbättringsanstalt. Denna nya teknik har sedan dess spridit sig till allt flera sammankopplade praktiker: dagens uppfostringsanstalter, barnavårdsnämnder, ungdomsdomstolar, psykiatri, sociala öppenvårdsprogram etc. (Foucault, 1987:341f).

Från 1840 och framåt växte antalet räddningsanstalter i hela Europa. Finansieringen blev med tiden svårare och staten, centralmakten, kom in i bilden som delfinansiär. Den filantropiska rörelsen försvagades efterhand som deras unika donationer inte längre var så unika eller nödvändiga. Staten tog över mer och mer av finansieringen och därmed av ansvar och kontroll. De som av kristlig kärlek och utifrån sin kallelse arbetat med barnen ersattes efterhand av professionella grupper, yrkespersonal med egna organisationer och egna professionella strävanden.

Välgörenheten hade emellertid lämnat efter sig ett monument av anstalter som stod kvar som byggnader, men också med personal och ideologier. Dessa modeller blev reproducerade, efterapade och mönsterbildande för uppfostringsanstalter i fortsättningen.

1902 års barnavårdslagstiftning – uppfostringsanstalter och barnavårdsnämnder

Kring 1890 inleds nästa fas när de individuella åtgärderna »uppfinns« tillsammans med barnavårdsnämnder, villkorliga domar och tidsobestämda straff – det s.k. skandinaviska systemet för bekämpande av ungdomsbrottslighet (Dahl, 1973). Utvecklingen av barnavårdsnämnder och uppfostringsanstalter bildar separata delar av en sammanhängande institution som uppkommer inom ramen för det framväxande kapitalistiska systemet. Framväxten sker som ett försök av den nya borgarklassen att skydda sig mot de fattiga, mot industriarbetarna i städerna och den med dem associerade, hotande socialismen och laglösheten.

Den rättsliga regleringen av »barnavården« och inrättandet av en särskild institution för hanterandet av administrativa tvångsmedel (værgeråd, barnavårdsnämnder, ungdomsdomstolar) skedde vid sekelskiftet i stort sett samtidigt och återigen på ett förbluffande likartat sätt i Norden, Västeuropa och USA. Den första lagen om barnavårdsnämnder antogs i Norge 1896, ungefär samtidigt som den första ungdomsdomstolen inrättades i Cook County, Illinois, USA 1899 (Katz, 1986:134-137; Platt, 1977:123 ff; Dahl, 1973).[4]

Rätten att ingripa med tvång gentemot föräldrarna motiverades med att barnet hade en (naturlig) rätt till god uppfostran. Om föräldrarna inte kunde ge den, var det statens plikt att gå in i föräldrarnas ställe. Därmed tillgodosåg man både barnets och samhällets skydd, dvs. lagstiftaren hävdade både det som rättspolitiskt kallas »förmånsaspekten« (ingripandet sker i den enskildes eget intresse), och »samhällsskyddsaspekten« och implicerar därmed att barnets och samhällets intressen är sammanfallande. Huvudsyftet med lagen var att skydda den bestående samhällsordningen mot följderna av en bristande socialisering till samhället. Barnets behov och dåliga levnadsvillkor var inte det centrala,

4 Den nordiska utvecklingen finns beskriven i bl.a. Bramstångs, 1964; Dahls,1992; Nielsens; 1986; Løkkes, 1990 socialhistoriska framställningar. Oli-

utan enbart sådana förhållanden som kunde anses hota samhällsordningen.

Lösningen blev att försöka rädda och kontrollera individerna, antingen genom att flytta dem till en familj på landet eller genom att staten tog på sig fostrarrollen med placering av barnet på en anstalt som erbjöd jordbruksarbete, disciplin och fostran. Det samhälleliga svaret på hotet från ligabrottsligheten blev barnavårdsnämnden som myndighet och behandlingsideologin som överordnad åtgärdsprincip (Betänkande I, 1898; Kumlien, 1994).

1902 års lagstiftning innebar att barn mellan 15 och 18 år skulle kunna få sina straff utbytta mot tidsobestämd tvångsvård i uppfostringsanstalt. Barnavårdsnämnderna fick samtidigt befogenhet att övervaka uppfostran i de enskilda familjerna och makt att tvångsomhänderta barn under 15 år som bedömdes växa upp i olämplig miljö.

Tanken bakom denna nyordning var föreställningen att brott beror på dålig uppfostran. I första hand avsåg lagstiftaren att samhället skulle träda i husfaderns ställe (in loco parentis) eftersom industriproduktionen gjorde att föräldrarna inte kunde upprätthålla sin fostrargärning och barnen inte längre stod under uppsikt av någon arbetsgivare. Rätten fick i uppgift att redan vid bestämningen av påföljden använda särskilda behandlingsinriktade principer som skulle gynna den unges sociala prognos (Kumlien, 1994:61).

Grundtanken var att försöka finna kriminalitetens orsaker för att kunna förebygga dem genom bl.a. lagstiftning. Lagbrytaren som person skulle sättas i centrum och straffet skulle relateras till lagbrytarens personliga egenskaper och hans historia – inte till lagöverträdelsens art eller grad. Syftet var att bygga ett samhällsskydd mot kriminalitet genom att beakta framtiden istället för (den förflutna) handlingen.

Den »behandling« som innebar att barnen skulle räddas undan straff och fängelse blev i praktiken liktydig med intagning på de anstalter som inrättats i början av 1800-talet. I Sverige var det främst Råby och Prins Carl och senare Bona, Viebäck 1905 och Hall 1876. Dessa anstalter och den framväxande barnavårdslagstiftningen utgjorde inledningen till en samhällsprocess där barnen i ökande utsträckning och i allt högre åldrar överfördes från fängelsesystemet och straffrätten till sociala myndigheter och administrativa domstolar. Åtgärderna motiverades utifrån samhällets övertagande av föräldramyndigheten och med barnets naturliga

heten (och legalitetsprincipen) sattes åt sidan med hänvisning till den förmån det innebar för barnet att räddas till ett hederligt och anständigt liv. Förmånsaspekten legitimerade också vårdperioder som kunde sträcka sig genom hela uppväxttiden (Bramstång, 1964; Vinterhed, 1977; Elwin m.fl. 1979).

Psykisk barna- och ungdomsvård

Det finns en ideologiskt sammanhängande linje mellan starten av Råby räddningsinstitut, sekelskiftets barnavårdslagstiftning, inrättandet av barnavårdsnämnder och framväxten av psykopathem och en psykisk barna- och ungdomsvård under 1930-40-talen i Sverige. De är alla sprungna ur en behandlingsideologi och en »ideology of child welfare«[5], och tillkomna i det uttalade syftet att rädda både barn och samhälle från en befarad framtida kriminalitet och social oro. Tankarna bakom både den sociala och psykiska barnavården var att man genom förebyggande åtgärder skulle förhindra att ungdomar blev framtida brottslingar. Den prognostiska tanken, att man tidigt skulle kunna identifiera barn som riskerade bli brottslingar har varit en ledande föreställning fram till idag inom den sociala barnavården. Föreställningen kan ses som ett uttryck för den medicinska modellens ideologi om att förebygga och behandla specifika problem. I barnavårdsnämnderna och barnpsykiatrin institutionaliseras dessa föreställningar om ungdomsbrottslighet som ett socialt problem som ska behandlas – i motsats till ett politiskt problem som kräver en annan fördelning av makten i samhället (Platt, 1977; Conrad & Schneider, 1992).

»Den psykiska barn- och ungdomsvårdens praktiska huvudsyfte är att förebygga uppkomsten och utvecklingen av social missanpassning och asocialitet hos det unga släktet.« Så klart och tydligt uttryckte sig Ungdomsvårdskommittén i sitt förslag till inrättande av en statlig Psykisk barna- och ungdomsvård (1944). Utredningen hade inletts bl.a. på grund av fångvårdsstyrelsens oro över att statistiken visade på en stark ökning av kriminaliteten bland ungdomar i åldern 15-18 år. I utredningen lades ett synsätt fast som sade att »ur skaran av krångliga, misslyckade och ej anpassningsdugliga barn rekryteras i stor utsträckning våra brottslingar« (1944:13). Det nya var att orsakerna nu inte enbart sågs som brister i uppfostran, utan barnen ansågs lida av »psykiska rubbningar«, rubbningar med en orsak i känslomässiga upplevelser under

ningen som föreslogs var en statsunderstödd psykisk barn- och ungdomsvård och tillsättandet av psykiatriskt utbildade barnläkare. Målsättningen var att få till stånd »en fortlöpande psykisk hälsokontroll av hela vårt rika material av barn och ungdom«, från spädbarnsåren till ungdomsåren (1944:55f).

Som stöd för dessa tankar och förslag anförde man Sven Ahnsjös avhandling om den sociala utvecklingen hos flickor vid de statliga skyddshemmen (1941), CSA:s undersökning om ligabrottsligheten (1941) och den omfattande undersökningen angående »vanartiga barn och asocial ungdom« av Gustav Jonsson (1944:178-271). 1946 kom ytterligare en inflytelserik forskningsrapport från Edith Otterström som stödde tankarna om hemmets och den tidiga uppväxtens betydelse för framtida kriminalitet: *Delinquency and children from bad homes.*

De ungdomar man i första hand avsåg var »psykopaterna«. Begreppet psykopat är grundläggande för diskussionen vid denna tid även om det ges olika innebörd. Psykopatin omdefinierades då från en ärftlig, genetiskt betingad egenskap till ett karaktärsdrag som i stor utsträckning betingades av miljöfaktorer – om än på en genetisk grund. Även om en stor del av den nya forskningen skedde inom ramen för de rashygieniska instituten och psykopatibegreppet, blev namn som Isak Jundell och Astrid Hellström tillsammans med Ahnsjö, Jonsson, Otterström m.fl. de som öppnade diskursen och praktiken för ett annat sett att se på de s.k. psykopatbarnen.

Genom att psykopatin alltmer sågs som ett inneboende karaktärsdrag som kunde utlösas i vissa situationer blev behandling nu möjlig i en mer vetenskaplig mening. Den nya behandling man förespråkade hade en mer professionell, vetenskaplig inriktning: sakkunnig undersökning och diagnos och därefter placering i enskilda hem, barnhem eller psykopathem. De nya vetenskaper man vände sig till var psykologi (psykoanalys), pedagogik och medicin. Den nya praktik som började växa fram var den barnpsykiatriska behandlingen.

Förebilden till behandlingen av de missanpassade och asociala barnen hittade man i USA hos Chicago Juvenile Psychopathic Institute i Illinois, som startat 1909. Syftet med institutet var dels att söka vetenskapliga kunskap om ungdomsbrottslighet och om hur den kunde förebyggas utifrån psykologiska och psykiatriska aspekter, dels att utgöra en resurs för ungdomsdomstolen i Chicago.

ande psykiatriska synen på ungdomsbrottslighet. Inflytelserika läkare i USA såg förebyggande psykiatri som en viktig åtgärd för att förhindra kriminalitet och de drev frågan om inrättandet av barnkliniker i form av s.k. Child Guidance Clinics i hela USA under 1920-talet (Conrad & Schneider, 1992). Mentalhälsorörelsens idéer fick stor betydelse för framväxten av barnpsykiatrin i Sverige och användes även här för att motivera förebyggande psykiatriska åtgärder för alla former av social missanpassning (Qvarsell, 1993).

Redan 1928 startade två barnhem i privat regi med status som observationshem för psykopatiska barn: Skärsbo och Mellansjö. Dessa betraktas allmänt som barnpsykiatrins första vårdinstitutioner i Sverige (Qvarsell, 1985; Fried, 1992). Inspirationen till pedagogiken hade man hämtat från A. S. Neill och hans Summerhill som startade 1921 i USA (Neill, 1972). Den ideologi som förenade barnpsykiatrin och barnpedagogerna var det psykologiska, determinerade tänkandet. Man slutade moralisera och letade istället efter orsaker till det yttre beteendet. Eftersom varje problem hade en specifik orsak krävdes en individuell behandling. Uppfostringsproblem och kriminalitet skulle hanteras som om de vore sjukdomar i medicinsk mening, och barnmedicin och barnhälsovård sågs som modeller för hur barnavården skulle organiseras.

Under 1950-talet kom flera undersökningar om sambandet mellan asocialitet och hemmiljö och uppfostran från bl.a. Ericastiftelsen (Nycander, 1950), ungdomsvårdsskolorna (Blomberg, 1954) och flickprostitutionen i Stockholm (Takman, 1954). Samtliga undersökningar visade på samband mellan asocialitet och ekonomiskt, socialt och psykologiskt ogynnsamma uppväxtförhållanden. Blomberg och Grünewald slog fast sambanden mellan bristfälliga uppväxtförhållanden (splittrade hem, spritmissbruk, trångboddhet, inkonsekvent uppfostran etc.) och psykiska störningar eller djupgående personlighetsskador hos ungdomarna (1964). Temat om sambanden mellan fattigdom, ohälsa, känslomässiga störningar och asocialitet fick sitt kanske mest kända och betydelsefulla uttryck i Gustav Jonssons avhandling Delinquent boys, their parents and grandparents (1967, 1969b).

Mentalsjukvårdsberedningens betänkande under ledning av professor Sven Ahnsjö (SOU 1957:40) innebar ännu en viktig förändring i synen på de psykopatiska eller svårfostrade barnen. Man avlägsnade sig här från ungdomsvårdskommitténs betoning på sociala aspekter och in-

med psykoanalytiska förtecken. Under 1970-talet redovisades den stora s.k. klientelundersökningen om kriminella pojkar i fem betänkanden (SOU 1971:49; 1972:76; 1973:25; 1973:49; 1974:31). Här fortsatte man på Ahnsjös linje och lämnade delvis de tidigare förklaringsmodellerna och visade att ekonomiska och sociala faktorer inte hade något samband med ungdomsbrottslighet. Istället flyttade man förklaringarna in i familjen: i familjeklimatet, konsekvensen i uppfostringsmetoderna och föräldrarnas engagemang i sina barn. Bristande tillsyn och inkonsekvent uppfostran visade sig tillsammans med pojkens eget beteende och personlighet vara de prognostiskt mest värdefulla faktorerna för att förutsäga framtida brottslighet. De »jagsvaga« och tidigt karaktärsstörda barnen hade sämst prognos, vilket stämde väl med forskningsresultat från USA (Robins, 1966) och från uppföljningen av Skå-pojkarna (Andersson, 1976). Varken PBU:s eller barnavårdsnämndernas åtgärder hade haft någon förebyggande inverkan på den sistnämnda gruppens brottslighet.

Under 1950- och 1960-talen byggdes den barnpsykiatriska verksamheten ut med lasarettskliniker som bas i alla landstingsområden. Barnpsykiatri blev en sjukvårdande disciplin med sin första professur inrättad 1958 (Karlén, 1985). Den psykiska barnavården, som ursprungligen var tänkt som stöd åt barnavårdsnämnderna i deras arbete med de asociala ungdomarna, blev alltmer en sjukvårdande verksamhet som knöts till lasaretten. Deras arbetsinriktning förändrades till »mognadsstörningar, okomplicerade miljöskador och neurotiska störningar«. Sådana kunde man nämligen behandla, men man erkände att »detta inte gäller alla psykiska störningar hos barn och ungdomar och särskilt inte hos den mest samhällsbesvärliga gruppen med problem av ytterst komplicerad natur« (SOU 1957:40 s. 91). Man hade funnit att behandlingen av de missanpassade barnen var mycket svårare än man tänkt sig – i synnerhet gällde det den »mest samhällsbesvärliga gruppen«. Dessa barn fick nu diagnoser i stil med »tidig karaktärsstörning, narcissistisk karaktär, primary character disorder« och »sociopathic personality«. Samtidigt blev de genom dessa betänkanden en fråga för de sociala barn- och ungdomshemmen och de statliga ungdomsvårdsskolorna. Det skedde en organisatorisk bodelning mellan barnpsykiatrin och problembarnen så att barnavårdsnämnderna, ungdomshemmen och ungdomsvårdsskolorna fick ta hand om de svårast störda ungdomarna själva och barnpsy-

På barnhemmen och ungdomsvårdsskolorna fortsatte de stökiga ungdomarna att ställa till problem och ett flertal utredningar under 1970-talet föreslog därför ett utbyggt samarbete mellan barnhemmen och den psykiska barn- och ungdomsvården. Förfinade diagnostiska redskap och teoretiska begrepp bidrog till differentiering av de potentiella ungdomsbrottslingarna, men betoningen på deras svårhanterlighet och asociala livsföring gjorde att de förblev inom den sociala sektorn. Förhållandet till barnpsykiatrin blev till en ständigt utredd samverkansfråga (se t.ex. Socialstyrelsen 1973; SOU 1974:7; SOU 1974:39; Andersson, 1991).

Barnbyn Skå befann sig i gränssnittet mellan barnpsykiatrin och den sociala barnavården och kom därigenom att påverka båda praktikerna. Kritiken mot behandlingstanken formulerades bl.a. genom de behandlingsprinciper som utvecklades på Skå. Jonsson m.fl. tog bl.a. skarpt avstånd från tidigare barnavårdspraktiker som innebar förvaring, aga och anstaltsdisciplin.[6] Jonsson ansåg att hur man än förfinar metodiken kan man inte få en vettig vård på anstalt om man inte raserar det som kallas anstaltsvård (Jonsson, 1969a). Utvecklingen av behandlande insatser utanför anstalten, med fattigdomsfrågan i fokus och utan repressiva inslag fortsatte från Skås sida, men ledde inte till några förändringar inom tvångsvården av ungdomar.

Behandlingstanken inom kriminalvården

Inom strafflagstiftningen för vuxna slog behandlingstanken igenom inom svensk strafflagstiftning i och med strafflagsberedningens slutbetänkande »Skyddslag« (SOU 1956:55). Behandlingstanken introducerades inom ramen för tanken om individualpreventionen. Gamla företeelser fick nya namn när fängelserna blev kriminalvårdsanstalter, vaktkonstaplar blev vårdare och begreppet »straff« ersattes med »påföljd«. Påföljder blev då inte längre liktydigt med frihetsberövande i cell och böter utan olika frivårdsåtgärder utvecklades och påföljderna anpassades till brottslingen och hans individuella förutsättningar och behov.

Tanken om individualprevention innehåller två delvis motsatta föreställningar. Den ena innebär att straffet ska vara så obehagligt att den straffade efter avtjänandet ska avhålla sig från fortsatt brottslighet. Den andra innebär att olika behandlingsåtgärder ska bidra till att återanpas-

sa den brottslige till samhället (Sveri, 1974). I denna mening innehåller individualpreventionen några av behandlingsideologins grundläggande komponenter. Eftersom alla individer är olika blir det nödvändigt att differentiera åtgärderna och brottslingarna/ungdomarna. Det betyder också att påföljder och vård blir olika för samma brott, att vården/påföljden i konsekvensens namn blir tidsobestämd, och att man tar avstånd från det straffrättsliga tänkandet, fixeringen vid själva straffet (Elwin m.fl. 1979:84). I själva verket kan man hävda att polisens, åklagarens och domarens arbete, »/.../ upptäckten, lagföringen inför rätta eller närståendes reaktion, utgör den mest betydelsefulla delen av individualpreventionen« (Sveri, 1974:8).

Kritiken mot behandlingstanken har formulerats av många utifrån olika infallsvinklar. Under 1960-talet formulerades en stark kritik mot den alltmer etablerade behandlingsideologin. Nils Christie (1960) var en av de första kritikerna. Anttila (1967) kritiserade behandlingstanken dels för att den medförde bristande rättssäkerhet, dels för att den utgick från antaganden om att brottslighet var en effekt av en sjukdom. Kommittén för behandlingsforskning publicerade ett betänkande där de presenterade svensk och utländsk behandlingsforskning (SOU 1964:24). Sammanställningen visade att ju mer ingripande åtgärderna varit desto större blev återfallsfrekvensen. Den uttrycktes i forskningsöversikter som visade på de dåliga rehabiliterande effekterna av de s.k. skyddsåtgärderna: ungdomsfängelse, internering och ungdomsvårdsskolor (Martinsson, 1974).

1974 hölls ett symposium om kriminalpolitik i Sverige där en samlad kritik framfördes mot behandlingsideologin inom kriminalvården. Här framfördes de centrala argumenten att behandlingsideologin inte bara dolde ett straff under falska begrepp, utan också bidrog till allt för långa frihetsberövanden för dem som dömts till tidsobestämd behandling. BRÅ-rapporten Nytt straffsystem publicerades 1977 och kom att få stort inflytande på den kriminalpolitiska debatten. I debatten föddes begreppet »nyklassicism« som namn på den återgång till principerna om rättvisa och proportionalitet betänkandet innebar.

Inom kriminalvården avvecklades behandlingstanken gradvis. 1980 försvann det tidsobestämda straffet ungdomsfängelse. Det hade inrättats 1938 utifrån tankar om uppfostrande behandling också för ungdomar i åldern 18-21 år med kluvenheten mellan straff och vård som in-

tankar från ungdomsvården till kriminalvården och det beskrevs noga hur utbildning och fostran skulle iscensättas under ledning av medicinsk och psykologisk expertis. Behandlingsteam och kontaktpersoner skulle lära känna eleven och skaffa »fullständiga upplysningar« om honom och »bibringa honom en känsla av att han själv så att säga arbetar med i behandlingen« (SOU 1950:47). Interneringen som tidsobestämd påföljd försvann 1981. Kvar fanns böter, fängelse, villkorlig dom, skyddstillsyn och överlämnande till särskild vård. Inom ramen för den sistnämnda påföljden finns dagens möjligheter att överlämna den unge till behandling inom socialtjänsten. För många av ungdomarna innebär det placering i »särskilda ungdomshem«. Här lever behandlingstanken och det tidsobestämda straffet kvar och när domstolen dömt till särskild vård finns inte längre någon rättslig kontroll över påföljdens verkställighet.

Behandlingstanken som ideologi

Vilken innebörd har då begreppet behandling och vad avser kritiken mot behandlingstanken? Vad är det man argumenterar för respektive emot när behandlingstankens och nyklassicismens företrädare debatterar dagens ungdomsvårdsskolor i betänkanden och utredningar?

En diskussion om uppfostringsanstalter och behandlingsideologi kräver specificering av det besvärliga behandlingsbegreppet för att bli begriplig. Här kommer jag att preliminärt skilja mellan behandlingstanken som ideologisk princip och behandling som något skilt från denna ideologi.

Den behandlingsideologi som ligger till grund för administrativa frihetsberövanden och tidsobestämd tvångsvård av ungdomar innefattar ett antal sammanhängande föreställningar. Utgångspunkten är att den kriminella handlingen inte ligger till grund för ingripandet utan att ungdomarna på grund av handlingen antas vara i behov av vård och behandling och detta tillskrivna motiv utgör grunden för frihetsberövandet. Den tidsobestämda tvångsvården i (uppfostrings-)anstalt motiveras av, och blir betraktad som behandling av, detta vårdbehov och som något annat än ett straff – en uppfostran i det allmännas regi. Placeringens innehåll och längd lämnas till administrativ personal att utforma och bedöma. I begreppet ligger också föreställningar om brottsprevention genom uppfostran, en förskjutning av intresset från den brottsliga

och förstånd, synen på det långa och tidsobestämda frihetsberövandet som en förmån och en positiv möjlighet för den unge samt det underförstådda syftet att barn inte ska straffas och sättas i fängelse utan uppfostras och vårdas i offentlig regi på en allmän anstalt. Genom en sådan tidsobestämd uppfostran ska man förhindra att barnen blir brottslingar som vuxna. Uppfostran ses som mer effektivt än straff för att uppnå ett sådant syfte.

Behandlingsideologin innebär en rörelse bort från fängelsestraff för ungdomar, genom en omdefiniering av dem från ungdomsbrottslingar till ansvarslösa barn som behöver vård. Kring sekelskiftet gällde kritiken mot fängelsestraff för ungdomar dock inte att fängelsestraff var inhumant, utan att det var för kort, för milt och inte tillräckligt avskräckande. Det krävdes längre och mer ingripande och individuellt anpassade åtgärder för att kunna uppfostra barnen till laglydiga samhällsmedborgare. Placering i uppfostringsanstalt blev därför inte betraktat som ett straff i »egentlig mening« utan omdefinierades som ett pedagogiskt behandlingssätt (Kumlien, 1994:63).

Idag gäller den grundläggande kritiken mot behandlingstanken inte att ungdomar får behandling eller hjälp med sina personliga problem eller sin sociala situation, utan främst att den är godtyckligt använd och tjänar till att dölja straff under falska förespeglingar. Kritiken gäller även att ingripandet mot den unge inte motiveras utifrån de brottsliga handlingarna, utan utifrån ett tillskrivet psykologiskt behandlingsbehov. Trots att frihetsberövandet och anstaltsplaceringen sker för att den unge varit besvärlig, våldsam eller hotfull mot omgivningen motiveras intagningen utifrån den unges egna behov – och i detta fall ett behov av »behandling«. Samhällets reaktion mot de oönskade handlingarna formuleras i behandlingstermer (Sundin, 1973:118). En elegant formulering av denna lagtekniska balansgång finns i lagrådets yttrande över propositionen till socialtjänstlagen:

> LVU ska primärt möjliggöra för socialtjänsten att tillgodose den unges behov av vård. /.../ lagen [kan] däremot inte primärt användas för att tillgodose samhällsskyddet. En annan sak är att om den unge genom sin brottsliga verksamhet behöver beredas vård med stöd av LVU, detta även får konsekvenser när det gäller samhällsskyddet.
> (Reg prop 197980:1, s. 98.)

Intagningstiden på ett s.k. särskilt ungdomshem under tvång kan variera mellan några månader och flera år utan att det finns skillnader i intagningsorsakerna och utan att det sker någon rättslig prövning av hur länge den unge ska vistas på anstalten. Kritiken gäller också att den behandling som den unge sagts vara i behov av, inte alltid existerar.

Det historiska sambandet med de gamla statuskriterierna för samhälleliga ingripanden har därmed fördunklats (samhällsåtgärder mot arbetslösa, fattiga och tjänstehjon som flyttade över kommungränser utan garanterad försörjning). Istället har de ersatts av psykologiska kriterier och vetenskapliga diagnoser och det offentliga har trängt allt längre in i familjen (Donzelot, 1979; Ohrlander, 1992; Lundström, 1993), men det är fortfarande de fattiga i samhället som är målgrupp för tvångsåtgärderna.

Behandlingsbegreppet

En fråga är om begreppet behandling kan ges någon entydig och meningsfull betydelse – skild från behandlingsideologin. En allmän och grundläggande betydelse av behandlingsbegeppet finns inom den medicinska, somatiska diskursen där det är kopplat till sjukdomsbegreppet. Där avser man ungefär ett ingrepp eller en åtgärd som utförs för att rätta till en på förhand diagnosticerad funktionsbrist. Om man lämnar sjukdomsbegreppet i reell eller överförd bemärkelse finner man inom delar av psykiatrin en annan och vidare betydelse. Där innefattas »allt som sker med en patient/klient under den tid som fastställts genom en eller annan form av terapeutiskt kontrakt« (Haugsgjerd, 1972:316). I det terapeutiska ansvaret ligger allt som patienten upplever eller utsätts för inom ramen för detta kontrakt. Om klienten vistas på klinik omfattar behandlingen allt som sker under den tid som kontraktet omfattar, ansvaret gäller både vad som sker och hur det sker: aktiviteter, regler, samtal, sysselsättning, personalattityder och strukturen i det använda behandlings-/påverkansprogrammet, villkoren för deltagandet etc.

En variant av denna senare definition används också inom socialtjänsten. Behandling definieras i lagens stadganden som det som försiggår inom ramen för vårdåtgärder: samtalsbehandling, träning i dagliga rutiner, studier, arbete och psykoterapi etc. (se Allmänna råd från socialstyrelsen 1982:5, s. 44 f). Behandling betyder alltså i detta fall åtgärder, vilka som helst, som vidtas i syfte att uppfostra och anpassa ungdomar

domsbegrepp, terapeutiskt syftande åtgärd, överenskommelse eller till en professionellt definierad relation i snävare eller vidare mening. Inte heller relateras kontexten eller vårdstrukturen till någon särskild arbetsteknik, kompetens eller kunskap.

Som jag ser det kan behandlingsbegreppet ges två huvudbetydelser. *För det första* kan begreppet ges en modern, professionell innebörd där de terapeutiska elementen renodlats och frikopplats från tvång, straff och disciplinerande ambitioner. Behandling definierat på detta sätt kan vara en del av behandlingsideologin, men behöver inte vara det. Behandling blir då ett förnuftsgrundat handlande, knutet till ett diskurssystem. Den rationella behandlingen innebär en metod som är relaterad till vetande, kunskap och färdighet.[7]

Vilka åtgärder som konkret faller inom denna definition av behandlingsbegreppet beror på vilken baserande kunskap som gäller. I psykoterapi kan det vara tolkning av överföringsreaktioner i samtal, i medicinen kan det vara operativa ingrepp, medikamentell behandling, strålbehandling osv. Behandling i denna mening ska skiljas från vad som inte betraktas som behandling enligt dessa kriterier, t.ex. utredning och diagnos, men också åtgärder som vidtas av andra yrkeskategorier: omsorg och omvårdnad eller zonterapi, massage, healing osv.

En av svårigheterna med denna aspekt av begreppet är kontroverserna kring vilka psykologiska teorier och vilka yrkesgrupper som har rätten till behandlingsredskapet (se t.ex. Hessle & Höijer, 1979; Hessle, 1985; Lennéer-Axelsson & Thylefors, 1982; Bernler & Jonsson, 1988; Daleflod, kap. 15 i denna volym, m.fl.). En annan svårighet är de anspråk och inmutningar som görs av olika praktiker och personalgrupper när det gäller »behandlingsarbete« i mer eller mindre urvattnade former av den professionella definitionen.

För det andra kan behandlingsbegreppet ses som handlingar med intentioner (eller eventuellt effekter) som står i motsats till pinan i straffet. Om avsikten med straffet är att göra människor illa och tillfoga dem pina, kan behandling ses som ett medel för att hjälpa och bota – ett medel som verkar för klientens bästa (Christie, 1991 [orig. 1981]). Behandling blir då ett normativt etiskt begrepp, där effekten av handlingen förutsätts leda till nytta för den behandlade i form av minskat obehag eller en ökning av det goda – en definition grundad i ändamålsetik.

Problemet här är att begreppet kan användas för att moraliskt försva-

ga och som till och med kan upplevas som mer obehagliga än de gamla vanliga straffen, t.ex. den tidsobestämda behandlingstiden och det av ungdomarna uppfattade kravet på att ständigt behöva »behandlas«.[8] En sådan uppfattning har t.ex. förts fram av chefen för Statens institutionsstyrelse. Kritiken mot behandlingsbegreppet beror i hög grad på denna sammanblandning av behandling som dolt straff och som åtgärd mot psykiskt och fysiskt lidande.

Bengt Börjeson har i ett flertal arbeten analyserat frågan om behandlingsbegreppets etiska aspekter och vikten av att se till nyttan för den »behandlade« i form av ökad makt, val- och handlingsfrihet samt självbestämmande och ett minimerat lidandet som ett huvudsyfte med behandling (Börjesson 1979, 1990). Ur en etisk aspekt finns naturligtvis inga hinder förknippade med att man ger behandling åt människor så att de blir friska eller att deras lidande minskar (även om de dömts till fängelsestraff), utan problemet uppstår när behandling sätts in som åtgärd mot förbrytaren – »behandling for forbrytelse« (Christie 1991).

Bergmark och Oscarsson (1994:76) har försökt definiera ett behandlingsbegrepp som är frikopplat från behandlingstankens kontrollerande och straffande innebörd. Behandlingsbegreppet kan enligt dem beteckna de verksamhetsmedel och handlingar som riktar sig till individer eller familjer i syfte att uppnå samhälleligt förväntade resultat. Med det menas att en behandlingsorganisation t.ex. kan förväntas göra missbrukare nyktra, hindra ungdomar från att bli brottslingar, få familjer att fungera tillsammans utan att skada varandra etc. För att betraktas som behandling ska aktiviteten för det första ske i en direkt interaktion mellan behandlare och klient och syfta till att förändra ett specifikt problem i en gynnsam riktning för klienten (individen/familjen). För det andra måste det finnas en logisk relation mellan aktiviteten, det sammanhang inom vilket den utförs (en behandlingskontext), och en förväntad terapeutisk effekt. Många andra aktiviteter kan få positiva effekter för individens problem, men de innefattas inte i behandlingsdefinitionen. Aktiviteten inom ett fosterhem eller ett »särskilt ungdomshem« kan därför också falla inom definitionen, men behöver inte göra det.

Begreppet »socialt arbete« är ytterligare ett närliggande begrepp som kan innefatta behandling i denna mening, men som vanligen inkluderar många andra aspekter av socialtjänstens insatser som omsorg, administrativt arbete, försörjningsåtgärder och kontroll. Inom den sociala sek-

självförståelse är mycket av deras arbete att betrakta som »behandling«, men det dagliga arbetet och dess resultatet täcker inte alltid en sådan definition.

Uppfostringsanstalten som social institution

Följande punkter utgör exempel på permanenta områden för kontroverser, diskussioner och konstruktioner inom ramen för behandlingstanken:

1. Vad är ett barn? Ungdomstiden som oklar kategori mellan barndom och vuxenhet när det gäller mognad, ansvar och förstånd. Tanken har betydelse dels för ställningstaganden till principer om straff och behandling, dels för gränsstrider mellan vad som ska utgöra »beteendefall« och »miljöfall». Är brottslingen en skurk eller ett offer? Ska den unge ses som ansvarig för sina handlingar eller som ett offer för uppväxt och miljöinflytande?
2. Kampen mellan staten (centrum) och lokalsamhället (periferin) när det gäller ansvar och kostnader för ungdomsbrottsligheten och åtgärder mot den. Konflikten visar sig bl.a. i synen på huvudmannaskapet för samhällets åtgärder mot ungdomsbrottslighet (stat eller kommun), och i frågan om ansvaret för gränsen mellan anstaltsvården och återinträdet i samhället; mellan behandling och rehabilitering. I vilken utsträckning ska anstalten ansvara för den unges återanpassning i samhället, för hans möjligheter att klara sig på egen hand i ett normalt socialt sammanhang, och i vilken utsträckning ska kommunen ansvara för detta? Att den unge fungerar inom anstaltens ram har liten eller ingen relevans för hans förmåga att fungera utanför anstalten.
3. Synen på ungdomar, ungdomsbrottslighet och åtgärdssystem (anstalter) som den uttrycks i press, professionell diskurs och lagstiftning.
4. Synen på »det sociala« i gränszonen mellan familjens och husfaderns eget ansvar och det allmännas ansvar att ta över eller stärka/stödja familjen när fostraransvaret sviktar. Olika »räddningstankar« och statliga ingripanden utgör grunden för vårt nuvarande sociala system.
5. Tanken att man kan förebygga framtida ungdomsbrottslighet genom

sättningen om stöd och kontroll kvar och frihetsberövandet motiveras hela tiden utifrån förmånsprincipen. Pressen bevakar ständigt gränsen mellan vad som är legitima ingripanden i barnfamiljer och vad som inte är det. Ambivalensen och kontroversen uttrycks genom de ständiga kasten mellan kritik för överdrivet nit i ingripandet och kritik för bristen på nödvändiga ingripanden.

Uppfostringsanstaltens villkor påverkas av ställningstaganden inom alla dessa områden och av den grundläggande ideologiska konflikten mellan straffvärdesprincipen och behandlingstanken. Förekomsten av organisationer som samverkar, konkurrerar, kontrollerar och sänder normer till uppfostringsanstalten ger ramar och villkor för arbetet inom de särskilda ungdomshemmen. De särskilda ungdomshemmen kan inte förstås om de betraktas som oberoende organisationer. De är nära förbundna med organisationer som socialbyråer, polis, fängelser, barnpsykiatri etc. Hur dessa olika delar fungerar enskilt och sammantaget ger villkoren och möjligheterna för uppfostringsanstaltens arbete.

Exempel på sådana omgivningsfaktorer är socialbyråernas snäva inriktning på ärendearbete och klientkonstruktion utifrån byråkratiska principer (Levin, 1996a), åklagarnas och domstolens varierande tilltro till socialtjänsten och de särskilda ungdomshemmen som alternativ till häkte och fängelse, fängelsernas brist på resurser och arbetsformer för ungdomsbrottslingar, ungdomspsykiatrins varierande kunskaper och intresse för att ta sig an utagerande ungdomar, socialkonsulenternas tolkningar och tillämpningar av lagens bokstav, pressens offentliga diskussion om ungdomsbrottslingar och samhällsåtgärder, professionella gruppers kamp för herravälde och tolkningsföreträde, utbildningsinstitutionernas sätt att förmedla kunskap om ungdomsbrottslighet osv. Allt detta utgör delar av uppfostringsanstaltens organisatoriska omgivning och allt detta ger villkor och möjligheter för deras handlande.

Svårigheten att förändra anstalten till något annat än en uppfostringsanstalt ligger i de normer och förväntningar som är knutna till uppfostringsanstalten som social institution. Den kanske tyngsta av dessa förväntningar är tanken om samhällsskyddet.

Bilden av den totala anstalten (mentalsjukhuset, uppfostringsanstalten, fängelset) som social institution är att den tjänar syftet att isolera vissa grupper av människor från det övriga samhället Den ska skydda

(Goffman, 1973 [orig. 1961]). Förr kunde man skicka oönskade fattiga ut från kommunen eller socknen. Idag finns anstalten som statlig »förvisningsort« med motsvarande funktion.

Den totala institutionen tillgodoser alla aspekter av livet under samma tak: arbete, fritid och vila. Stora grupper av människor hanteras av en byråkratisk organisation vilket underlättar kontroll och övervakning. Personalgruppen är åtskild från de intagna på ett djupgående sätt så att det utvecklas två helt skilda världar – personalens och de intagnas. Information och beslut om diagnoser, behandlingsplaner etc. hålls undan från den intagne. Allt detta är kännetecken för tvångsanstalter som arbetar med förändring av människor – människobehandlande organisationer (Goffman, 1973:15 f).

Fängelset, uppfostringsanstalten, socialbyrån etc. är exempel på organisationer inom barnavårdsfältet som genom decennierna har institutionaliserats och blivit förankrade i ett samhälleligt värdesystem. Denna egenskap skiljer dem från andra organisationer på ett avgörande sätt. Inom en gren av sociologisk organisationsteori skiljer man mellan två aspekter på sådana organisationer (Meyer & Scott, 1985). En aspekt består av det arbete man faktiskt utför inom organisationen, det operativa handlandet. En skola antas lära barn läsa, räkna och att uppföra sig ordentligt, ett sjukhus antas bota folks sjukdomar, en socialbyrå betalar ut socialbidrag till fattiga människor osv. Allt detta kan mätas och utvärderas ungefär på samma sätt som produktionen inom tillverkningsindustrin.

Den andra aspekten utgörs av organisationens institutionella delar – de aspekter av den enskilda organisationen som är relaterade till samhälleliga förväntningar. De gäller inte effektiviteten i det operativa handlandet utan hur väl organisationen uppför sig, vilken bild den förmedlar av sitt arbete. Har man den rätta personalen anställd, finns det ämnen och lektioner enligt läroplanens stadganden, håller man sin budget, håller man ungdomarna på plats, löper verksamheten utan avbrott, skandaler eller uppseendeväckande brister, etc.? Denna institutionella sida har övertaget när det gäller de människobehandlande organisationerna och det är den goda anpassningen till omgivningens normer som avgör en organisations överlevnad – inte resultaten mätta i antal rehabiliterade ungdomsbrottslingar, antal elever som lärt sig läsa eller hur många patienter som är botade. De institutionella utvärderingarna mä-

långa köerna är, hur många sängar som är belagda etc. (se Levin, 1990, 1996a).

Förmågan att hålla sig väl med organisationer som har den ekonomiska och normativa makten över den egna organisationen är avgörande för överlevnaden. Utrymmet för progressiva innovationer eller organisatoriskt nytänkande blir därför begränsat. I motsats till organisationer som är verksamma inom marknaden är produktivitet och effektivitet i operativt hänseende ingenting viktigt för de människobehandlande organisationerna. De måste vara effektiva i en annan mening inom den institutionella samhällssektorn.

Eftersom organisationerna i olika hög grad har både tekniska och institutionella krav på sig låter man teknologin (det arbete man utför) och strukturen (sättet att organisera arbetet) hänga samman på ett löst och oberoende sätt. Den täta koppling mellan arbete, råvara och organisering som finns i marknadsstyrda organisationer gäller inte i de människobehandlande organisationerna (Meyer & Scott, 1985; Levin, 1996a). I praktiken betyder det att så länge organisationen uppvisar avdelningar som uppfyller tillsynskraven, har personal med reglerad utbildning, skriver ut och in ungdomar enligt kommunala krav, behandlar ungdomar och personal så att det inte ställer till skandaler etc., finns det också ett handlingsutrymme där arbetsformerna kan varieras efter omständigheternas krav, enligt professionella önskningar osv. så länge det inte kommer i konflikt med samhällets förväntningar på vad som utgör en uppfostringsanstalt.

Orsaken till att en sådan frikoppling måste finnas är också att de normativa kraven är så motsägelsefulla att anstalten helt enkelt inte kan uppfylla dem alla. I rask takt kan kraven ändras från kraftigt uttryckta förväntningar på hårda tag, inlåsning och ordning och reda, till kritik mot omänsklig och hård behandling av ungdomar som betraktas som offer för olyckliga omständigheter. Anstalten måste kunna fungera under decennier av varierade krav och måste därför ha ett hårt och institutionellt förankrat skal. Under detta kan varierade arbetsmetoder existera.

För att förstå de särskilda ungdomshemmens villkor krävs därför dels att man analyserar vad de faktiskt gör bakom den institutionella fasaden, dels att man analyserar de yttre normerande villkoren. Det krävs också att man spårar de historiska trådarna till de olika element som an-

En av de grundläggande frågorna rörande människobehandlande organisationer är hur man ska förstå motsättningen mellan de misslyckade rehabiliteringsresultaten och organisationsformens succé och utbredning i hela västvärlden. Ett av svaren menar jag står att finna i den organisationsteori som betonar anstalternas institutionella effektivitet, ett annat i Foucaults teori om fängelsesystemet och disciplineringen. Foucaults teori om människobehandlande organisationer innebär att de utgör delar av ett fängelsesystem där makten över människor skapar ett vetande, som i sin tur utgör grunden för ytterligare makt över människor. Deras uppgift är att administrera laglöshet, fattigdom och brottslighet genom disciplinering och normalisering enligt särskilda teknologier. Disciplinering verkställs genom olika sätt att begränsa människors rörelser och handlingar i tid och rum och urtypen för sådan maktutövning är den slutna anstalten (Foucault, 1983, 1987; se också Levin, 1996a och b).

I båda teorierna menar man att en anpassning till yttre krav på formerna för arbetets bedrivande är tecknet på framgång – inte hur väl man uppfyller de annonserade målen. Den »misslyckade« rehabiliteringen är bara andra sidan av myntet – framgång eller ej är i denna mening ointressant för organisationens överlevnad. De är inte misslyckade som organisationer om man ser till deras politiska funktion, som består av övervakning, kontroll, förvaring och avpolitisering av potentiellt farliga grupperingar.

Råbyundersökning 94

Råby är utifrån sociologisk teori ett klassiskt exempel på en total institution och en människobehandlande organisation som är verksam inom en funktionellt definierad sektor av samhället – barnavårdsfältet.

Det Råby för närvarande försöker göra är att sakta och metodiskt bryta med de föreställningar som är associerade med Goffmans modell (se s. 73). Istället tar man fasta på principer om individualiserad behandling och psykodynamiska behandlingstankar om betydelsen av den personliga relationen mellan behandlaren och den unge, och försöker implementera dem i den gamla och institutionaliserade anstaltsstrukturen.[9] I modellen som används på Råby finns tankar om föräldraarbete,

samhället, kontaktmannaskap, personalutbildning, psykologisk handledning, könsdifferentiering m.m.

Här ska jag kort beröra några av de effekter som Råbys nya arbetssätt tycks innebära. Det gäller placeringstider, inlåsningstider, omflyttning mellan avdelningar, ungdomarnas inträde i organisationen och en del svårigheter som personalen ställs inför när behandlingstanken konfronteras med den totala institutionens kollektiva kontrollinriktning.

Jag har genomfört två undersökningar på Råby. Ett forskningsprojekt med namnet »§ 12–vårdens villkor och möjligheter« fokuserar på det arbete som bedrivs inom de särskilda ungdomshemmen och de (historiska och nutida) föreställningar som kringgärdar verksamheten. Denna undersökning bygger på observationer av arbetet på en låsbar avdelning och på intervjuer med personalen på ungdomshemmet. De empiriska resultat jag redovisar i denna artikeln bygger främst på en annat projekt med namnet »Råbyundersökning 94« som jag genomfört tillsammans med Marie Fernström och Henrik Hesselman. Detta projekt innehåller en akt- och registerstudie av samtliga ungdomar som varit inskrivna vid någon av de tre vårdavdelningarna på Råby ungdomshem 1982-93. Totalt omfattar undersökningen 208 placeringar.[10] Vi har gått igenom inskrivningsböcker och behandlingsjournaler för samtliga ungdomar och kodat uppgifter om placeringen i ett frågeformulär. Uppgifterna har sedan bearbetats statistiskt. I denna undersökning ingår också omfattande uppföljningsintervjuer med tidigare inskrivna ungdomar gjorda mellan två och tio år efter utskrivningen. Intervjugruppen består av ett urval på 94 ungdomar som skrevs ut under perioderna 1985-87 och 1990-93.

Behandlingsmodellen på Råby

Behandlingsmodellen som infördes i slutet av 1980-talet bröt mot tidigare sätt att försöka hantera problematiska beteenden genom yttre medel: omplaceringar, isoleringar, utskrivningar etc. Istället introducerades tankarna om behandling genom en personlig relation mellan personal och ungdomar och personkontinuiteten blev det nav kring vilket behandlingen tänks fungera. Införandet underlättades eller initierades genom att landstinget anställde fler socionomer, sociologer och socialpedagoger. De utbildade socionomerna och socialpedagogerna var hemmastadda i detta behandlingstänkande. Valet av avdelning blev därmed underordnat denna kontinuitet och villkoren för vistelsen knöts mer till

förandet av särskilda kontaktmän med delegerat (men begränsat) behandlingsansvar, tankar om familjearbete m.m. Konkret visar modellen sig i långa sammanhängande vårdperioder på en och samma avdelning. Behandlingstiden blir relaterad till personalens och experternas bedömning av utveckling och framsteg. Rymningar, våld mot personal och andra ungdomar m.m. regleras inte längre med omflyttningar, utan ses som symptom på den unges problem – något som ska behandlas. Med behandlingstanken följer en ökad tolerans för utageranden av olika slag. Det som tidigare hanterades med disciplinära och yttre medel hanteras nu i ökad utsträckning genom relationer till personalen: konflikter levs ut och måste lösas på stället, våld mot personal och andra intagna kan hanteras temporärt via s.k. avskiljning, men även detta måste hanteras och lösas inom ramen för den personliga relationen. Rymningar tolkas som naturliga uttryck för den unges sätt att hantera sin nya livssituation och leder inte till konsekventa bestraffningar. Ungdomarna blir i ökande grad individualiserade liksom den behandling de får. Samma brottslighet och samma slags intagningsorsaker leder i ökad utsträckning till skillnader i längden på placeringen för olika individer.

Trots behandlingsinriktningen är det omöjligt att beskriva det särskilda ungdomshemmet som en systematisk behandlingsorganisation. Konflikten mellan lagreglernas kontrollkrav och en individinriktad behandling leder till osäkerhet, oklarhet och ständigt jämkande. Personalen hamnar i upprepade svårigheter när de ska hantera ungdomarna både som en grupp och som individer. De måste dels se till de krav som ställs av den dagliga (totala) hanteringen av ett stort antal tvångsomhändertagna ungdomar: förplägnad, kontroll, omvårdnad, fostran, dagliga rutiner av olika slag, skolgång, arbete, tvätt, förrådshantering, fritidsaktiviteter, planering, dokumentation och administrativt arbete, drägligt klimat på avdelningen och någorlunda naturligt umgänge mellan sex till åtta tonåringar och personalen, uppstignings- och läggningsrutiner etc. Dessutom måste de, med hänsyn taget till effekter för de andra intagna ungdomarna, ägna sig åt de enskilda ungdomarnas individuella problem, önskningar och egenheter. Risken är alltid stor att arbetet på grund av resursbrist och andra tillkortakommanden blir inriktat på anpassning till anstaltens egna villkor, rutiner och regler.[11] När ungdomarna »fungerar« på anstalten och »går bra«, dvs. stiger upp, går till skolan och arbetet, inte ställer till problem, osv. är risken stor att detta i

Exempel på sådana ständiga konflikter är om alla ungdomar ska fås att stiga upp på en och samma gång vid en förutbestämd tid eller inte, om permissionsregler ska tillämpas konsekvent för alla ungdomar eller anpassas efter situation och person, om sanktioner för regelbrott ska vara enhetliga eller anpassas efter tolkning av den unges person och situation osv. Oavsett hur man väljer leder det till konflikter med ungdomarna och inom personalgruppen. Behandlingsinriktningen kräver mer av personalen som måste bjuda på sig själva, öppna sig som personer inför ungdomarna, gå in i mer eller mindre ärliga relationer till ungdomarna: skälla, berömma, bry sig, oroa sig, bli förbannade – överhuvudtaget se varandra som verkliga personer. Detta är en förändring som tar lång tid och som inte all personal är (för)beredd på. Det förs därför diskussioner och det uppstår konflikter om hur långt man ska möta ungdomarna. Ska man ta hem dem till sig och den egna familjen? Kanske bli fosterförälder för någon? Hur mycket vågar man riskera att bli besviken och utnyttjad? Hur mycket kan man tåla av personliga angrepp i behandlingsrelationens namn? Hur mycket ska man tåla av sexuella trakasserier, fysiskt våld eller hot om våld,iskall tystnad och utfrysning? Vilket stöd och vilket ansvar får personalen av sin ledning? Ställningstaganden till allt detta avgör i hög grad vilken relation som kan utformas mellan personalen och de unga, och detta blir i sin tur avgörande för behandlingsresultaten.

Ökade placeringstider och inlåsningstider

Råby består av ett antal hus (avdelningar) som har olika funktion och olika tillgång till tvångsmedel. Det finns två låsbara avdelningar och en öppen avdelning förutom en nytillkommen observations- och utredningsavdelning. De rymningssäkra och låsta specialavdelningarna infördes vid ungdomsvårdsskolorna 1954. Orsaken var ökade krav på fängelse för brottsliga ungdomar och misstron mot socialvårdens förmåga att hantera dem. Specialavdelningarna döptes om till låsbara enheter i samband med gällande socialtjänstlags införande 1982. Användningen av sådana låsta avdelningar regleras i § 26 i socialtjänstförordningen. I den sägs att den unga personen får beredas vård högst två månader i följd på en sådan avdelning om det är nödvändigt för hans egen eller andras säkerhet, för att förhindra rymning etc.

malt vistades två månader inlåsta på särskild avdelning, för att därefter flyttas till öppen avdelning. Där uppstod oftast problem som motiverade en ny intagning på (annan) låst avdelning, och sedan fortsatte vården under upprepade omflyttningar. Detta var naturligtvis destruktivt för alla inblandade – särskilt som ungdomarna för det mesta hade ett upprepat antal separationer och omflyttningar bakom sig redan innan placeringen på anstalten. Enligt praxis från den gamla tiden (före 1982) började låstiden räknas om vid avvikelser och permissioner. Därmed kunde tiden på låst avdelning i praktiken bli hur lång som helst.

Socialstyrelsens tillämpningsanvisningar säger att § 26 syftar på en enhet som »är låsbar eller på annat sätt inrättad för särskilt noggrann tillsyn. Det kan t.ex. vara en avdelning på hemmet där ytterdörrarna hålls låsta under hela eller viss del av dygnet och där personaltätheten är stor.« Inlåsningsbefogenheten bör användas med försiktighet och begränsas till högst två månader. Men så kommer undantaget: såvida inte särskilda skäl föreligger... Vad innebär det? Jo, längre vistelser än två månader är möjliga »om den unge fått en särskilt god behandlingskontakt med personalen« eller om »den unges behandling gagnas av den mer välordnade tillvaron som kan ges vid en särskild enhet«. Om tiden överstiger två månader ska den unge ges möjligheter till vistelse i »öppnare former«. Vistelse i öppnare former betyder här att den unge får röra sig fritt på hemmets område eller delta i aktiviteter utanför den särskilda enheten. Utrymmet för skön och godtycke är som synes stort och de»lättnader« som införts under landstingstiden har varit allt från reella till rent symboliska. Exempel på sådana lättnader är att den dörr som förband den låsta avdelningen med ungdomarnas arbetsplats, ett snickeri, bommades igen och istället fick ungdomarna gå ut på gården och in genom snickeriets ytterdörr. Den skolundervisning som skett inne på avdelningen flyttades till skollokalerna i ett angränsande hus etc.

Oavsett s.k. lättnader gäller dock alla de vanliga sanktionsmöjligheterna som nämns i § 12-15 LVU om visitation, övervakade telefonsamtal, brevöppning med personal närvarande osv. Den totala institutionens sociala villkor finns hela tiden närvarande med frånvaron av det normala livets uppdelning i hem, arbete och fritid som rumsligt och tidsmässigt skilda aktiviteter, begränsningar i kontakter med det andra könet, svårigheter att skapa en positiv identitet etc. (Vail, 1973; Goffman, 1973). Överhuvudtaget är själva konstruktionen med åtta ungdo-

månad efter månad, och i flera fall mer än ett år, en åtgärd som kräver mycket aktiva insatser för att inte bli entydigt destruktiv.

Att vara intagen på en låsbar avdelning under månader och kanske år är kvalitativt så skilt från ett mera normalt boende att enbart korta, symboliska eller ens längre vistelser utanför avdelningen inte uppväger de många andra aspekterna av denna speciella boendeform. Den innebär en påtvingad gemenskap med andra inlåsta ungdomar, frånvaro av valmöjligheter när det gäller vardagliga saker som t.ex. val av mat och mattider, att inte kunna öppna sina fönster, att be personalen öppna dörrarna varje gång man ska ut eller in osv. Om lättnader i praktiken kan genomföras är också i hög grad relaterat till de resurser avdelningen förfogar över i form av personal, bilar, pengar m.m., och i vilken grad lättnaderna avser rörelse inom eller utom § 12-hemmet. Eftersom personalresurserna är begränsade och det alltid krävs att minst två personer ur personalen stannar kvar på avdelningen, blir rörligheten utanför hemmet begränsad till de tider när ytterligare personal finns tillgänglig.

Socialiseringsbegreppet kan användas med två betydelser inom anstaltens behandlingsarbete. Det kan för det första förstås som en fas av integrationen och anpassningen av den unge och hans beteende till livet inom behandlingspraktiken. En sådan fas är vanligen första ledet i ett behandlingsprogram som följs av själva behandlingsfasen, som kan avse yttre och/eller inre förändringar av olika slag. Den tredje fasen innebär en externalisering eller tillämpning av lärdomarna i en situation som alltmer liknar det vanliga samhället, och en planering för livet utanför anstalten. I den sista fasen kan också frigivningsångest göra sig gällande och ett socialt och psykologiskt avslutningsarbete kan ofta bli nödvändigt för dem som gått genom behandlingsprogram av olika slag (Bergmark & Oscarsson, 1988:210 ff).

För det andra kan den förstås som föreställningar om institutionen/anstalten som en familj där kollektiva handlingar undviks på bekostnad av individuella belöningar och bestraffningar och antaganden om en normal utveckling inom ramen för en stödjande, säker och strukturerad omgivning. Personalen tänks utgöra ett sunt föräldrasubstitut. Framgångsrik behandling är här lika med att fungera på ett tillfredsställande sätt inom denna ram (Street, Vinter & Perrow, 1966:21).

Råby har sin betoning på socialisering i den andra betydelsen, eftersom någon systematisk fasindelning ännu inte existerar. Bristen är kan-

inför utskrivningen och ett överförande av de inlärda attityderna och färdigheterna från anstaltsvärlden till världen utanför anstalten. Utskrivningsångest fångas inte alltid upp hos de unga och det kan leda till olika slags utageranden i form av rymningar, ny brottslighet osv. för att förhindra en återgång till en kanske oförändrat hopplös hemsituation.

Under den studerade perioden varierade intagningstiderna mellan 1 månad och 52 månader, med ett medelvärde på 13 månader och en median på 11 månader. Den sammanlagda tiden på låst avdelning varierade mellan 0 och 36 månader med ett medelvärde på 7 månader. Den sammanhängande låstiden (som är lagstiftarens begrepp) varierade mellan 0 och 28 månader med ett medelvärde på 5,7 månader.

Den genomsnittliga tiden för sammanhängande vistelse på låsbar avdelning ligger således klart över de lagstadgade två månaderna. Tiden har också ökat tydligt under den undersökta tidsperioden. Under den första undersökningsperioden var medelvärdet 3,29 månader för att under de två sista perioderna ha stigit till värden runt 7 månader. Den låsbara avdelningen med mest uttalad behandlingsinriktning på Råby är kanske Frostagården. Där har både placeringstiderna och den sammanhängande inlåsningstiden ökat avsevärt. Placeringstiden har ökat från 9,7 månader till 16,6, en ökning med 71 procent, och den sammanhängande inlåsningstiden från 6,8 månader till 9,4 månader, en ökning med 38 procent.

Ökade tider på anstalt när behandlingsideologin implementeras är inget ovanligt fynd. När behandlingstanken introducerades i Californiens fängelsesystem 1960 utvärderades försöket noga (Ward, 1972). Ett av de fynd som mest förvånade lagstiftarna var att den genomsnittliga strafftiden ökade från 24 månader till 36 månader. I det gamla systemet kunde fångarna se fram mot en fast utskrivningstid och förbereda sig för den. Med det tidsobestämda straffet och kravet på god anpassning för att bli utskriven utsattes fångarna för en psykologisk press som bl.a. ledde till förlängda fängelsetider.

Akuta frihetsberövanden

När ungdomarna placeras på Råby sker det nästan aldrig på egen begäran och sällan efter genomtänkt planering. I stället grips de unga ganska brådstörtat och placeras under stor hast och upphetsning på en intagnings- eller utredningsavdelning. Förfarandet påminner i hög grad om

randet av det akuta tvångsrekvisitet »omedelbart omhändertagande« (§ 30 i BvL och § 6 i LVU) som den sociala lagstiftningens svar på kriminalvårdens häktningsinstitut. Det infördes som ett av elementen i den rättsliga reglering som syftade till ett långsiktigt överförandet av barnen och ungdomarna från kriminalvården till socialvården (Vinterhed, 1977:457). Det »omedelbara omhändertagandet« ligger i gränslandet mellan straff och vård; det är ett maktmedel som motsvarar häktning och som ger familjerna och de unga små möjligheter att påverka beslutet. Handläggarna väntar under stor oro med att ingripa i barnavårdsmål tills det blir uppenbart att ett ingripande måste göras (Hollander, 1985:243; jfr också Claezon, 1987:71 ff och 123 ff). I det läget griper man in med ett tvingande akut och temporärt beslut, som för kriminella ungdomar oftast innebär en tvångsmässig placering på s.k. särskilt ungdomshem. För att en sådan praxis ska kunna fungera krävs tillgång till s.k. akut- eller utredningsplatser som är tillgängliga med kort varsel. Framväxten av de nya utrednings- och mottagningsavdelningarna kan ses som en anpassning till en sådan allt vanligare handläggningspraxis. Akuta ingripanden är inte som begreppet antyder något undantag från normala tvångsingripanden – de är det normala tvångsingripandet.

Under perioden 1982-1993 gjordes 208 placeringar fördelade på 143 pojkar (70 procent) och 65 flickor. Ungdomarna skrevs in vid en genomsnittlig ålder av 16 år. Inom intervallet 15-18 år fanns 83 procent av de placerade ungdomarna. 65 procent av ungdomarna togs in med tvång efter akuta ingripanden från socialtjänsten. 30 procent togs in efter ett planerat tvångsingripande och efter beslut i länsrätten (enligt § 3 LVU), och 5 procent togs in på frivilliga grunder enligt Socialtjänstlagen (SoL).

Det anmärkningsvärda med siffrorna är den stora andel placeringar som skett och sker utifrån § 6 LVU, och den konstans som råder när det gäller den här typen av omhändertaganden.[12] Det antyder att ungdomarnas allvarliga situation varit okänd tidigare för socialnämnden, eller accelererat krisartat under mycket kort tid. Ett sådant antagande strider mot forskningsresultat som säger att barnen och familjerna i de flesta fall är väl kända hos barnavårdsmyndigheten (Hollander, 1985; Claezon, 1987). Ett akut ingripande ger korta förberedelsetider för mottagande anstalt och dåliga förutsättningar för meningsfull behandling av ungdomarna. Här har skett en förändring i praxis från Barnavårdslagens tid

Varför griper myndigheterna in med så drastiska åtgärder som omedelbart omhändertagande trots en ofta långvarig kännedom om familjerna och deras problem? Är det frågan om akuta och tillfälliga ingripanden?

Nej, de akuta ingripandena är inte några tillfälliga ingripanden utan majoriteten av dem leder till fortsatt placering under tvång på Råby. Drygt 80 procent av de omedelbart omhändertagna har en fortsatt placering på mer än tre månader och 40 procent stannar i mer än ett år på Råby.

Minskade omflyttningar

För en stor del av ungdomarna har uppväxten varit en period av brutna relationer, byten av vårdnadshavare och en eller flera vårdperioder i fosterhem och på andra anstalter. Endast 25 procent av de placerade ungdomarna har levt med båda biologiska föräldrarna de första 12 åren av sitt liv och 40 procent av de inskrivna har tidigare erfarenhet av fosterhemsplaceringar, barnhem och/eller särskilda ungdomshem. För många har omplaceringar och vårdarbyten varit legio och dessa kontinuitetsbrott fortsatte tidigare även på Råby (se Levin & Nilsson, 1979). Behandlingsmodellen har ändrat på detta och inneburet en stor förändring i praxis genom att antalet omflyttningar inom Råby har minskat radikalt.

I början av 1980-talet förblev endast ca 30 procent av ungdomarna på en och samma avdelning under hela placeringstiden. Idag har den siffran stigit till 63 procent. De extrema omflyttningarna på minst 10 gånger (ibland över 20) mellan avdelningarna under en placeringsperiod har helt försvunnit. Andelen flickor som inte flyttas runt mellan avdelningarna har ökat från 47 till 83 procent. Andelen som flyttats runt ett förskräckande antal gånger har reducerats från 12 till 0 procent

Avslutning

Jag vill betona vikten av att förstå sambandet mellan straffsystemet, det sociala administrativa systemet och uppfostringsanstalterna. När det gäller ungdomsbrottslingar och ungdomar som befaras kunna bli ungdomsbrottslingar är det behandlingstanken som utgör den ideologiska

Trots den massiva kritiken som inleddes mot behandlingstanken under 1970-talet och som fortsatt och kulminerat i ungdomsbrottskommitténs betänkande är denna tanke fortfarande grundmurad som ram för föreställningar och handlingar inom socialvården. Sentida kritik och ifrågasättanden från bl.a. Bergmark och Oscarsson (1988) och Hydén (1989, 1992) har inte rubbat denna föreställning. Dessa forskare har försökt göra inbrytningar i diskursen genom att ifrågasätta om missbruk och brottslighet är något som är ägnat att »behandla«. Trots detta vill jag hävda att principen stärkt sin ställning vilket bl.a. illustreras av socialdepartementets utredning om tvångsvård inom socialtjänsten (SOU 1992:18).

Behandlingstanken är sedan 1902 en barnavårdens och uppfostringsanstaltens styrande tankemodell[13], Eventuella ifrågasättanden av arbetsmetodiken inom ungdomshemmen ligger inom ramen för behandlingstanken och kan gälla bristen på implementering av behandlande åtgärder, en strid mellan terapeutiska och pedagogiska modeller (se denna antologi) eller synen på de unga som offer eller skurkar, oansvariga eller ansvariga (Sahlin, 1994).

Från juristhåll och domarhåll finns ett konstant ifrågasättande av behandlingstanken och de särskilda ungdomshemmen. I Ungdomsbrottskommitténs betänkande (SOU 1993:35) fullföljer justitiedepartementet sin linje att ersätta behandlingstanken även inom socialtjänsten med nyklassicistiska principer. Betänkandet bemöttes kritiskt av remissinstanserna och har ännu inte lett till något lagförslag.

Respektive ministrar har också framträtt i pressen för att klargöra sina skilda synpunkter på ungdomsbrottsligheten och dess hantering. F.d. justitieministern Gun Hellsvik framhöll i artikeln »Dags att införa ungdomsstraff« följande:

> Hur illa vi än tycker om att låsa in unga människor i fängelse så måste vi vara realister. Vi kommer även i framtiden att behöva beröva personer under 18 år friheten på grund av brott. Straffsystemet måste därför vara tydligt även för unga. Samtidigt är vi skyldiga att ta hänsyn till allmänhetens uppfattning om vad som är rätt och rättvist. (...) Påföljden överlämnande för vård inom socialtjänsten [bör] avskaffas då den ofta visat sig sakna relevant innehåll. Reaktionerna på brott som begås av unga bör istället överlämnas till rättsväsendet.
> (*Sydsvenska Dagbladet* 1995-02-12)

Hennes argumentering går ut på att överföra ungdomsbrottslingarna från socialtjänsten till kriminalvården genom förslaget om en ny påföljdsform – s.k. ungdomsstraff. Detta straff skulle dömas ut av domstol, men verkställas i särskilda enheter inom ramen för Statens institutionsstyrelse och de särskilda ungdomshemmen. Ett svar gavs av de båda socialdemokratiska socialministrarna Laila Freivalds och Ingela Thalén i en tidningsartikel med namnet »Barn är alltid barn«. De var ense med justitieministern om att barn och unga inte ska sitta i vanliga fängelser, men det finns en grundläggande ideologisk skillnad mellan dem:

> Vår uppfattning är att huvudansvaret för ungdomar som begår brott även i fortsättningen ska ligga hos socialtjänsten. Barn som begår brott kan inte jämställas med vuxna brottslingar. Barn och ungdomar har särskilda skyddsbehov, och det är samhällets ansvar att se till att de får den behandling och det stöd som krävs för att få fotfäste i samhället. Därför ska ungdomar under 18 år så långt det är möjligt hållas utanför kriminalvården.
> (*Dagens Nyheter* 1995-07-09)

De båda linjerna är ständigt föremål för diskussion och tolkningen av verkligheten beror av den talandes perspektiv. Om man företräder behandlingsperspektivet framstår behandlingstanken som något självklart och riktigt. Behandlingstiden på anstalt är en förmån och en rättighet. De unga ska med alla medel räddas från fängelse och dåliga hemmiljöer/kamrater etc. Båtresor, kryssningar och äventyr kan vara bra medel som gynnar behandlingen och rehabiliteringen. I placeringen på anstalten betonas de terapeutiska, individualpreventiva aspekterna. I detta perspektivet kan t.ex. en rymning vara positiv och förståelig om man ser till den unges personlighetsutveckling.

Om man (i vid mening) företräder det juridiska perspektivet framträder främst rättsosäkerheten, de bristande effekterna, dålig social kontroll, dalt och resursslöseri i synen på behandling. I placeringen på uppfostringsanstalt betonas det straffande elementet. Medelhavskryssningar väcker stor upprördhet. Det är inget straff eftersom det inte innebär något lidande (Hydén, 1992). Rymningar ses enbart som tecken på dålig anstaltsdisciplin.

Ett av förslagen i Ungdomsbrottskommitténs betänkande tycks dock

ha levt kvar i debatten, nämligen förslaget om dom på särskild tillsyn inom ramen för de särskilda ungdomshemmen. Förslaget innebär att straffvärdesprincipen överordnas behandlingsprincipen och att påföljden blir tidsbegränsad, men verkställd inom ramen för Statens institutionsstyrelse. Här finns vissa tecken på att nuvarande justitieminister Freivalds och Statens institutionsstyrelse kan mötas. Generaldirektör Korpi menar emellertid att tvång utifrån behandlingsprincipen och den sociala tvångslagstiftningen ska kunna ta över vid avslutad strafftid. [14]

Behandlingstanken lever därför obruten vidare inom ungdomsvården. Trots den upprepade kritiken och de beskrivna bristerna har ungdomsvårdsskolorna liksom fängelserna visat sig vara svaret på sina egna problem – »/.../ en visserligen dålig, men ändå självklar lösning« (Foucault, 1987; Sunesson, 1994:103).

14 *Polistidningen* Nr 1, 1995.

Referenser

Ahnsjö S. (1941) *Delinquency in girls and its prognosis.* The State Institute of Human Genetics and Race Biology. Lund: Håkan Ohlssons boktryckeri. (Också som: Acta Paediatrica. Vol. XXVIII. Supplementum III.).

Aichhorn A. (1978) *Ungdom på villovägar.* [Orig 1925] Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Allmänna råd från socialstyrelsen 1981:2 LVU. *Lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga.*

Allmänna råd från socialstyrelsen 1982:5 *Hem för vård eller boende.*

Andersson K-G. m.fl. (1982) *Oppdaginga av fattigdomen.* Oslo: Universitetsforlaget.

Andersson G. (1991) *Barnpsykiatrins roll i socialt arbete med små barn.* Stockholm: Socialstyrelsen.

Andersson M. (1976) (i samarbete med Gustav Jonsson och Anna-Lisa Kälvesten) *Hur går det för 50-talets Stockholmspojkar?* En uppföljning av 222 vanliga skolpojkar och 100 Skåpojkar. Stockholm: Monografier utgivna av Stockholms kommunförvaltning. Nr. 38.

Anttila I. (1967) "Konservativ och radikal kriminalpolitik i Norden", *Nordisk Tidskrift för Kriminalvetenskab* 1967:3, 237-51.

Barnavårdslagen (1969) Kungl. Maj:ts stadga den 9 december 1960 (nr 728) för ungdomsvårdsskolorna §§ 48-50. Råd och anvisningar från Socialstyrelsen. Nov 1969.

Bergmark A. & Oscarsson L. (1988) *Drug Abuse and Treatment – A Study of Social Conditions and Contextual* Strategies. Stockholm: Studies in Social Work 4. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

Bergmark A. & Oscarsson L. (1994) "Om behandlingsbegreppet inom alkoholvården"

I: *Behandling av alkoholproblem.* (CUS) Stockholm: Liber utbildning.
Bernler G. & Jonsson L. (1988) *Teori för psykosocialt arbete.* Stockholm: Natur & Kultur.
Betänkande och förslag angående minderåriga förbrytares behandling. Stockholm: Beckmans boktryckeri (1898). Betänkande och förslag afgifna af den af Kongl. Maj:t den 16 Oktober 1896 tillsatta komitén för utredning af frågan om åtgärder för beredande af lämplig uppfostran dels åt minderåriga förbrytare dels åt vanartade och i sedligt afseende försummade barn.
Blomberg D. & Grünewald K. (1964) Ungdomsvårdsskolornas nuvarande klientel. Bilaga till betänkandet *Behandlingsforskning vid ungdomsvårdsskolorna.* SOU 1964:24.
Blomberg D. (1954) Undersökningar rörande ungdomsvårdsskolornas klientel. Bilaga till SOU 1954:5 *Vården vid ungdomsvårdsskolorna.*
Bolin L. (1992) "Från tukthus till ungdomsvårdsskola". I: *Från tukthus till behandlingshem.* Stiftelsen Allmänna barnhuset. NordJem.
Bramstång G. (1964) *Förutsättningarna för barnavårdsnämnds ingripande mot asocial ungdom.* Lund: Gleerup.
Brottsförebyggande rådet. Rapport 1974:1 *Symposium kring kriminalpolitik.*
Börjeson B. (1979) *Inre och yttre tvång. Stockholm:Tidens Förlag.*
Börjeson B. (1990) "Frivillighet och tvång inom missbrukarvården". I: *Forskning om missbrukare och vården, särskilt tvångsvården.* DSF.
Carlsson G. *Unga Lagöverträdare II.* Familj, skola och samhälle i belysning av officiella data. SOU 1972: 76
Centralförbundet för socialt arbete. (1941) *Ligabrottsligheten.* Stockholm: Kooperativa förbundets årsbok.
Christie N. (1960) *Tvangsarbeid og alkoholbruk.* Oslo: Universitetsforlaget.
Christie N. (1991 [1981]) *Pinens begrensing.* Oslo: Universitetsforlaget.
Claezon I. (1987) *Bättre beslut. En studie av socialsekreterarnas handläggning av omhändertaganden av barn.* Umeå universitet.
Conrad P. & Schneider J. W. (1992) *Deviance and Medicalization. From badness to sickness. P*hiladelphia: Temple University Press.
Dahl T. Stang (1973) "De okontrollerbara nämnderna". I: Edling S. & Elwin S. (red.) *Rättssociologi. Om lag, konflikt och behov.* Stockholm: Wahlström & Widstrand.
Dahl T. Stang. (1992) *Barnevern og samfunnsvern.* Oslo: Pax.
Donzelot J. (1979) T*he Policing of Families.* New York: Pantheon.
Elwin G. m.fl. (1979) *Den första stenen.* Stockholm: Tidens Förlag.
Eriksson B-E. (1989) *Vägen till centralhospitalet.* Göteborg: Daidalos.
Eriksson T. (1967) *Kriminalvård. Idéer och experiment.* Stockholm: Norstedts.
Foucault M. (1983) *Vansinnets historia.* Lund: Arkiv.
Foucault M. (1987) *Övervakning och straff.* Lund: Arkiv.
Fried I. (1992) *Mellansjö skolhem.* Sammanställning av Alice Hellströms arkivmaterial. En longitudinell prospektiv uppföljning av de elever som skrevs in på skolhemmet 1928-1940. Lic. avh. Stockholm: Institutionen för barn- och ungdomspsykiatri. Karolinska institutet, S:t Görans sjukhus.
Geremek B. (1991) *Fattigdomens betydelse.* Falun: Ordfront.
Goffman E. (1973) *Totala institutioner.* Fyra essäer om anstaltslivets sociala villkor. Stockholm: Rabén & Sjögren.
Haugsgjerd S. (1972) Nytt perspektiv på psykiatrin. Stockholm: Prisma.
Hessle S. & Höijer K. *(1979) Handledning och psykosocialt arbete.* Barnbyn Skås rapport-

Hessle S. (1985) *Riktlinjer för psykosocialt arbete.* Göteborg: AWE/Gebers.
Holgersson L. (1977) *Socialvården.* Jönköping: Tidens Förlag.
Hollander A. (1985) *Omhändertagande av barn.* Umeå: Aktuell juridik förlag.
Hydén L-C. (1992) "Brott och straff", *Nordiskt socialt arbete, nr 1* 1992.
Hydén L.C. (1989) *Kriminalitet som livsval.* En socialaktstudie av 15 kriminella pojkar. Rapport nr 100. Stockholms Socialförvaltning.
Jonsson G. (1944) *"Undersökningar angående vanartiga barn och asocial ungdom".* I: Ungdomsvårdskommitténs betänkande SOU 1944:30 .
Jonsson G. (1967) *"Delinquent Boys, their Parents and Grandparents",* Acta Psychiatrica Scandinavica. Suppl. 95.
Jonsson G. (1969) "Anstalt eller ej – den falska frågan", *Psykisk hälsa* 1969:2
Jonsson G. (1969) *Det sociala arvet.* Stockholm: Tidens Förlag & Folksam.
Jönsson L. m.fl. (red.) (1979) "En annan historia", *Pockettidningen R.* Nr 5/6 Årg 9.
Karlén K-H. (1985) *Barn- och ungdomspsykiatrin i Sverige. Dess historia, problem och patienter.* Akad avh. Institutionen för Barn- och ungdomspsykiatri. Uppsala universitet.
Katz M. B. (1986) *In The Shadow of the Poorhouse.* Basic Books.
Kleen E. (1936) *Skyddshemmen.* Stockholm: Bonniers.
Kowalik J. (1982) "Fattigdom och fattigvård i Europa 1600-1750. En bibliografisk översikt". I: Andersson KG m.fl. *Oppdaginga av fattigdomen.* Oslo: Universitetsforlaget.
Kumlien M. (1994) *Uppfostran och straff. Studier kring 1902 års lagstiftning om reaktioner mot ungdomsbrott.* Doktorsavhandling. Uppsala: Uppsala universitet.
Lennéer- Axelsson B. & Thylefors I. (1982) *Psykosocialt behandlingsarbete.* Stockholm: Natur & Kultur.
Levin C. & Nilsson G. (1979) "Utagerande barn och ungdomar", *Socialmedicinsk tidskrift nr 7-8,* 1979
Levin C. & Sunesson S. (1995) "Barnen mellan straff och behandling", *Social forskning* 1/95.
Levin C. (1990) "Att se eller se igenom – om perspektiv inom utvärderingsforskning". I: Eliasson m.fl. (red.) *Den värderande blicken.* Lund: Studentlitteratur.
Levin C. (1996 a) "Misslyckade projekt och framgångsrika organisationer". I: Sahlin I. (red.) *Projektets paradoxer.* Lund: Studentlitteratur.
Levin C. (1996b) "Det sitter i väggarna – om uppfostringsanstalten som social institution". Under publicering i Egelund T. & Sunesson S. *Socialtjänstens institutioner i socialt och historiskt perspektiv.* Socialhögskolan meddelar. Lund: Lunds universitet.
Levin C., Fernström M & Hesselman H. (1996) *Råbyundersökning 94.* Rapport 1. Stencil. Råby ungdomshem/SiS. Under utarbetande. Lund.
Levin C., Sunesson S & Swärd H (1995) *Behandlingsbegreppet i teori och praktik.* Forskningsansökan till Statens institutionsstyrelse. Stencil.
Lindblom P. (1954) *Ungdomsvårdsskolorna.* Stockholm: Wahlström & Widstrand
Lindskog G. (1936) *Striden kring Råby.* Lund: Gleerups.
Lundström T. (1993) *Tvångsomhändertagande av barn.* Rapport i socialt arbete nr 61: 1993. Stockholm: Socialhögskolan, Stockholms universitet.
Løkke A. (1990) *Vildfarende børn.* Holte: Forlaget Socpol.
Malmberg S. (1982) "Spinn-, rasp- och tukthus." I Andersson K-G m.fl. *Oppdaginga av fattigdomen.* Oslo: Universitetsforlaget.
Martinsson R. (1974). "What works? Questions and answers about prisonreform", *Public Interest, 35,* 22-54.

Samhällskontroll och mytbildning. Stockholm:Wahlström & Widstrand.
Mathiesen T. (1988) Kan fängelset försvaras? Göteborg: Bokförlaget Korpen.
Mattson H. (1984) *Den goda förmyndaren. Om samhällets behandling av fattiga.* Sociala metoder 4. Stockholm: Liber.
Meyer J. W. & Scott W. R. (1985) *Organizational Environments. Ritual and Rationality.* Beverly Hills: Sage.
Neill A.S. (1972) *Fria barn, lyckliga människor.* Metoder för antiauktoritär uppfostran. Stockholm: Aldus.
Nielsen B. Grothe.(1986) *Anstaltsbørn og børneanstalter gennem 400 år.* Holte: Socpol.
Nycander G. (1950) *Personlighetsutveckling på avvägar.* Stockholm: Tidens Förlag.
Ohrlander K. (1991) Barnhus. Kristianstad: Allmänna Barnhusets förlag.
Ohrlander K. (1992) *I barnens och nationens intresse.* Studies of Psychology and education nr 30. Stockholm: Högskolan för Lärarutbildning i Stockholm. Institutionen för Pedgogik. Almqvist & Wiksell International.
Olofsson B. se SOU 1973:25
Otterström E. (1946) *Delinquency and Children from Bad Homes.* A study of their prognosis from a social point of view. Uppsala: The state institute of human genetics and race biology.
Ottosson B m.fl. (1974) *Den svenska sociallagstiftningen.* Stockholm: Wahlström & Widstrand.
Persson B. (1991) "Allmänna Barnhuset – en mönsterinstitution?" I: Ohrlander K. (red.) Barnhus. Kristianstad: Allmänna Barnhuset.
Petersson T. (1927) *Översikt över Allmänna barnhusets historia.* Stockholm: Centraltryckeriet.
Pettersson B. (1983) *Den farliga underklassen.* Acta Universitatis Umensis. Umeå Studies in the Humanities.
Platt, Anthony M. (1977) *The Child Savers. The Invention of Delinquency.* 2 ed. Chicago: The University of Chicago Press.
Powell W.W. & DiMaggio P.J. (red.) (1991) *The New Institutionalism in Organizational Analysis.* Chicago: The University of Chicago Press.
Qvarsell R. (1985) "Från vanart till psykopati. Om barnpsykiatrins framväxt i Sverige kring mellankrigstiden", Lychnos. *Lärdomshistoriska samfundets årsbok.*
Qvarsell R. (1988) "Välfärdsssamhällets idéhistoria", I Ronnby A. (red.) (1988) *Etik och idéhistoria i socialt arbete.* Socionomen.
Qvarsell R. (1991) *Vårdens idéhistoria.* Stockholm: Carlssons.
Qvarsell R. (1993a) "'Brustna sinnen': (Om barnpsykiatrins och barnpsykoterapins idéhistoria)" I: *Skall jag taga vara på min broder?* Tolv artiklar om vårdens, omsorgens och det sociala arbetets idéhistoria. Idéhistoriska skrifter 15. Umeå: Institutionen för idéhistoria. Umeå universitet.
Qvarsell R. (1993b) "Själshälsa, samhällshygien och socialpolitik: Om den preventiva psykiatrins historia i Sverige". I: *Skall jag taga vara på min broder?* Tolv artiklar om vårdens, omsorgens och det sociala arbetets idéhistoria. Idéhistoriska skrifter 15. Umeå: Institutionen för idéhistoria, Umeå universitet.
Redl F. & Wineman D. (1957) *The Aggressive Child.* New York: The Free Press.
Regeringens proposition1979/80:1. Om socialtjänsten. Bil. 4 *Lagrådsremiss om vård utan samtycke inom socialtjänst och sjukvård.*
Robins L. N. (1966) *Deviant Children Grown Up. A Sociological and Psychiatric Study of*

Rothman D. (1980) *Conscience and Convenience.* Boston: Little Brown & Co.
Rusche G. & Kirchheimer O. (1939) *Punishment & Social Structure.* NewYork: Columbia Univ Press.
Rydelius P-A. (1991) "Psykiskt störda barn och ungdomar". I: *Bilaga till rapporten Barn och ungdom med behov av särskilt stöd.* Stencil. Stockholm: Socialstyrelsen
Sahlin I. (1994) "Den kluvna klienten", *Socialvetenskaplig tidskrift Nr 4,* 1994.
Sandin B. (1986) *Hemmet, gatan, fabriken eller skolan.* Lund: Arkiv.
Sarnecki J. (1990-92) *Uppföljning och utvärdering av de särskilda ungdomshemmen (§12-vården) samt Drevvikens ungdomshem.* Stockholms läns landsting. Rapport 1- 4.
Sellin T. (1944) *Pioneering in Penology. The Amsterdam Houses of Correction in the Sixteenth and Seventeenth Centuries.* Philadelphia: Pennsylvania Press.[2 ed. 1946].
Settergren-Carlsson & Humle, se SOU 1974:31
Socialstyrelsen (1973) *Vårdstruktur. Den psykiatriska vårdens målsättning och organisation. Rapport från expertgrupper.* Stockholm.
SOU 1944:30 *Ungdomsvårdskommitténs betänkande* I, med utredning och förslag angående Psykisk barna- och ungdomsvård. Stockholm: Justitiedepartementet.
SOU 1950:47: *En anstalt för svårbehandlade.* Ungdomsanstaltsutredningens betänkande.
SOU 1954:5 *Vården vid ungdomsvårdsskolorna.* Betänkande av ungdomsvårdsskoleutredningen.
SOU 1956:55. *Skyddslag.* Betänkande från strafflagsberedningen.
SOU 1956:61 *Ny barnavårdslag II*
SOU 1957:40.*Psykisk barna- och ungdomsvård.* Betänkande I av Mentalsjukvårdsdelegationen inom kommittén för översyn av hälso och sjukvården inom riket.
SOU 1958:20. *Behandlingshem och mentalsjukhem för barn och ungdomar.* Betänkande II av mentalsjukvårdsdelegationen.
SOU 1964:24 *Om behandlingsforskning vid ungdomsvårdsskolorna.*
SOU 1971:49 *Unga Lagöverträdare I. Undersökningsmetodik och återfall.*
SOU 1972:76, se Carlsson G.
SOU 1973:25. Olofsson B. *Unga lagöverträdare III. Hem, uppfostran, skola och kamratmiljö i belysning av intervju- och uppföljningsdata.*
SOU 1973:49. Ahnsjö S. *Unga lagöverträdare IV. Kroppslig-psykisk utveckling och status i belysning av föräldrainterju och uppföljningsdata.*
SOU 1974:31. Settergren-Carlsson G. & Humble K. *Unga lagöverträdare V. Personlighet och relationer i belysning av projektiva metoder.*
SOU 1974:7. *Barn och ungdomsvård.* Ett betänkande av fosterbarnsutredningen.
SOU 1974:39. *Socialvården. Mål och medel.* Principbetänkande av socialutredningen.
SOU 1977:40. *Socialtjänst och socialförsäkringstillägg. Lagar och motiv.* Socialutredningens slutbetänkande. Socialvården. Mål och medel. Principbetänkande av socialutredningen. SOU 1974:39
SOU 1992:18 IUM-utredningen *Tvångsvård i socialtjänsten – ansvar och innehåll.*
SOU 1993:35 *Reaktion mot ungdomsbrott.* Betänkande av ungdomsbrottskommittén.
Spierenburg P. (1991) *The Prison Experience. Disciplinary Institutions and Their Inmates in Early Modern Europe.* New Jersey: Rutgers University Press.
Street D., Vinter R.D. & Perrow C. (1966) *Organization for Treatment.A Comparative Study of Institutions for Delinquents.* New York: The Free Press.
Sundin B. (1973) *Individ, institution, ideologi.* Stockholm: Aldus.
Sunesson S. (1994) "Fängelseväsendets uppkomst och utveckling". I: Björnsson A.

historia. Stockholm: Carlssons.
Svenning C. & Svenning M. (1977) *Ungdomsvårdens sista utpost. Rapport om ungdomsvårdsskolornas medverkan i Skåneprojektet 1975-77.* Stencil. Lund: Sociologiska institutionen, Lunds universitet.
Sveri K. (1974) *Kriminalpolitik* .I: Brottsförebyggande rådet, Rapport 1974:1. Symposium kring kriminalpolitik. Stencil.
Takman J. (1954) *Flickprostitutionen i Stockholm.* Sociala meddelanden 1954:11
Vail D. J. (1973) Dehumanisering och institutionskarriären. Grünewald K. (red.) (1973) *Människohantering på totala vårdinstitutioner. Från dehumanisering till normalisering.* Stockholm: N & K.
Ward D. "Behandling i fängelse". I: Edling S. & Elwin G. (red.) (1972) *Samhällskontroll och mytbildning.* Stockholm: Wahlström & Widstrand.
Waxman C.I. (1976) *The Stigma of Poverty.* 2:nd ed. NewYork: Pergamon Press.
Wiberg E. m.fl. (1976) Pojkar i tvångsvård. Råbyundersökningen. Stockholm: Prisma.
Wieselgren S. (1895) *Sveriges fängelser och fängvård från äldre tider till våra dagar.* Stockholm: Norstedt & Söner.
Vinterhed K. (1977) Gustav Jonsson på Skå. En epok i svensk barnavård. Stockholm: Tidens Förlag.
Vårdstruktur. Den psykiatriska vårdens målsättning och organisation. Rapport från expertgrupper. Stockholm: Socialstyrelsen 1973.
Åman A. (1976) *Om den offentliga vården.* Stockholm: Liber.
Österberg E. & Lindström D. (1988) *Crime and Social Control in Medieval and Early Modern Swedish Towns.* Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

• Olika modeller för unga lagöverträdare – erfarenheter från forskning[1]

Suzanne McMurphy

ALLA STRAFFRÄTTSLIGA SYSTEM har som främsta mål att kontrollera, och helst eliminera, brottsligt beteende. Strävandena att nå dessa mål faller inom de fyra huvudkategorierna bestraffning, avskräckning, inkapacitering och behandling. Bestraffning eller vedergällning innebär straff för straffets egen skull och går ut på att åsamka lidande, en sorts »rättvis betalning« i proportion till det begångna brottet. Avskräckning syftar till att förhindra fortsatt kriminellt beteende genom att visa brottslingen och andra att priset för att bryta mot lagen är högre än vad som står att vinna. Inkapacitering går ut på att omöjliggöra fortsatta lagbrott genom olika inskränkningar av den personliga friheten. Behandling, slutligen, syftar till att förändra brottslingar så att de inte längre drivs av en önskan att bryta mot lagen (Palmer, 1992). De flesta rättssystem blandar dessa synsätt och den politiska kursen kan förändras, ibland kraftigt, beroende på det rådande debattläget. Det är dock av största vikt att utreda konsekvenserna av sådana kursförändringar, eftersom det praktiska utfallet kan bli ett helt annat än vad som avsågs.

Denna artikel handlar om aktuell forskning kring kursförändringar när det gäller straff- och behandlingsmodeller för ungdomsbrottslingar, med inriktning på i första hand USA. Först kommer ett kortfattat inlägg som rör den allmänna diskussionen om hur straff respektive behandling ska tillämpas inom de rättsvårdande myndigheterna. Därefter följer en översikt av nyare behandlingsforskning om effektiviteten hos olika åtgärder mot ungdomsbrottslighet. Avslutningsvis följer en diskussion och några rekommendationer för den fortsatta debatten om behandling av unga lagöverträdare i Sverige.

Straff kontra behandling

Det finns en inneboende spänning mellan straff och behandling som är särskilt tydlig när det gäller åtgärder mot unga lagöverträdare. Spänningen hänger samman med det motstridiga uppdraget att å ena sidan vägleda ungdomar och å andra sidan övervaka deras brottslighet. I vårt samhälle ses ungdomsåren som en period av förändring på väg mot vuxenlivet, där impulsiva handlingar begås, omdömet inte är fullt utvecklat och vägledning behövs. Därför styrs många rättsliga modeller för ungdomar av insikten om att hänsyn måste tas till hur systemet påverkar unga människors fortsatta utveckling (Ferdinand, 1991; Lipsey, 1988).

I denna spänning finns också en inneboende konflikt mellan ungdomars »rättigheter« och »behov«. Rehabiliteringsmodellen, som den ursprungligen genomfördes i flera länder och särskilt då i USA, förespråkade en informell, individuellt anpassad rättskipning med icke tidsbestämda ingripanden av sociala myndigheter som påföljd. Modellen hade många inneboende brister, inte minst därför att man genom utnyttjandet av socialvårdsprogram inrättade ett »dolt socialt kontrollsystem« (Staples & Warren, 1988; Schwartz, Jackson-Beeck & Anderson, 1984). Med behandling som förevändning genomfördes rena straffprogram. Ungdomar som »dömdes« till frihetsberövande behandlingsprogram tillbringade ofta längre tid inspärrade till följd av dessa program än de skulle ha gjort i konventionell kriminalvård (Rothman, 1971; Morris, 1975). Många av dessa brister har diskuterats utförligt av andra författare (Feld, 1980, 1984; Gardner, 1987).

Insikten om att straff utdelades med behandling som täckmantel, kopplat till icke tidsbestämda påföljder och stort rättsligt godtycke, ledde till en protestvåg mot sådana modeller i USA, Kanada och de flesta av Europas länder (McMurphy, 1993). I stället för att försöka förbättra behandlingsmodellen kom flera av dessa länder att utveckla en mer straffinriktad modell för ungdomsvård. Aktuell forskning har dock visat att straffmodellen också har flera inneboende brister, som kan leda till betydande negativa konsekvenser för såväl unga som vuxna lagöverträdare. Eftersom straffmodellen infördes relativt sent i de flesta länderna är det först nu som dessa frågor uppmärksammas.

För det första är statens ansvar enligt straffmodellen begränsat till att straffa antingen genom frihetsberövande eller genom indragning av

bert, 1982). En genomförd straffmodell kan också medföra »dolda kostnader« (Cullen & Gilbert, 1982), t.ex.:

1) att användningen av fängelsestraff ökar, med överbeläggning på fängelserna som följd
2) att seriösa behandlingsformer som motsvarar brottslingarnas behov inte erbjuds eller prioriteras
3) en resursöverföring från mer generella aktiviteter, som brottsförebyggande åtgärder för ungdomar.

I motsats till vad teorin föreskriver har straffmodellen, där den genomförts, resulterat i lika allvarliga orättvisor när påföljderna verkställts som något annat system. Forskning har visat att en övergång till fasta straffsatser leder till fler domar med hårdare straff, inte till färre och mer humana domar (Cullen & Gilbert, 1982; Greenberg & Humphries, 1980). Det bästa exemplet på detta är erfarenheterna från Kalifornien, där man 1978 införde en ny lagstiftning baserad på straffmodellen. Under de första tre åren efter genomförandet ökade strafflängderna stadigt, vissa upp till tre gånger jämfört med det ursprungliga lagförslaget (Cullen & Gilbert, 1982). Detta stod i direkt motsats till den ursprungliga avsikten med lagstiftningen. Dessutom har antalet intagna på fängelserna i Kalifornien ökat med 10 procent varje år och är nu det högsta i hela USA, trots att forskning har visat att den totala brottsligheten inklusive våldsbrott i Kalifornien har varit relativt konstant sedan 1980-talet (Petersilia, 1992). Icke desto mindre ökade andelen intagna i fängelse från 107 per 100 000 invånare i Kalifornien år 1973 till 311 per 100 000 invånare år 1990. För att klara denna ökning av antalet intagna byggdes Kaliforniens fängelser ut från 12 enheter år 1982 till 25 enheter år 1992, med ytterligare sex nya fängelser på planeringsstadiet. Petersilia konstaterar:

> Vad var orsaken till denna massiva ökning på fängelsesidan? Kriminologerna för fram olika teorier, men de flesta är överens om att en politisering av straffpolicyn har spelat en framträdande roll. När allmänheten förlorade tilltron till behandling, blev politikerna allt mindre villiga att överlåta bedömningen av hur brottsligheten skulle minskas till de yrkesverksamma inom kriminalvården och, som ett svar på de krav som man tyckte sig uppfatta från allmänheten om en tuffare hållning, började de föreskriva obligatoriska minimistraffsatser och längre strafftider för många brott. (s. 187, 1992)

För det andra kan införandet av en straffmodell leda till att en större andel av de ungdomar som begår mindre allvarliga brott drabbas av påföljder. Detta som en följd av en överreaktion på en uppfattad ökning av ungdomars brottsbenägenhet. Forskning har visat att bara 18 procent av ungdomsbrottslingarna är återfallsförbrytare och att dessa begår 50 procent av alla ungdomsbrott samt två tredjedelar av alla våldsbrott (Wolfgang m.fl. 1972; Cullen & Gilbert, 1982). Domarna i USA:s ungdomsdomstolar uppskattade att bara 5 procent av alla dömda brottslingar hade begått ett våldsbrott (National Council of Juvenile and Family Court Judges, 1984). Dessutom begår många av dessa ungdomar bara ett allvarligt brott utan att sedan återfalla fler gånger. Baserat på en strikt proportionalitet kan straffmodellen då leda till ökad domstolsbehandling och längre straffpåföljder för ungdomar som gör sig skyldiga till mindre förseelser eller ett enda allvarligt brott. Som resultat av detta förs straffmodellen fram i USA som ett medel mot allvarliga och våldsamma återfallsförbrytare, men rekommenderas inte för hela gruppen av ungdomsbrottslingar. Både Juvenile Justice Standards Project och Juvenile Court Judges Association rekommenderar att individuella omständigheter och behov även fortsättningsvis ska utgöra den primära bedömningsgrunden när det gäller unga lavöverträdare, även de som kan anses vara grövre förbrytare (Melton, 1983; National Council of Juvenile and Family Court Judges, 1984).

För det tredje tar straffmodellen inte hänsyn till de starka sociala krafter som påverkar kriminellt beteende, speciellt bland ungdomar. Det finns en växande samstämmighet i USA om att systemreformer för majoriteten av de mindre grova brottslingarna bör inriktas på ett ökat samarbete mellan myndigheter, på förbättrade och utökade samhällsprogram samt på familjeinriktade åtgärder (Greenwood, 1986; Greenwood & Zimring, 1985; Knitzer, 1989; Maloy, 1993; OTI, 1989; Stroul & Friedman, 1986). Enligt straffmodellen är det inte statens ansvar att uppmärksamma mer övergripande orsaker som bidrar till ungdomsbrottsligheten – mental ohälsa, socialvård, familjefrågor och arbetslöshet – och viljan att förbättra dessa villkor minskar. Kittrie (1971) konstaterar:

> Behandlingsprogram bidrar åtminstone till att etablera ett humanare klimat med nya sociala förväntningar och medel /.../ Enligt den traditionella synen på brottslighet är samhället den drabbade parten

> Det häftar inte i skuld till brottslingen och dennes behandling utgör en underordnad bieffekt av straffpåföljden. Enligt den [ideala behandlingsmodellen] bortses från föreställningen om personlig skuld, även om den inte förkastas helt, och mycket större vikt läggs vid brottslingens brister och behov. Samhället kan sålunda inte avsäga sig sitt behandlingsansvar, eftersom detta är en inneboende del av det faktiska utövandet av den sociala påföljden.
> (s. 396, 1971)

Det är dock av största vikt att man i högre grad uppmärksammar övergripande faktorer bakom brottslighetens orsaker. Forskning i USA har nämligen visat att unga lagöverträdare har flera sammansatta behov som liknar behoven hos de ungdomar som söker hjälp inom socialvården (Shanok & Lewis, 1977; Knitzer, 1989). De grova ungdomsbrottslingarna har visat sig ha en historik kantad av drogmissbruk, övergrepp i barndomen, problematiska uppväxtförhållanden, svårigheter i skolan och dålig psykisk hälsa (Towberman, 1992). Denna slutsats stöds av flera andra studier (Westendorp m.fl. 1986; Shanok & Lewis, 1977; Ferdinand, 1991). I en rapport till USA:s regering konstaterades:

> /.../ barnavård, det rättsvårdande systemet för ungdomar och mentalvårdsinstitutioner rapporterar att barnen de ansvarar för har flera gemensamma kännetecken: De kommer från liknande bakgrund och har jämförbara erfarenheter från barndomen. Problem relaterade till dessa erfarenheter yttrar sig på olika sätt och kan, om de inte behandlas, få negativa konsekvenser för barnet, familjen och samhället i stort. Dessa konsekvenser kan inkludera svårigheter att knyta relationer, låg självkänsla, svårigheter i skolan, brottslighet och svårigheter att behålla sitt jobb. Dessa problem kan växa till proportioner som kräver omfattande samhällsinsatser, inklusive fängelse eller sjukhusvård.
> (Macro International, s. V, 1992)

Dessa inlägg stöder visserligen inte synsättet att alla ungdomsbrottslingar är i behov av någon form av vårdrelaterade åtgärder, men de understryker vikten av systematiskt samarbete mellan rättsvårdande instanser och socialvård. Framstegen för effektiva, alternativa påföljder och behandlingsinsatser för ungdomsbrottslingar gör dessutom denna brist inom straffmodellen särskilt påtaglig.

Effektiva åtgärder mot ungdomsbrottslingar

Behandlingsmodellen mötte också allvarlig kritik på 1970-talet när ineffektiviteten i samhällets åtgärder mot ungdomsbrottslingar uppmärksammades i flera forskningsartiklar (Martinson, 1974; Lipton m.fl. 1975; Greenberg, 1977). Resultaten gav upphov till en utbredd besvikelse över att behandling inte gav de resultat som man förväntat och många intog en cynisk attityd när det gällde möjligheterna att vidareutveckla och förbättra behandlingsprogram för ungdomsbrottslingar.

Kritiken samlades i två rapporter från Panel on Rehabilitation Techniques, National Academy of Science (Sechrest, White & Brown, 1979; I:Lipsey, 1988 Martin, Sechrest & Redner, 1981), som bidrog till att uppmärksamma den första omgången av negativa forskningsresultat. Efter en genomgång av den utvärderande litteraturen och den spirande kritiken, fann båda grupperna att det inte fanns mycket forskning till stöd för en framgångsrik behandling av ungdomsbrottslingar. Slutsatsen var dock att det snarare var kvaliteten på den utvärderande forskningen som kunde ifrågasättas än själva idén med behandling:

> Den enda positiva slutsatsen är ändå nedslående: forskningsmetodiken som tillämpats vid försök att hitta sätt att rehabilitera brottslingar har generellt sett varit så otillräcklig att bara ett fåtal studier ger någon grund för några entydiga slutsatser.
> (Sechrest, White & Brown, 1979, s. 3, citerad i Lipsey, 1988)

Dessa rapporter uppmuntrade till satsning på fortsatt forskning kring behandlingstekniker och förbättringar av utvärderingsmetodiken. I början av 1980-talet började mer positiva forskningsresultat att rapporteras. Dessutom började flera forskare, vilka ursprungligen varit ganska kritiska till behandlingsinsatserna för ungdomsbrottslingar, gradvis att ompröva sina slutsatser. Till exempel ändrade en av författarna till de mest negativa och grava rapporterna (vars ursprungliga artikel myntade uttrycket »ingenting fungerar«, Martinson, 1974) helt uppfattning genom att konstatera:

> /.../ i motsats till min tidigare åsikt har vissa behandlingsprogram en klar effekt när det gäller återfallsbenägenheten. Vissa program är definitivt framgångsrika /.../ nya belägg från vår nuvarande studie gör att jag förkastar min tidigare slutsats /.../ jag har tvekat ända tills nu,

men resultaten av vår undersökning är helt enkelt för överväldigande för att vi ska kunna ignorera dem.
(Martinson, 1979, s. 244, 252)

Viktigast var dock att sökandet efter effektiva behandlingsinsatser åter hade blivit accepterat i slutet av 1980-talet (Palmer, 1992, s. 43; Altschuler & Armstrong, 1990; Andrews m.fl. 1990; Barton & Butts, 1990; Byrne, 1990; Cullen & Gendreau, 1989; Fagan, Forst & Vivona, 1988; Gendreau & Ross, 1987; Krisberg m.fl. 1989; Mathias, DeMuro & Allinson, 1984; Palmer & Wedge, 1989; Petersilia & Turner, 1990; Siegel & Senna, 1985; Van Voorhis, 1987).

Forskning som tillämpar mer avancerad utvärderingsmetodik har senare visat att 25-30 procent av behandlingsprogrammen verkligen har positiva effekter när det gäller att minska återfallsbenägenheten (Palmer, 1992). Flera senare studier ger belägg för effektivitet i en lång rad påföljdsprogram, såsom utökad skyddstillsyn, omhändertagande i hemmet, äventyrsprogram och yrkesutbildning (Barton & Butts, 1990; Gendreau & Ross, 1987; Greenwood, 1986; Greenwood & Zimring, 1987; McCarthy, 1987). Dessutom har effektiva resultat uppvisats när det gäller grova återfallsförbrytare i några program, vilka omfattar sammansatta psykologiska och/eller färdighetsutvecklande metoder samt kontroll- och övervakningsorienterade metoder (Cullen & Gilbert, 1982; Fagan & Hartstone, 1986; Greenwood & Zimring, 1985; Mathias m.fl. 1984; O'Leary & Clear, 1984). Stora anstaltsbaserade straffprogram har långsamt lämnat plats för mindre samhällsinriktade behandlingsprogram, vilka har visat sig vara mer effektiva och humana (Duchnowski m.fl. 1993; Fagan, 1991).

Ett av de främsta framstegen inom forskningsmetodiken – som har bidragit till en kritisk belysning av behandlingsprogrammens effektivitet – har varit metaanalysen, en »teknik för statistisk aggregation av resultat från flera forskningsstudier och analys av dem som om de tillhör samma datamängd« (Lipsey, 1988, s. 67). Metaanalys har använts för att utvärdera resultat inom en rad forskningsområden, från medicinsk forskning till psykoterapi (Durlak & Lipsey, 1991). Med hjälp av metaanalys kan forskare integrera resultat från ett antal studier och sedan empiriskt utvärdera de övergripande slutsatserna (Cooper & Hedges, 1993). Detta har visat sig vara särskilt användbart vid bedömning av olika behandlingsmetoders effektivitet (Schmidt, 1992). Till dags dato har

fem större metaanalyser genomförts för utvalda utvärderingsstudier av behandlingstekniker för ungdomsbrottslingar (Andrews m.fl. 1990; Davidson m.fl. 1984; Garret, 1985; Whitehead & Lab, 1989; Lipsey, 1988 och 1991). I var och en av de fem metaanalyserna begränsades urvalet av undersökningar till sådana där man använt en experimentell uppläggning, för att garantera någon form av metodisk tillförlitlighet. Resultaten från dessa metaanalyser visade att på programnivå gav 35 procent av de undersökta programmen positiva effekter som var statistiskt signifikanta (med 0,05 som kritisk alfanivå). För ytterligare 30 procent av de undersökta programmen kunde någon form av minskad återfallsbenägenhet noteras, dock inte en signifikant sådan (Palmer, 1992). Resultaten sammanfattas i det följande:

Diversion (Program som syftar till att avleda)

Få diversionsprogram hade någon effekt på återfallsbenägenheten. Dessa program utgjordes mestadels av ospecifika åtgärder, ofta under överinseende av outbildad personal. Något enstaka program, som hade fler kontakttimmar än genomsnittet, uppvisade positivt resultat (Davidson m.fl. 1984).

Familjeterapi

Det finns vissa indikationer på att familjeterapi förbättrar anpassningen av barn som inte har ett uttalat aggressivt beteende, men de flesta programmen uppvisade måttlig effekt. De effektivaste programmen var starkt målinriktade och ingick ofta i större program med flera olika behandlingskomponenter, vilket gav »relativt långvarig minskning [av återfallsbenägenheten]« (Whitehead & Lab, 1989, s. 277-278). Vissa undantag fanns dock som visade en positiv effekt. Exempelvis program som tillämpade specifika metoder som »family systems therapy« eller »behavioural systems family therapy« (Van Voorhis, 1987).

Socialt/kognitiva metoder

Dessa program, som ofta kallas »träning i sociala färdigheter« eller »social problemlösning«, uppvisade positiva effekter på minskning av återfallsbenägenheten i de uppföljningsstudier som gjordes kort efteråt. Samtliga metaanalyser gav vid handen att dessa program tillhörde en av de kategorier som hade störst effekt, men så tillåter de också ett brett

ency contract« eller beteendekontrakt[2] samt träning i sociala färdigheter och livsstilsförändring. De program som verkade ha störst effekt var de som betecknades som »kognitivt-beteendeterapeutiska« (Garret, 1985; Davidson m.fl. 1984). Vissa yrkesutbildningsprogram, som inkluderade sociala färdigheter och andra beteendeterapeutiska komponenter, uppvisade också positiva effekter (Gendreau & Ross, 1987; Greenwood & Zimring, 1987).

Terapi och rådgivning

Terapi- och rådgivningsprogram uppvisade en ganska måttlig, men ändå positiv, effekt på minskning av återfallsbenägenheten. Vissa riktade terapiprogram (t.ex. för sexualbrottslingar och alkoholister) uppvisade tydligare positiva effekter, men dessa program var ofta samordnade med beteendeterapeutiska metoder eller interventioner, såsom direkt positiv förstärkning, kontingensarrangemang eller modellinlärning (Gensheimer m.fl., 1986). För närvarande finns endast ett fåtal uttömmande utvärderingsstudier som är inriktade specifikt på rådgivning för ungdomsbrottslingar, individuellt eller i grupp (Palmer, 1992).

Restitution (Program som syftar till att gottgöra brottet)

Det finns få kontrollerade experiment med denna typ av program, varför endast ett fåtal uppfyller kriterierna för att kunna tas med i metaanalyserna. Dessutom ger olika undersökningar olika resultat. Vissa program, t.ex. medling, uppvisar mycket positiva resultat (Umbreit & Coates, 1992; Hughes och Schneider, 1989), medan andra uppvisar mer obestämbara effekter (Gendreau & Ross, 1987).

Fysisk utmaning

Även om dessa program – ibland kallade för vildmarksäventyr eller äventyrsprogram – verkade ha en positiv inverkan på klienternas självkänsla, var resultaten blandade i fråga om minskad återfallsbenägenhet. Lipseys undersökning, vilken var den mest omfattande av alla metaanalyserna, uppvisade de starkaste positiva effekterna i denna grupp (Lipsey, 1991). De effektivaste programmen var de som hade en utökad, teoretiskt väl underbyggd behandling och planering (Palmer, 1992). Dessutom var det viktigt att programmen anpassades till klienternas behov, liksom att programuppläggningen var långsiktig. Däremot hade inte

som byggde på »chockbehandling«, några positiva effekter, utan uppvisade till och med negativa effekter (Lipsey, 1991).

Skyddstillsyn och utökad övervakning

Skyddstillsyn fick blandade resultat i de metaanalyser som behandlas här. En annan detaljerad undersökning av just skyddstillsyn och utökad övervakning rapporterade dock positiva resultat (Wooldredge, 1988). Denna undersökning gav vid handen att övervakning i kombination med sociala insatser (här definierat som rådgivning, individuellt eller i grupp) var effektivast när det gällde att minska återfallsbenägenheten, men att straff som kombinerade inlåsning (institutionsplacering) med utökad skyddstillsyn och/eller övervakning var minst effektiva (Wooldredge, s. 281, 293). Enbart utökad skyddstillsyn gav blandat resultat, ofta beroende på att antalet kontakttillfällen mellan övervakaren och den övervakade endast ökade marginellt, vilket gjorde att det inte gick att påvisa någon effekt. Vissa program som uppvisade liten effekt baserades på ett ökat antal kontakttillfällen som ett sätt att kombinera övervakning och någon form av behandling med huvudsaklig inriktning på kontroll (Palmer, 1992). Andra utökade skyddstillsyns- och övervakningsprogram uppvisade också blandade resultat, även om det råder enighet om att vissa positiva resultat kunde konstateras (Krisberg m.fl. 1989; Armstrong, 1988).

Sammanfattning

De flesta av undersökningarna, såväl metaanalyser som enskilda undersökningar, visade att program med flera olika behandlingsmetoder och kombinerade åtgärder, t.ex. de som inkluderade rådgivning, rekreation och beteendeterapeutiska tekniker, hade störst effekt på återfallsbenägenheten. Dessutom underströks i de flesta undersökningarna också att avskräcknings- och chockmetoder inte hade någon effekt. De hade till och med negativa effekter på återfallsbenägenheten i vissa fall (Lipsey, 1991). Som väntat uppvisade program som hade hög grad av intensitet och som genomfördes väl också effektivare resultat.

Trots utvecklingen inom forskningsmetodiken, allt fler utvärderingar och ett ökat antal positiva resultat har ingen enskild metod visat sig vara framgångsrik på ett enhetligt sätt för samtliga ungdomsbrottslingar. Det beror delvis på svårigheten att gruppera de olika behandlingsåtgär-

Vissa institutionella program kan t.ex. klassificeras som utbildning, eftersom detta är huvudsyftet eller den primära infallsvinkeln. Vid utvärdering kan det dock visa sig att programmet även innehåller inslag av rekreation, gruppprådgivning eller andra terapeutiska komponenter. För det andra har brottslighet inte en gemensam orsak och vissa brottslingar kräver inga ytterligare åtgärder utan upphör med brott av egen kraft. Andra har flera sammansatta behov som bidrar till deras brottsliga beteende, vilket ställer krav på flera olika behandlingsåtgärder. De motstridiga undersökningsresultaten understryker ett fortsatt behov av att utveckla och pröva ett varierat utbud av behandlingsåtgärder både inom domstolsväsendet och socialvården. Resultaten stöder också behovet av fortsatt utvärdering av behandlingsprogrammens effektivitet och ökade satsningar för att anpassa programmen till klienternas faktiska behov (Quay, 1987).

Konsekvenser för Sverige: frågor och rekommendationer

Det är av stor betydelse att man bibehåller en åtskillnad mellan de rättsvårdande och de socialvårdande myndigheterna. Socialtjänstens uppgift är att utifrån den unges vårdbehov ge en adekvat och bra vård, medan domstolens är att utdöma straff.

Samtidigt finns flera vägar där det svenska systemet kan främja behandlingsmodellen utan att riskera vare sig rättssystemets integritet eller välfärdsstatens grundvalar. Även om de rekommendationer som räknas upp här vidgar ansvarsområdet när det gäller arbetet med unga lagöverträdare, ligger de i linje med de tankegångar som för närvarande diskuteras och utvärderas i andra länder.

Utvärdering i syfte att finna alternativa behandlingsformer

Mot bakgrund av den utveckling som ägt rum när det gäller samhällets åtgärder mot ungdomsbrottslighet efter 1980 i USA och Europa, torde flera typer av alternativa påföljder och terapeutiska modeller kunna vara tänkbara för Sveriges del. Mot samma bakgrund är det också väsentligt att satsa på utvärdering av de olika behandlingsalternativ som i dag till-

te måste även innefatta beskrivningar av de behandlingsprocedurer och tekniker som faktiskt tillämpas och hur väl de genomförs. För närvarande verkar det för Sveriges del råda en betydande brist på åtgärder på mellanvårdsnivå. Program som återbetalning/medling, vildmarksprogram, beteendeterapeutiska och sociala/kognitiva program, alternativt gruppboende, terapeutiska familjehem osv. bör prövas som alternativ till nuvarande insatser. Förutom att en noggrann utvärdering av befintliga program ger värdefull information för att bättre förstå dessa, ges också viktig feedback till personalen som arbetar med programmen. Utvärderingen bidrar vidare till att identifiera områden för effektiv programutveckling och ger kunskap som kan förbättra de bedömningsgrunder, som behövs för att matcha klienter till rätt program.

Socialvård eller socialt tvång?

Diskussionen kring användningen av de särskilda ungdomshemmen för s.k. särskild tillsyn är oroväckande om man ser till vikten av att skilja behandling inom socialvården från straff. Det understryks också av de negativa resultat som rapporterats ovan (se Wooldredge, 1988). Att använda de särskilda ungdomshemmen för kvarhållande och bestraffande tillsyn, står i motsatsställning till de principer som ligger till grund för välfärdsstaten. Att föreskriva att dessa tvångsinstitutioner inom socialvården skulle fungera som intensiva övervakningsinstitutioner och/eller ungdomsfängelser skulle motverka det behandlingsarbete som utförs inom deras ramar. Om det dessutom är den enda alternativa påföljden som står till domstolarnas förfogande, kan det till slut leda till överbeläggning av institutionerna. Det skulle vara till men för deras effektivitet både som behandlingshem och som institutioner för »särskild tillsyn«. På grund av den unika åtskillnaden mellan de sociala och de rättsvårdande myndigheterna skulle särskild uppmärksamhet behöva ägnas åt den filosofiska uppdelningen mellan de tjänster som tillhandahålls genom socialvården och de som tillhandahålls genom de rättsvårdande myndigheterna för att förhindra att socialvården får rollen av ett alternativt kontroll- och övervakningssystem.

Ökat samarbete mellan myndigheter

Mot bakgrund av att ungdomsbrottslingar vanligtvis uppvisar flera olika behov är det av största vikt att man på ett seriöst sätt försöker öka

samarbetet mellan de myndigheter som har direkt kontakt med barn, i synnerhet skola, sociala myndigheter, polis, åklagare och domstolarna, för att se till barnens hela situation. I Sverige har denna fråga tidvis varit upp till diskussion, men varken den nuvarande modellen eller behovet av förbättringar har granskats inom forskningen. I USA har t.ex. nätverksanalyser tillämpats framgångsrikt för att identifiera dels när samarbetet mellan myndigheter har misslyckats, dels i vilka områden det behövs ökad kommunikation mellan olika omsorgssystem med inriktning på barn (Heflinger, 1992; Morrisey, 1992). Det kan mycket väl redan finnas positiva samarbetsmodeller i Sverige, vilka efter analys kan användas som exempel.

I en rapport från the Office of Juvenile and Delinquency Prevention (1993) i USA presenteras ett omfattande program för hur ungdomsbrott ska hanteras. Behovet av ökad samverkan mellan skolor, socialvård, polisväsende och hälsovård betonas starkt samtidigt som lokalt förankrat arbete i grannskap och i familjer framhålls både i syfte att förebygga och behandla brott och asocialitet hos unga. Man betonar också vikten av att skapa en integrerad organisation som möjliggör samarbete mellan ovanstående parter under den rättsliga procedurens olika faser, allt för att i möjligaste mån underlätta övergången till vuxenlivet för de unga. Forskningen har visat att lyckade behandlingsprogram bör innehålla följande komponenter (Jones & Krisberg, 1994):

1. Kontinuerlig case management.
2. Stark betoning av betydelsen av att återinlemmas i samhället.
3. Möjligheter för ungdomar att påverka och vara delaktiga i de program som erbjuds.
4. Klart uttalade konsekvenser vid regelbrott.
5. Rikligt utbud av utbildning och arbetsträning.
6. Ett varierat utbud av stödåtgärder på familje- och individnivå som anpassas till den unges behov.

Exempel på framgångsrik samverkan mellan olika system kan man idag finna i Nederländerna och på vissa håll i USA. I Pennsylvania har t.ex. behandlingsgrupper med personal från socialvård, rättsvårdande myndigheter för unga, mentalvård och utbildningsväsende träffats för att gå igenom behandlingsprogram för barn med behov av samordnade insatser och för att avgöra hur dessa tjänster ska tillhandahållas (Allen, 1991).

I Sverige skulle sådana behandlingsgrupper kunna samarbeta dels på individuell nivå genom att tillhandahålla de sociala utredningar som efterfrågas av åklagare och domare, dels på en övergripande nivå genom att tillhandahålla bredare behovsanalyser för att identifiera mindre restriktiva alternativ för ungdomsbrottslingar, som har behov av insatser från socialvården.

Stärkt familjemedverkan

För ungdomar på glid bör ett heltäckande system, som även inkluderar de rättsvårdande myndigheterna, vara inriktat på att stärka och stödja ungdomarnas familjer, både i fråga om tidiga förebyggande insatser och som en metod att minska återfallsbenägenheten. En rekommendation från American Public Welfare Associations nationella kommission om barnavård och familjesammanhållning från 1990 föreslår insatser på tre nivåer för hantering av ungdomar på glid och deras familjer (dessa förslag gäller dock en bredare grupp än bara ungdomsbrottslingar). Den första nivån utgörs av ett generellt system med familjestödjande åtgärder som ska främja familjernas livssituation och förebygga att problem uppstår. Den andra nivån utgörs av en rad familjeinriktade samhällsåtgärder som avser att stärka och hålla samman problemdrabbade familjer, t.ex. när ett barn begår brott. Den tredje nivån skulle inkludera familjeinriktade åtgärder med syfte att bevara och återförena familjer i händelse av att barn avlägsnas från sina hemmiljöer för att antingen placeras i familjehem eller för att delta i institutionsprogram (Allen, 1991).

Prevention bör fokuseras

För ungdomar som befinner sig i riskzonen att begå brott, för dem som begått sitt första brott, eller för dem som begått mindre allvarliga brott, har program som betonar införande av ett socialt acceptabelt beteende och söker hindra fortsatt brottsligt beteende visat sig vara effektiva. Istället för att enbart reagera på ett negativt beteende har man på många platser i USA sökt sätta fokus på att utveckla program som uppmuntrar och underlättar ett prosocialt beteende bland ungdomarna. Sådana program omfattar allt från mer formella organisationer, t.ex. aktionskommittér för unga, ungdomsråd och ungdomsvolontärer, till sportsliga och andra fritidsaktiviteter (Brown, 1995). Oavsett form är huvudsyftet med dessa program detsamma: att öka de ungas självförtroende, förbättra

dem att integreras i samhället på ett positivt sätt. Programmen minskar riskerna för ungdomar i riskzonen att utveckla brottsligt beteende och ger samtidigt möjligheter att etablera positiva kamratkontakter.

Som ett alternativt sätt att reagera på mer allvarlig brottslighet provar flera stater s.k. peer panels (kamratpaneler) som ett led i rättsprocessen. Ungdomar som befinns vara skyldiga till brott får infinna sig inför en sådan panel som får till uppgift att fastställa möjliga straff. Systemet har likheter med ett som används i Skottland (McMurphy, 1993). Forskning har visat att de straff som kamratpanelerna föreslår i många fall är mer adekvata, strängare och har större inflytande på den unge än de traditionella sanktionerna.

Slutsatser

Vikten av att samhället utvecklar system som är både rättvisa och effektiva i fråga om att stävja och förebygga brottslighet kan inte nog understrykas. De nuvarande modellerna konkurrerar med varandra och samtliga system har inneboende brister med klara negativa konsekvenser för barn och ungdomar. När det gäller behandlingsmodellen är det avgörande att få till stånd noggranna utvärderingar av hur socialvårdens insatser tillämpas och om rättskipningen tillämpas ojämlikt. En renodlad tillämpning av straff enligt straffmodellen och en ovilja att anlägga ett bredare perspektiv på ungdomsbrottslighet kan ha förödande konsekvenser för mer humana och effektiva åtgärder för ungdomsbrottslingar. En forskare konstaterade nyligen:

> Medan behandlingsmodellens förespråkare eftersträvar att för vårdklienternas räkning undanröja de oönskade livssituationer som anses ligga till grund för ett avvikande beteende eller benägenheten för ett sådant, tillfogar strafförespråkarna uppsåtligen brottslingarna lidande till följd av ett begånget eller uppfattat brott. Övergången från behandlingsmodell till straffmodell utgör ett radikalt förändrat synsätt. (Gardner, 1987, s. 133.)

Sverige, som har ett väl utvecklat välfärdssystem med en filosofi som skiljer mellan straff som en sanktion och socialpolitik eller socialvård som en behandlingsinsats, borde ha stora möjligheter att ikläda sig en

ledande roll för utveckling och utvärdering av en tredje modell för behandling, vilken både kan skydda ungdomarnas rättigheter och samtidigt utgöra en produktiv bas för utvärdering av effektiviteten hos olika strategier för ingripande mot ungdomsbrottslingar. Att försitta möjligheten att utveckla en sådan modell vore mycket olyckligt för såväl den förda kriminalpolitiken som för framtida generationer.

Referenser

Allen F.A. (1964) *The borderland of criminal justice.* Chicago: University of Chicago Press.

Allen M.L. (1991) "Crafting a Federal Legislative Framework for Child Welfare Reform", *American Journal of Orthopsychiatry,* 61(4): 610-622.

Altschuler D. & Armstrong T. (1990). *Intensive Community-based Aftercare Programs:* Assessment Report. Baltimore: Johns Hopkins University, Institute for Policy Studies.

Andrews D., Zinger I., Hoge R., Bonta J., Gendreau P., Cullen F. (1990). "Does Correctional Treatment Work? A Clinically Relevant and Psychologically Informed Meta-Analysis", *Criminology,* 28(3): 369-404.

Armstrong T. (1988). "National Survey of Juvenile Intensive ProbationSupervision (Parts I and II)", *Criminal Justice Abstracts,* 20(1,2).

Barton W. & Butts J. (1990) "Viable Options: Intensive SupervisionPrograms for Juvenile Delinquents." *Crime and Delinquency,* 36(2): 238-256.

Brown K.H. (1995) "Alternatives through Interagency Collaboration", *The Journal of Physical Education, Recreation and Dance,* Vol 66: 35-39.

Byrne J. (1990) "The Future of Intensive Probation, Supervision, and the New intermediate Supervision Programs", *Crime and Delinquency,* 36(1): 6-41.

Cooper H. & Hedges L. (1993) *The Handbook of Research Synthesis.* New York: Russell Sage Foundation.

Cullen F.T. & Gendreau P. (1989) "The Effectiveness of Correctional Rehabilitation". I: L. Goodstein & D. MacKenzie (red.) T*he American Prison: Issues in Research Policy.* New York: Plenum.

Cullen F.T. & Gilbert K.E. (1982) *Reaffirming Rehabilitation.* Cincinnati, Ohio: Anderson Publishing.

Davidson W., Gottschalk R., Gensheimer L. & Mayer J. (1984) *Interventions with Juvenile Delinquency: A Meta-analysis of Treatment Efficacy.* Washington, D.C.: National Institute of Justice and Delinquency Prevention.

Duchnowski A.J., Johnson M.K., Hall K.S., Kutash K., Friedman R.M. (1993) "Alternatives to Residential Treatment Study: Initial Findings", *Journal of Emotional and Behavioral Disorders,* 1(1): 17-26.

Durlak J.A. & Lipsey M.W. (1991) "A Practioner's Guide to Meta-Analysis", *American Journal of Community Psychology* 19(3): 291-332.

Fagan, J. (1991) "Community-based Treatment for Mentally Disordered Juvenile Offenders", *Journal of Clinical Child Psychology* 20(1): 42-50.

Offenders: Experimental Results. San Francisco: URSA Institute.

Fagan J. & Hartstone E. (1986) *Innovation and Experimentation in Juvenile Corrections: Implementing a Community Integration Model for Violent Juvenile Offenders.* San Francisco: USRA Institute.

Feld B. (1980) "*Juvenile Court Legislative Reform & Serious Young Offenders: Dismantling the Rehabilitative Ideal*", Minnesota Law Review, 65.

Feld B. (1984) "C*riminalizing Juvenile Justice: Rules of Procedure for the Juvenile Court*" Minnesota Law Review, 69.

Ferdinand T. (1991) "History Overtakes the Juvenile Justice System." *Crime and Delinquency 37*(2): 204-224.

Gardner Martin R. (1987) "Punitive Juvenile Justice: Some Observations on a Recent Trend", *Psychiatry,* 10: 129-151.

Garrett C. (1985) "Effects of Residential Treatment on Adjudicated Delinquents: A Meta-analysis." Journal of Research in Crime and Delinquency, 22: 287-308.

Gendreau P. & Ross R.R. (1987) "Revivification of Rehabilitation: Evidence from the 1980s", *Justice Quarterly,* 4: 349-407.

Gensheimer L. , Mayer J., Gottschalk R. & Davidson W. (1986) "Diverting Youth from the Juvenile Justice System: A Meta-analysis ofm Intervention Efficacy". I: S. Apter & A. Goldstein (red.) *Youth Violence: Programs and Prospects.* New York: Pergamon.

Greenberg D.F. (1977) "The Correctional Effects of Corrections: A Survey of Evaluations". I: D.A. Greenberg (red.) *Corrections and Punishment.* Berkely, CA: Sage Publications.

Greenberg D.F. & Humphries D. (1980) "The Cooptation of Fixed Sentencing Reform." *Crime and Delinquency* 26.

Greenwood P. (1986) "Promising Approaches for the Rehabilitation or Prevention of Chronic Juvenile Offenders". I: Greenwood (red.) *Intervention Strategies for Chronic Juvenile Offenders.* New York: Greenwood Press.

Greenwood P. & Zimring F.E. (1987) *One More Chance: The Pursuit of Promising Intervention Strategies for Chronic Juvenile Offenders.* Santa Monica, CA: Rand Corporation.

Heflinger C.A. (1992) *An Interorganizational Network Approach to Evaluating the Implementation of the Fort Bragg Child and Adolescent Mental Health Demonstration Project.* Opublicerat manuskript. Nashville, TN: Vanderbilt Center for Mental Health Policy.

Hughes S.P. & Schneider A.L. (1989) "Victim-Offender Mediation: A Survey of Program Characteristics and Perceptions of Effectiveness", *Crime and Delinquency,* 35(2): 217-233.

Jones M.A. & Krisberg B (1994) *Images and Reality: Juvenile Crime, Youth Violence and Public Policy.* San Fransisco, CA: National Council on Crime and Delinquency.

Kittrie N. (1971) T*he Right to be Different: Deviance and Enforced Therapy.* Baltimore: Penguin Books.

Knitzer J. (1989) *Collaborations Between Child Welfare and Mental Health: Emerging Patterns and Challenges.* Washington, D.C.: The Changing Services for Children Project.

Krisberg B., Rodriguez O., Baake A., Neuenfeldt D. & Steele P. (1989) *Demonstration of Post-adjudication Non-residential Intensive Supervision Programs:* Assessment Report. San Francisco: National Council on Crime and Delinquency.

Lipsey M.W. (1988) "Juvenile Delinquency Intervention". I: H.S. Bloom, D.S. Cordray & R.J. Light (red.) *Lessons from Selected Program and Policy Areas. New Directions for Program Evaluation, no. 37.* San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Lipsey M.W. (1991) "Juvenile Delinquency Treatment: A Meta-analytic Inquiry into the Viability of Effects". I: T. Cook, H. Cooper, D. Cordray, H. Hartman, L. Hedges, R. Light, T. Louis & F. Mosteller (red.) *Meta-analysis for Explanation: A casebook.* New York: Russell Sage Foundation.

Lipton D., Martinson R. & Wilks J. (1975) T*he Effectiveness of Correctional Treatment: A Survey of Treatment Evaluation Studies.* NewYork: Praeger.

Macro International (1992). Final Report: *Community-Based Mental Health Services for Children in the Child Welfare System.* Submitted to the Department of Health and Human Services.

Maloy K. (1993) "Juvenile Justice: Once and Future Gatekeeper for a System of Care". I: Bickman & Rog (red.) *Creating a Children's Mental Health Service System: Policy, Research and Evaluation.* San Francisco, CA: Sage Publications.

Martin S.E., Sechrest L.B. & Redner R. (1981) *New Directions in the Rehabilitation of Criminal Offenders.* Washington, D.C.: National Academy Press.

Martinson R. (1974) "What works: Questions and Answers about Prison Reform", *Public Interest,* 10: 22-54.

Martinson R. (1979) *"New findings, new views: a note of caution regarding sentencing reform."* Hofstra Law Review 7 (Winter).

Mathias R., DeMuro P. & Allison, R. (red.) (1984) *Violent Juvenile Offenders: An Anthology.* San Francisco: National Council on Crime and Delinquency.

McCarthy B. (1987) *Intermediate Punishments: Intensive Supervision, Home Confinement and Electronic Surveillance.* Monsey, NY: Willow Tree Press.

McMurphy S. (1993) *Juvenile Justice and the Welfare State.* Opublicerad doktorsavhandling. Ann Arbor: Dissertation Abstracts.

Melton G. (1983) "Developmental Psychology and the Law: The State of the Art", *Journal of Family Law,* 22: 445-482.

Morris (1975). "Persons and Punishment". I: J. Feinberg & H. Gross (red.) *Philosophy of Law.*

Morrissey J. (1992) "An Interorganizational Network Approach to Evaluating Children's Mental Health Service Systems". I: L. Bickman & D. Rog (red.) *Evaluating Mental Health Services for Children,* Jossey-Bass Publishers.

Mulvey E. (1984) "Judging Amenability to Treatment in Juvenile Offenders: Theory and Practice". I: N.D. Repucci, L. Weithorn, E. Mulvey & J. Monahan (red.) *Children, Mental Health and the Law.* Beverly Hills, CA: Sage Publications

Mulvey E. & Phelps P. (1988). "Ethical Balances in Juvenile Justice Research and Practice", *American Psychologist,* 43(1): 65-79.

National Council of Juvenile and Family Court Judges (1984 *The Juvenile Court and Serious Offenders:* 38 Recommendations. Washington, D.C.: NCJFCJ.

O'Leary V. & Clear T. (1984) *Directions for Community Corrections in the 1990s.* Washington, D.C.: National Institute Corrections.

OTI (1989). *Coordinating Juvenile Justice, Mental Health, and Child Welfare Systems.* Washington, D.C.: Office of Treatment Improvement.

Palmer T. (1992) *The Re-emergence of Correctional Intervention.* Newbury Park, CA: Sage Publications.

Implications", *Crime and Delinquency, 35(2)*: 234-253.
Petersilia J. (1992) "Crime and Punishment in California", I: J.B. Steinburg, D.W. Lyon, M.E. Vaiana (red.) *Urban America: Policy Choices for Los Angeles and the Nation.* Rand Corporation.
Petersilia J. & Turner S. (1990) "Comparing Intensive and Regular Supervision for High-risk Probationers: Early Results from an Experiment in California", *Crime and Delinquency,* 36(1): 87-111.
Quay H. (1987) *Handbook of Juvenile Delinquency.* New York: John Wiley Publishers.
Rothman D. (1971). *The Discovery of the Asylum.* Boston: Little, Brown.
Schlossman S. (1977) *Love and the American Delinquent.* Chicago: University of Chicago Press.
Schmidt F.L. (1992) "What Do Data Really Mean: Research Findings, Meta-Analysis and Cumulative Knowledge in Psychology", *American Psychologist,* 47(10): 1173-1181.
Schwartz I., Jackson-Beeck & Anderson R. (1984) "The Hidden System of Social Control", *Crime and Delinquency* 30(3): 371-385.
Sechrest L. & Redner R. (1979) "Strength and Integrity of Treatments in Evaluation Studies". I: *Evaluation Reports: Criminal Justice Evaluation Reports of the Law Enforcement Assistance Administration.* Washington, D.C.: National Criminal Justice Reference Services.
Shanok S & Lewis D. (1977) "Juvenile Court versus Child Guidance Referral: Psychosocial and Parental Factors", *American Journal of Psychiatry,* 134(10): 1130-1133.
Siegel L. & Senna J. (1985) *Juvenile Delinquency: Theory, Practice, and Law.* St. Paul, MN: West.
Staples W. & Warren C.A.B. (1988) "Mental Health and Adolescent Social Control". I: *Research in Law, Deviance and Social Control,* Jai Press.
Stroul B. & Friedman R. (1986) *A System of Care for Severely Emotionally Disturbed Children and Youth.* Washington, D.C.: CASSP Technical Assistance Center, Georgetown University.
Towberman D.B. (1992) "National Survey of Juvenile Needs Assessment", *Crime and Delinquency,* 38(2): 230-238.
Umbreit M. & Coates R. (1992). "The Impact of Mediating Victim Offender Conflict: An Analysis of Programs in Three States", *Juvenile & Family Court Journal,* 43(1) :21-28)
Van Voorhis P. (1985) "Restitution Outcome and Probationer's Assessments of Restitution: The Effects of Moral Development", *Criminal Justice Behavior,* 12: 259-287.
Van Voorhis P. (1987) "Correctional Effectiveness: The High Cost of Ignoring Success", *Federal Probation,* 51(1): 56-62.
Westendorp F., Brink K., Roberson M. & Ortiz I. (1986) "Variables which Differentiate Placement of Adolescents into Juvenile Justice or Mental Health Systems", *Adolescence, XXI*(81): 23-37.
Whitehead J. & Lab S. (1989) "A Meta-analysis of Juvenile Correctional Treatment", *Journal of Research in Crime and Delinquency,* 26(3): 276-295.
Wolfgang M., Figlio R. & Sellin T. (1972) *Delinquency in a Birth Cohort.* Chicago: University of Chicago Press.
Wooldredge J. (1988) "Differentiating the Effects of Juvenile Court Sentences on Eliminating Recidivism", *Journal of Research in Crime and Delinquency,* 25(3): 264-300.